

P R E F A C E

Sometime in September 1962, Shri P P alias Annāsāheb Joshi of the Sānskr̥tic Samiti Brahmāṇa Sabhā, Girgaum, Bombay 4, casually told me that the Sabha intended to get the popular Marathi play 'सगीन सयवङ्गोळ' rendered into Sanskrit for the purpose of staging the same. As I had leisure at the time, I decided to try my hand at the job and completed the translation of the great stage-success by the late Natyācārya Govind Ballal Deval. It was revised subsequently and in the matter of effecting necessary changes Shri Daji Bhatavadekar rendered valuable help. He kept his experience of the Sanskrit stage of the last several years entirely at my disposal. Rendering the songs was a difficult task for me as I lacked in the necessary equipment in the art and science of music so essential in being able to do justice to the original. Shri Madhavrao Kundale, Shri Atmaram Thatte and Shri Balasaheb Tikekar tutored me with the result that I rendered the thirty-one songs, preserving the original mode of singing the same as best as I could. Shri Balasaheb Mate and Shri Suresh Haldankar were kind enough to spare for me enough time, in spite of their very busy programme, so as to enable me to give the finishing touches to the songs thus composed. Shri N K Mate V J T I and Prof N N Bhagwat I-mail Yusuf College, Jogeshwari took a personal interest in helping me out of the difficulty. 'रदति च मनो नितान्तम्' I owe to the former. Prof N N Bhagwat's suggestion that the last line of the song beginning with सुखान्तबन्धनेना should be कुटिलकुन्तला, सरलनातिदा, नलिनीद्वययना, I have accepted, though I could not

incorporate it in the printed text. The entire song धन्यमहं
सुभगतम् is Shri Daji Bhatavdekar's composition.

To Shri Ramesh Kher I am thankful for the help he rendered in checking the manuscript copy of the text of the play before it was sent to the press. Shri B. K. Limaye a पूर्वसुरि in the field of translation with the rendering of the Gujarati વૃદ્ધાવનમ into Sanskrit to his credit spared time to go through the translation and check the same from the point of view of grammar. I sincerely thank him for the kind help he has given me. The members and volunteers of the Brahmana Sabha were uniformly kind to me throughout the period of over three months spent in making preparation for the publication and the staging of the play. To Shri R. G. Deval son of the late Nityacharya G. B. Deval I am thankful for having given me the rights of publication and staging of the Sanskrit सङ्गीत सङ्गच्छेऽम्. My experience has convinced me that a play is 'देवानां कान्तं कर्तुं चाशु' where so many persons contribute their very best to the यत्नमारम्भः. The highest quota has come from Shri Daji Bhatavdekar Director—I would prefer to call him संस्कृत-नाट्यकार्य— and Shri P. P. Joshi the Producer of the play. But for them my translation would have remained with me in the form of a manuscript. I wonder whether I would have completed the same if the encouraging assurance that it would be staged by the Sanskrit Samiti of Brahmana Sabha were not there. The Staff of the Rashtravaibhav Press deserves sincere thanks for the help given in printing the play.

I must draw attention to the fact that I have literally rendered the phrases used by रेवती and कृत्तिका to refer indirectly to आश्विनश्रेष्ठिन् and फाल्गुनराय respectively (भस्माकमेते एते etc) पष्ठिका, अवदशा have been accepted as the equivalents of 'सदरी' and 'अवदशा', respectively Words printed just before the text of the songs into brackets are mere reproductions of the original such as (आव मोरे बैया) and indicate the mode of singing the songs There could of course be no translation of the same. चतुष्कोटिका has been made to signify 'frame' (of a photograph) I hope that the translation will serve the purpose of acquainting non Marathi speaking lovers of drama with one of the most successful Marathi plays Though Phalgunarāya originally was a 'foreigner', the late Shri G B Deval has given him such a local habitation, that had it not been for the author's statement to that effect, readers and spectators would not have even suspected the character as also others to have been adopted from a western play Craving the indulgence of readers and spectators for such imperfections as may have remained, I offer the सखीत-सशयकडोलम् to the lovers of drama for being judged by them To adapt a phrase of the कविमुल्लूख, 'भाग्यायतमतः परं न खलु तद्वाच्यं जनैर्मादृशैः' इति शम् ।

F/74, Lokmanya nagar, }
Bombay 16

R R Deshpande.

सङ्गीत संशयकल्लोलान्तर्गतानां गीतानां वर्णानुक्रमशः सूची ।

गीतारम्भ	पृष्ठाङ्क	गीतारम्भ	पृष्ठङ्क
१ अघम अकारि	३८	१७ मनुपरि प्रियाणा	५७
२ इय बहु	३७	१८ मानिता मदीश	५८
३ एष नून भाति	७०	१९ मिथ्यापी किमिव	६
४ करोयद्धरे	१०	२० मुग्धधियो	५७
५ कुटिलोऽस्तुस्तव	५५	२१ मृगनयना	१९
६ को नु जगति	२६	२२ मोहमिम मुञ्च	६३
७ चिन्मय	९४	२३ याहिरे	७८
८ तनुविक्रय	३८	२४ लप्रविषी	३९
९ धन्यमह	१०	२५ भामय मा	२
१० ननु सगपय	५७	२६ सशयमम स्वात	१३
११ नष्टकलि	२२	२७ तदवातिकोमल	८०
१२ नान्यगान	४३	२८ साम्यत्वोऽपि न	८
१३ निचजीवन	३९	२९ युक्तान्तच दानना	७
१४ प्रथम क्रियतां	९	३० शील्पमुधां वितरेत्	१
१५ बलवपद	१	३१ हृदि हि धरव	१
१६ मङ्गलेऽङ्गि	१०	३२ हृदि हि धरत्व	५४

सङ्गीत संशयकल्लोलान्तर्गता आभाषका ।

- (१) आकृतिर्वक्तव्य, दृष्टिस्तु काकस्य । ४५
 (२) आदौ त्वरमेरण, तत्रापि वृश्चिकदशनम् । (अथवा, आदौ त्वराया
 अङ्कुश तत्रापि वृश्चिकदशनम् ।) १६
 (३) काकेषु बह सोऽपि काक । ८९
 (४) गोष्ठे रोहिणी मेदे शङ्खिणी, यावत्ताड्येन तावत्ताड्यत । ८९
 (५) कुटिल सम्बन्ध, प्रशान्त कलह । ८३
 (६) ननु मत्स्यैव दुष्टति, तस्यैव प्रापश्चित्ति । ८७

(७) निगूढेऽपि कुक्कुटे उदेत्येव अरुण ।	२०
(८) नून यस्य अधिकार , सोढय एव तस्थ पादप्रहार ।	१९
(९) पृष्ठ 'कोऽसौ यात्वग्रतः ?' प्रतिभाषते 'क्रियान्ननु अश्वो मृत्युतः ?'	४४
(१०) भुजङ्गी पोषण प्राप्तवती, सा पुन पोषकमेव दष्टवती ।	१९
(११) यत्स्वक्रीयाया , तच्छारम् । यत्परक्रीयाया तत्सारम् ।	१५
(१२) यावदभिनवा प्रभूतकुतुका । अयोनश्रुक्ता मग्नरुपर्दिता ।	१९
(१३) राधित मन्दिरे भार्यया राम । साधितस्तावद् भर्त्रा एदे काम ।	११
(१४) सुवर्णाया कण्ठे अरुह्यत हार , वराक्या सरलाया कपाल लगुदमहार ।	८९
(१५) स्वय गोमय भक्षयिनव्यम् , परस्य पुनर्मुलमाधातव्यम् ।	२१

शुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठाङ्कः	पङ्क्ति (उपरिष्ठात्)	शुद्धम्
१६	१९	समीचीनमेतत्सङ्गतम् ।
१८	२	सर्वस्यास्य स्फोटसन्तानस्य पुरत
२०	१४	मुहूर्ता प्राक् देवदर्शनार्थं बहि
३४	३	स्वैरसञ्चार ।
३७	२४	तापयते
३९	१४	वितथमार्जवम् ।
४०	१८	अस्मिन्नेव
४५	११	आशापयतु
४६	१३	इतस्ततोऽबलो
५६	२४	न वा
५७	२७	अन्तिमस्तावदेक
६१	९	क्लेश
६२	५	दुर्बलता
७२	२	असम्भाव्यमेवैवत् ।
८३	७	अभ्यन्तर

श्रीः

ब्राह्मण सभा—सांस्कृतिकसमितिद्वारा संज्ञीत-संशयकहोलम्
इत्यस्य नाटकस्य प्रथम प्रयोगः रविवारे ८।१२।६३ दिनाङ्के सायंकाले
चतुर्वादने षण्मुखानन्द-सभायुक्ते 'रिग्ज सर्कल' विभागे अभिनीतः ।
प्रयोगस्य अस्य निर्मातृ-दिग्दर्शक—कलाकाराः सहायकाः—

निर्माताः प्रभाकर पा. जोशी
दिग्दर्शकः कृष्णचन्द्र भाटवडेकर एम्. ए.

कलाकाराः

विरागी	बासुदेव जोशी
फाल्गुनराय	राजी भाटवडेकर, एम्. ए.
भादृष्यः	सीताराम डोंगरे
आश्विनधेष्टी	बाळासाहेब टिकेकर, बी.एससी. एल्.एल्.सी.
रेवती	श्री निर्मला गोगटे, एम्. ए.
वृत्तिका	श्री. मंगला पर्वते, बी. ए.
रोहिणी	कु. मालिनी लेले
स्याती	मु. शशी बापट
वैशाखधेष्टी	श्री राम बापट, बी. ए.
श्रुत्यः	श्री. वामनराव भम्बर
अनुराधा	कु. तारा भाटवडे
मघा	श्री. शान्ता आपटे
संज्ञीत सभा गायकः	श्री. अरविन्द चापळकर, एम्. ए. एल्.एल्. बी.

सहायकाः

घाघवादी	माधव कुंडले, आत्माराम घटे
रंगभूषाकारः	नाना जोगळेकर (मेकअप सर्जिस्)
धेपभूषाः	कमार्थियल स्टोर्थ (मुलेश्वर)
छायाचित्रकारः	राजदत्त फोटो स्टुडियो
नेपथ्ययोजकः	श्री. भार्गवराम पाणे (मु. म. सा. संघ)
रङ्गमञ्चस्यस्थापकाः	श्री. दादा तिर्रे, श्री. जोशी, श्री. सभे, गोरे, राजाभाऊ खिरे, पां. मि. जोशी, घैय, दातार, सहस्रबुद्धे, मराटे, पडके, वेळकर इत्येते तथा ब्राह्मणसभायाः स्वयंसेवकाः ।

नाट्यं भित्तुरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम् ।

अनुवादकार :

मूल-भराठी-लेखक :

२. नाट्याचार्या गो. व. देवला

प्रा. रं. रा. देशपाण्डे

निर्माता

दिग्दर्शक :

भी. दाजो माटयडेकर

भी. प्रभाकर पां. जोशी

प्रथमा पङ्क्ति. । तिष्ठन्त (वामत.) :—श्री. राजा खिरे, पा. भि. जोशी, वासुदेव जोशी, वा. रा. अम्यकर, सीताराम होपरे, दाजी भाटवडेकर, बालसाहेब टिफेकर, राम बापट, माधव कुडले, आत्माराम धले, द. वि. वैद्य, दादा खिरे.

द्वितीया पङ्क्ति । (वेवावते उगविद्या)—रा. रा. गोरें, सी. मालती सभे, श्री मा. र. सभे, मा. द. रा देशपांडे, श्री. प्र. पा. जोशी, सो. शकुंतला जोशी, सो. मंगल पवते.

तृतीया पङ्क्ति. । (अग्र उपविष्टे)—कु. तारा आठवले, कु. मालिनी छेले.

अथ

सङ्गीत-संशयकल्लोलम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

प्रथमः प्रवेशः ।

नान्दी (आलनगी)

सौख्यसुधां वितरेत् । चिरनवाम् । सदाशिवो यः ॥
हिमगिरिजाधवः साधुजनानां तापमपहरेत् ॥ ध्रु० ॥
करेण शीघ्रं दधाति गङ्गाम् । मत्सरभावात्सतीं कोपयति ॥
'अशिवे ! पदयन्ति वद कथमिन्दुम् ?' पृच्छन् कुप्यन्पातु यः शिवः ॥ १ ॥

साकी

बलवत्पदनतगोविन्देन हि सङ्गीते सुनिबद्धम् ।
संशयकल्लोलाप्यनाटकं हास्यरसेनाल्लुबितम् ॥
प्रयोगतां नीतम् । यद्वत् शृणुत ॥ स्थिरचित्तम् ॥ १ ॥

(नान्यन्ते प्रविश्य)

चिरागी—

गीतम् ।

हृदि हि धर त्वं बोधं सत्यम् । संसारे शान्तिनिर्झरम् ॥ ध्रु० ॥
संशयशठः पिशाचो महान् । स्वीकुरु तं न च क्षणमात्रम् ॥ १ ॥
निशाचरी कल्पना जडा । प्रसेत्कण्ठमिति महद् भयम् ॥ २ ॥
पद्भरूपा सा जनवाणी । यदि स्वीकृता, सकलो घातः ॥ ३ ॥

ननु अस्माकं कार्तिकनामस्य दीपोत्सवार्थं 'द्रोणीमित तैलं दास्यामि'
इति प्रतिभुतमासीत्तत्रभवत्या—

फाल्गुनरायः—[नेत्रेभ्यो] अपेहि ! अपेहि इतः । न किञ्चिदपि लप्स्यसे ।

चिरागी—मोः कस्मादकारणमेव अभिपत्यते ? प्रतिभुतमासीत्तत्रभवत्या ।
तदागतोरिम ब्रवीतुम् ।

फाल्गुनराय—[नेत्रध्वे] दग्धैकशील ! —

विरागी—यदि नेच्छति भवान्दानं न प्रयच्छतु । कुतश्च अहेतुकमेव
सदिश्यते ! एषा हि सशयवृत्ति निरुणद्धि दानादिकं कारयति च
पुण्यध्वजम् । किं बहुना, देनदिने व्यवहारेऽपि, अयं सशयपिशाचः
सुखं कलुषयति । काम नाचरतु दानादिकं भवान् । साधयाम्यहम् ।
आत्मनोऽपि कल्याणार्थं स्मरतु भवान् मदबोधम् ।

हृदि हि धरत्यधो घ सत्यम् । (निष्क्रान्तः ।)

फाल्गुनराय—[प्रविश्य] रे दम्भामन !

गीतम् ।

धामय मा कण्ठं स्मरम् । नास्ति तृया योधरसे ।

दम्भिमन्त्रपेहि मा स्या सुहृतम् ॥ ध्रु० ॥

यूयं न साधय खल-चोर-धूर्तं कितय-शठ-कठोर ।

व्यसनाग्नौ मज्जपद्य हि । भ्रष्टात्पुण्यपुण्य न ॥ १ ॥

सदस्यवत् । आम्, शतं मया कस्यापि सदस्यं मम भार्यायां प्रापयितुं,
पत्रं पत्रिकां वा कस्यचित् तस्यै दातुमागतं भवेदयं कश्चन जनः । अयं
सापि नूनमतिमात्रं युक्तिनिपुणा एव । अयं कथयति 'मातृभगिन्या
गृहमहं गच्छामि' इति । श्वं पुनर्भगिष्यति 'अयं प्रसन्नो भगिन्या सदेशः'
इति । पुनः क्वचित्कथयेत् 'आहूताऽस्मि पितृभगिन्या' इति । एव
प्रत्यहं नवनवा युक्तिं योजयन्ती आस्ते । साधनं तु न तावामेकयापि
भ्रष्टिष्यात्ये, इति सम्यग्ज्ञानात् सा । अननैव हेतुना बहिर्विशाखपुरात्,
अस्मिन् निम्ने निवासे निवस्तुमागतः । ननु चिन्त्यताम्, नगरे वसन्,
एतादृशीं भार्यां, कियन्तं कालं परित्रायेव ! तत्रापि, इदानीन्तने काले,
काक-बक-शठ-चेष्ट विगद्गिना नैकवर्णानां तिलासैकपराणां महता ओषधेन
इव सङ्कुलीकृतं सखिदं नगरम् । अत्र हि रामदासा, हरिदासा,
पुराणिका, वेदान्तिनः ब्रह्मचारिण इति सर्वे परस्परं स्पर्धमाना सन्ति
शास्त्रे । तन्नात्र उपायान्तरम् । यमया विहितं तदेव समीचीनतमम् ।
न तथा बहिर्गन्तव्यं, न कुनचित्तया सलसित्य वा ! एतदर्थं मम प्रहरित्वं
तावदनिवार्यं जातम् । तच्च न केवलं सहायम् अपि तु वरणीयमेव ।
तरिकमयमेकाकी स्याम् ! इमा तावदाहूय, दमयन्तीचरित्रं पाठयामि ।

अपि ! अन्तस्तत्र चन्दनपेटिकायाम्, उपरिष्ठादेव पुस्तकमेक वर्तते ।
तत्तावदानय । अपि ! अपि भुन नु ? भो कथं प्रतिवचनमपि न करोति ?
(द्वार गच्छन्) तत्किं मौनमथमधुनारलभ्यते ! अयं, न अत्रापि दृश्यते ।
भो क्व नु यत्तु वर्तते ? (इतस्ततोऽवलोक्य) नूनमपवृता ! निपुण
विपलम्भोऽस्यनया । भादव्य, अरे भादव्य, मादव्य ! एहि शीघ्रम् ।
पात्सुनराय ! कियता तर्हि समति शङ्कष्वनि क्षुधिरम् । अरे भादव्य !
आगतो वा न वा ? अयमपि द्यौ, तस्या एव सहाय सवृत्त, इति
भाति । (प्रविशन्त भादव्य प्रति) किं रे ! क्वास्ति सा !

भादव्य — पश्चाद्द्वारेण कार्तिकनाथमन्दिरं गता ।

पात्सुनराय ! — पश्चाद्द्वारेण ! तद् भादव्य ! गच्छ शीघ्रम् आनय एहकार,
पूरय च द्वारायकाशम् । अद्यप्यमृति एष मे नियमः, यद् द्विद्वारके एहे
नैव वस्तुभ्यम् । यावदस्मिन् द्वारे उपविष्ट, तावन्निर्गतासौ द्वाराग्तरेण
तेन । सत्तद्व्यद्वारे प्रयत्निच्छद्गवाक्ष च गृह ईदृशे कथं नेत्राणां शतमपि
पयुः पर्याप्तं भवेत् ? किमुक्तं त्वया — ' कार्तिकनाथस्य मन्दिरं गता ' इति !

भादव्य — आम्, मर्तं !

पात्सुनराय ! — अपि सुवचनां सालङ्कृता च गता ?

भादव्य — तन्नाम कथम् ? यथानियं गता ।

पात्सुनराय ! — अपि तथा धारितानि सर्वाणि भूषणानि ? अपि च परिहितं
तयि शक्तिं दृक्कम् ? आसीन्नाथिकायाम् उज्ज्वलं मौनिकभूषणम् ! अपि
श्चित्सुत्तरीयमपि परिहितमभूत् ?

भादव्य — अयं किं, मर्तं !

पात्सुनराय ! — यथान्वेष्टैतत्सर्वम् । किमितोऽप्यधिकमिष्येत ?

भादव्य ! — ननु, अन्यदेव विकल्पितं भाति भवता चेत्तसि । यदि इष्टम्,
उद्धतोऽप्यनिति कृत्वा, दद्यान् चपेटिका कपोले मर्ता । किन्तु, मर्तं !
ईदृशी क्षुन्नानि क्षुन्ना स्वामिनीयता पृच्छा, न युक्ता प्रतिभाति । मर्तं !
अहं तार्किकद्वार, तथापि मन्ये ताम्रं स्वामिन्या अपरकृतं इव स्वामी ।

पात्सुनराय ! — यदि अनरकोऽभविष्य तदा कथं सा इयं दुर्लभिता
अभविष्यत् ? यदेव तथाकथितं ' एष मे पतिः परं ज्ञेयता प्रातः, भद्रं इव

कुमुदम्, मामभितः नृत्यभास्ते 'इति, तदैव अपश्चित मयांदाया अवगुण्ठनं
तया, आरब्ध च सौर नर्तनम् । यदि अहमेव आदितः उग्रताभवत्तस्य,
उत्थिता पादप्रक्षारेण, उपविष्टा च ता मुष्ट्याघातेन नियत समभावविषयम्,
तर्हि कर्बुरा पोटिकेच मे, सा मुग्धिताऽमविष्यत् । मया पुनश्चित्तित,
'मुश्चिता, अभिजनवती चेषम्, नैव वाममार्गमनुगतेत्' इति । परन्तु,
किं शिष्येण ! अत्रि जातु बाधमच्छरणम्, आन्तर रूप परिवर्तयितु
प्रभवेत् ! कर्करिका नाम शशत्कर्परिकेव ।

भादव्यः—ननु क्षम्यतां मेऽपराध । स्वामिन्यां तु न तिलमात्रोऽपि दोषः,
यं निन्दामहेति । यत्पुन वाममार्गागुत्तरणम् इति किञ्चिद् भवता
निर्दिष्टम्, इत्थ एव तज्जानाति ।

फाल्गुनरायः—न तथा तिलमात्रोऽपि दोषस्त्वन्मतेन । 'दोषराशिरेव सा'
इति तु मे मतम् । तत्किमत्र करणीयम् ! भादव्य ! नेद कुत्रचित्तिर्देश-
नीयम् । एहच्छिष्टाणि द्वेतानि । त्वं तु मम पुरातनः सत्यशीलो
विश्वसनीयश्च मृत्यु । अतः भग्नये त्वया सह । पश्य तावत्, मम
हृन्मर्माभ्येव तथा निहृतानि । मुक्तं च मे कञ्चनवल्लि कर्तुमुग्रता सा ।

भादव्यः—मा मैत्र भर्त ! हा धिक् ! तन्नाम देवता एव कुपिता स्वामिन्यै,
यद् भर्तुर्मनसि, ईदृशो विपरीताः कलनाः सम्भवन्ति । यद्वा तद्वा प्रमाणं
भग्नः, यदाभिय मणितमेतद्भवता ! पूजाकुपुम्पसंपूर्वक ॥ भगामि
'वितथ, तुयकण इव तुच्छः एव, भवतः एव सद्यः' इति । न
सत्यस्य लेशोऽपि तस्मिन् ।

फाल्गुनरायः—किमात्य 'निराधारोऽय सद्यः' इति ! अरे ! तस्मिन्
दिने, ज्येष्ठिना विवाहोत्सवे, वधूवरयात्राया अवसरे, यानि तस्याश्चेष्टितानि,
प्रत्यक्षीकृतानि तानि सर्वाणि मया । कल्पितादेव कारणात्कुतश्चित्सहसा
हसितव्यम्, मामवलोक्य नासिकामग्न कार्यं, साद्विविधेय प्रदर्शनपुर सर
च इतस्ततः अटितव्यम्, पुष्पाणा गात्राणि स्वगात्रे समष्टयन्त्या
चलितव्यम्, एवमात्मक सदसक खलु तल्लीलानाम् । विवाहादनन्तर
कानिचिद्दिनानि, तथा मुक्ताऽऽसीत्, यथा मयूरपिच्छनेश्वरसदृशेन
परपुरुषनेत्रेण न क्षणमपि लोभयति स्म नेत्रम् । इदानीं तु न जाने कुत्र

गता सा सम्यता, सा प्रशोदा, अस्नमिता वा सा लभेति । किं बहुना, मदनुरागि-
विना, किमर्थं सा कार्तिकनाथं गता ?

भादव्यः—बहुपु दिवसेषु नावसरः प्राप्तस्तत्र गन्तुम्, इति गताः स्युः । तत्र
का हानिः ?

फाल्गुनरायः—‘तत्र का हानिः ?’ मन्त्रमूर्खोऽसि । न किञ्चिदपि जानासि ।
न तावदेव दर्शनं कर्तुं, किन्तु देवालयेऽस्मिन् समये परिभ्रमद्भ्यः शठेभ्यः
आत्मानं प्रदर्शयितुं, सा गता । अपि न गृहे देवाः ? ईदृशीभिरु नारीभिः
शूलप्रसाधनपूर्वकं देवालयगमनमेव काम्यते । सर्वे धूर्ताः जात्माश्च
अस्मिन्मुहूर्ते तत्र संमिलन्ति नु ।

भादव्यः—अन्यादः सुमहानन्यायः खलु क्रियतेऽयं भर्ता । यदि इयमेव
निन्दा केनचिदपरेण कृता अमविभ्यत्, तदा प्रणैरेव तं व्ययोजयिष्यम् ।

फाल्गुनरायः—अरे शठ ! मेलापक ! किं तां धूर्तां केतवशीलां भार्यां मे
प्रशंससि ? येतनं मत्तः, सेवा पुनस्तस्याः ?

भादव्यः—भर्ता ! इयं सा परित्यक्ता सेवा । आकापयतु भवान् । परिभ्रमेण
यम कुत्रचिदपूरयिष्यामि उदरम् । यस्तु स्वामिनाविव दृढचरितां निर्मलां
च पत्नीं केतवेन दूययति, न तस्य मर्तुः अजकणमपि मद्ययिष्यामि ।
दीयता तर्हि मद्देतनम् । सोऽयमस्मि प्रस्थितः । (आस्तरण-जलभाण्ड-
कम्बल-बासः-प्रभृति संग्रहीतुं प्रवर्तते ।)

फाल्गुनरायः—(रागतम्) न खलु संप्रत्येव धूर्तोऽयं तर्जनीयः । किन्तु,
चातुर्वर्त्तनेन अनुसूचितस्य एव । यतः सन्यासस्यप्रत्ययं विना नापमुप-
जीविकां त्यजति । अन्यच्च, मयापि तावत् किं प्रयत्नीकृतम् ? अधुनापि
शुतर्चविजृम्भितमेव इदं मे स्यात् । (प्रकाशम्) अरे ! नाद्यापि मया
निर्णीतम्—‘इयं कितवा’ इति । किन्तु, त्वमेव तावद्भ्रम । अपि नैताभि
दुर्लभगानि ! खिपो हि नामेताः । न खलु प्रमदाः शिथिलीकरणीयाः—
इत्येतावदेव मन्यामि । तन्निषेहि तत्तत्कृतमपि यथास्थानम् ।

भादव्यः—(यथावत् स्थापयन्) आम् । एतद् भवतो वचनं समीचीनम् ।
भर्ता ! कियन्मे मुद्रिविषयः ? किन्तु विनैव चक्षुःपत्ययं, भवाद्यानां
महाशयानां संशयावलम्बनम्—

फाल्गुनरायः—(स्मित नाटयन्) अयि मूढमते ! अयि सर्वमेतत्सत्यमेव मतं त्वया ! एतावन्तं कालं त्वमन एव समीक्षितुकाम एवमवदम् । तद्गच्छ । श्वानं तावदितस्तत् सचार्यं आगच्छ । यदा च प्रत्यागमिष्यसि तदा कायान्तरं किञ्चिद् अवश्यकरणीयं समादिशामि ।

भाद्रव्यः—एवमवदुः । अयमहं कुक्कुरं सचार्यं प्रत्यागच्छामि । (निष्क्रान्तः ।)

फाल्गुनरायः—(तं निष्क्रान्तं शास्त्रात्) ह्युवमेतद् ब्रवीमि, पत्न्या मे घनमस्य दर्शितम्, येन प्रलोभितोऽयम् । भवतु तत्तथा । क्व तावदिर्यं गतं भणितमनेन—? कार्तिकनाथस्य मन्दिरं नु ? अङ्गसा तत्रैव गच्छामि, सा यथास्थितामेव च आहूय आनयामि । न यदि तां स्तम्भे बध्नीयाम् नामायि स्वकं पारवतयिष्ये । किन्तु फाल्गुनराय ! यदि पाणिग्रहणमेव ईदृश्या अवदशाया न अकरिष्य !

गीतम् । (शब्दा ययि धोर)

मिथ्याधी किमिव जाता ? तिथिश्च वितथा पुरोहितघृता ॥
घृता च या ह्री स्नानवदाता ॥ ध्रु० ॥ महाकुलेन च
दूरमोहितो ॥ आद्यसुशिक्षणरूपयिस्मितो ॥ चन्दितचरणा
दृष्ट्यामानयम् ॥ १ ॥

~~~~~

द्वितीयः प्रवेशः ।

(एतत् प्रविशति स्वगतं भाषमाणं परिक्रामश्च आश्विनभेष्टी)

आश्विनभेष्टी—यदद्य कर्तुंमुद्यतोऽसि, तत्परमबुद्धदोऽपि मे चेष्टालभेष्टिनं न सप्तम् । समीचीनं च तस्यापि कथितं यत्, यदि राजमार्गे विहाय कुदृष्यैव विमार्गमनुवर्तुकामः स्याम्, कथं तत्स्य अनुमतं स्यात् ! किन्तु, किमत्र विषयम् ? पञ्चविंशतिवयमात्रवयसो यूयो मे तिष्ठो भार्याः समनन्तरमेव पञ्चत्वं गता । यया जनं कश्चिद् बलरी रोपयति, सारङ्गादिना स्मृतयति, सा च पुष्पफलधारिणी जायते, तदानीमव च रोगा कुतश्चिद्वक्साद् विनाशमेति, एवमेव कल्पश्रितय मे दिव गतम् । अपान्ते, भतीव सप्तस्तोऽहं जातकमामनो भारतीय-व्योतिर्विद्वरेव्यो

मायमापेधराख्येभ्यो दर्शितवान् । जातके दृष्टिष्वपमानेन उक्तवतस्ते
 'मङ्गलो वोऽतीवानिष्ट मायास्थान च व सर्वेषां पापघाणां दृष्टि
 समायाता । अथात् न परिणीतया स्त्रिया भगवत्भिराय सहवास स्यात् ।
 तन्मा खल्वात्मानमस्या विषदि पातयतु । यदि विध्यन्तरेण विवाहो विहित
 स्यात्, तदैव समवे स्त्रीमुखम्' इति । प्रतीतिश्चास्य तेषां जातवपटितस्य
 मे जाता, परित्यक्तश्च मया विवाहविचारः । ज्योतिर्विदामादेशमनुसृत्य,
 सुवृक्षां गणिकाकथं वा काचन अविष्य, तथा सार्धं परिणीतस्त्रियव,
 गार्हस्पत्यमुखमनुभविष्यामि, इति अभ्यवसित च । गणिकाया मघाया च या
 रेवतीम् इष्टेभ्यो दशगुणितैरधिकैर्गुरणैरन्विता प्राप्य दिष्टया यथे । प्राय,
 मासमेक प्रत्यहं तन्निवान गच्छता मया सुष्ठु परीक्षिता सा । न केवलं तस्या
 न्यूनलवोऽपि मया नावलोकित, प्रत्युत मादृशन केनचि सह परिणीतस्त्रीषु
 यावज्जीव निवसन् निश्चित्य विगत वषष्ठय तथा कोमार्यव्रतम् असिद्धातीक्ष्ण
 समाचरितम् । तदिदं 'भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सबन्' इति यदुच्यते ।
 ह्य, आवयोर्नि उकोच्च सल प सवृत्त । 'निर्णायकवचनं सशपथम् अनैव
 रमाकान्तस्य समस्तं दाश्यामि' इति भणित्वा गता सा । तत्पतो कर्मदृष्ट्या
 यद्यपि शौण इवाप प्रकर, तथापि प्रेममुखदृष्ट्या तावत्, आवयोरेव
 सुख्यमान सम्भव प्रकृष्ट एव, इत्यत्र न वोऽपि सद्यः । (आकर्ण्य)
 अयि । 'कम् कम्' 'कम् कम्' इति कुतो चिद भ्रुतिमधुर शिञ्जितम् ?
 अथवा किमनया पृच्छसि ? तस्या एव नूरुरजितमिदम् । अहो !
 कथमस्या सहजं पदयासोऽपि लयमनुबध्यते ? अहो महती पुन सुस्वरता
 नृपुरस्य ! 'कम् कम्' ! 'कम् कम्' ! भो आगम्यताम्, आगम्यताम्,
 अपि तृपितचातक मेघमाले ! आगम्यता स्वागत ते ।

गीतम् । ('लावणी' शरणीमनुसृत्य)

सुकांतचन्द्रानना साऽऽगता भूधनुरातन्वती ॥

कटाक्षखरशर निपात-भेदित हृदया गजगामिनी ॥

रदनपङ्क्तिरिह भाति मुखेऽभ्या नून शशिशकला ॥

[रदनपङ्क्तिरिह खण्डा शशिविम्बस्य मुखे रोपिता ॥]

कुटिलशुन्तला, सरलतामिका, नेत्रे, नलिनीदले ॥

(तत प्रविशति रेवती ।)

रेवती—साधु ! साधु ! अहो चाकृता तानविलसितस्य । एतावतस्तावद्विषान्
गोपायित इवासीदयं मानगुणः ।

आश्विनश्रेष्ठी—सङ्गीतदेवताया अस्यास्त्रपमान इव गूढः आसीत् । ननु
अप्राप्य अवसरविशेषं, कथमसौ प्रकाशः स्यात् ?

रेवती—अपि प्राप्तोऽद्य उचितावसरः ।

आश्विनश्रेष्ठी—आम्, एवं माति प्रसन्नादस्मान्मुक्तकमलात् ।

रेवती—कः खलु कस्यापि स्वाग्निकं नन्दनवनविहारं कन्ध्यात् ?

आश्विनश्रेष्ठी—किन्तु, कः पुनः साक्षादुपगते नन्दनवने, स्वाग्निकेन
विहारेण दृष्टः स्यात् ?

रेवती—अहो निपुणता प्रतिवचनस्य । ननु प्राप्तं प्रति प्राप्तमुपव्य प्रवर्तते
भाषणम् । कदाप्रभृति कविदीक्षया अनया दीक्षितो भवान् ?

आश्विनश्रेष्ठी—ननु यदाप्रभृति सद्गुणलावण्यशालेऽस्मिन्सत्तः ।

रेवती—ननु पृच्छामि, कः खलु काव्यविषयः ?

आश्विनश्रेष्ठी—कोऽन्यः ? त्वं त्वद्यौवनम्, त्वज्ञानम्, त्वदीया गुण-
सम्पद्, त्व इक्षितम्, मायितं गतं, सकला त्वमेव ।

रेवती—तत्तावदास्ताम् । अतिप्रशंसनशीलाः खलु पुण्याः । किन्तु, न अद्य
आत्मप्रतिकृतिप्रदानं मे प्रतिश्रुतमासीद् भवता ? अथवा, 'वनने किं
हरिद्रता !' इत्यस्य नवावतार एव अयमपि !

आश्विनश्रेष्ठी—अयि ! 'सति बिम्बे, किं प्रतिबिम्बेन ?' इति न दत्ता ।

रेवती—अपैतु तावद् भवान् । अन्व सन्वापेन । कोरान्मुत पश्चिन्नंयति ।)

आश्विनश्रेष्ठी—साधु ! साधु ! इदं नाम विभ्रनविलम्बितम् । सर्वथा
कृतार्थोऽस्मि । तत् प्रतिपदार्थं प्रतिकृतिमिमाम् । (इति अर्पयति ।)

तन्मूर्तं मदीयादपि महत्तरमेतस्या देवम् ।

रेवती—(दृष्ट्वा सहासम्) अपि मङ्गलः इयं प्रतिहृतिः !

गीतम् । (जान मोरे बैरा)

साम्पलभ्योऽपि न मुपे दृश्यते । नाम ननूत्तीर्यतां ललाटे । को
नु विरेक्षित इति पुष्येत ॥ ध्रु० ॥ मत्सन्निधे ननु चादत्तप्रतः
प्रीतिचित्रकारिणीविलिखितं, मूर्ति-प्रतिबिम्बमेव सुभगम् ॥१॥

आश्विनधेष्टी—नदिद भवितव्याना दाराणि भरति सर्वत्र' इति यदुच्यते।

(पृष्ठम् ७)

आश्विनधेष्टी—दर्शयतां दर्शयतां कुत्र तत् ? येन तदस्तचित्रितैव या तव एका
प्रतिकृतिः मत्संनिधौ भवति, तां ते दर्शयामि । ननु दर्शयताम् ।

रेयती—अपि केयं त्वरा ? हृदयतामियम्, हृदये मया सुस्थापिता ।

आश्विनधेष्टी—अहो नैपुण्यम् । तदधिगतं मया उत्तरम् । एहि तावत्,
भीरमाकान्तस्यैव समर्थं करदानग्रहणविधिं सुमङ्गलं परस्परशपथवचःपुरस्सरं
ज्ञानन्दोत्साहं संशयविष्यायः ।

रेयती—किन्तु, अस्त्येकं कथनीयं मे भवते । तस्मिन्मयेव मनसि धारयितव्यं
भवता ।

आश्विनधेष्टी—किमेकेन ? कथय सहस्राणि । किमिदानीं कार्यान्तरम् ?
त्वया वक्तव्यम्, मया च अनुष्ठेयम् । कथय तर्हि । निवेदय शीघ्रम् ।
ननु उत्तरम् ।

रेयती—इदमेव कथनीयम्, यस्त्वभावो भवतः ईषत्त्वराशीलः । निरालम्ब-
मेव कलनासोऽग्निरिचय्य, यदि मद्रियं निरर्थकमेव संशयं भवान्—

आश्विनधेष्टी—मुञ्च मया अवगतम् । ना तावत् सुग्रहमलमेवं मुकुली—
कुर्व । अयं ब्रूहि, कथं त्वां प्रति संशयः संभवेत् इति ।

रेयती—भस्मिन्नेव तु मङ्गलमये क्षुनयामि यन्ममापि स्वभावः ईषत्परि-
हासशीलो बालसदृशश्च । तद्यदि कदाचित्—

आश्विनधेष्टी—अवगतं तत् । यत्त्वयम् ईदृश एव स्वभावो कचिरो भवति ।

रेयती—अपि च अशोकमल्हारा, ईषत्मानिनी, ईषत्कोरन्ता आस्ति । अतः—

आश्विनधेष्टी—कोऽयं शोकः ? एते गन्तु गुणाः सरसतां जनयन्ति गार्हस्थ्ये ।
इति । अपि समाप्तं निवेदनम् ।

रेयती—न शमामम् । अस्ति शोथोऽल्पमात्रः ।

गीतम् । (इमं न नरिया)

प्रथमं विपत्तां सकलविचाराः ॥ निषङ्गतां प्रमत्ता ॥ ध्रु० ॥

घनाऽऽरंभोऽभिजातो भवान् । हीनकुलं मां कथमिष्य वृणुयात् ? ॥ १ ॥

निगूढशीला हसन्ति सर्वे । जाति धर्म-कुल-मलापमलनाम् ॥ २ ॥

पियादप्ययः सहृद् यज्यते । पुनः कदापि न मोचयिष्यते ॥ ३ ॥

आश्विनधेष्टी—शतं मया । एहि तावत् । (देवामूर्तेः पुरस्ताद् गत्वा)

रेवती—

गीतम् । (निषट्निडर)

मङ्गलेऽङ्घ्रि तनुहृद्घनदानमर्पये । सहाचरणसूचनाय करे करं
ददे ॥ ध्रु० ॥ पत्नीचं नीत्वा मां, चितर धन्यताम् । त्रार्यामत-
सेवामय शपथेन घोषये ॥ १ ॥

आश्विनश्रेष्ठी—

पद्यम् (मय हँ नवें)

करोऽयङ्करे सुधृतः शुभाङ्घ्रि । सुदिने रमाकान्तापरोक्षम् ॥ ध्रु० ॥
सुखदा सदा, मस्त्वामिनी त्वम । गृहसम्पदं, सकलां वृणीष्य ॥ १ ॥
पट्नु अस्य सर्वस्य साफल्यप्रदमेवम्—

रेवती—मा मैवमुक्त्वा । दृश्यता कोऽपि तव आगच्छति । अद्य रामौ
सत्यनारायणस्य पूजा अनुष्ठेया । सत्वरं तर्हि आगम्यताम् । अहं
कार्तिकनाथं गत्वा गृहं प्रति निवर्ते ।

आश्विनश्रेष्ठी—अप्यागमिष्यामि कार्तिकनाथं यावत् ! येन दम्पती एव
आवा दर्शनं करिष्यावः ।

रेवती—अहो प्रमोदः । (नेत्रसदृशपूर्णं निष्कान्ता)

आश्विनश्रेष्ठी—अहो प्रमोदः ।

गीतम् (आब अंबन)

धन्यमहः सुभगतमं, मम पूर्णा कामना
मुदितं कुलदैवतं, सुफलिताऽऽराधना ।
लामः श्यामस्या इति, लोभ आसीन्महान्
युवतिराप्ता मया, सैव मधुरानना ॥

(निष्कान्तः ।)

तृतीयः प्रवेशः ।

(पाल्गुनराय-निवासस्य पुस्त्याद्वर्तमाना ख्या ।)

(ततः प्रविशति कुत्तिका ।)

कुत्तिका - एतैरनवलोकितान् एषुण्डु देवदर्शनं कृत्वा प्रत्यागताहम् ।
किन्तु मुदैवमेव तन्मन्येत, यदि एतैरुदृष्टं किञ्चिन्न एव आचरितं

स्यात् । अन्यथा ^{११} राधितो मन्दिरे भार्यया रामः । साधितस्तावद् भर्ता
यहे कामः ।" इति यदुच्यते, तदनुभूयत । अग्नो ! अर्पितं खलु
द्वारम् । (द्वारमादृत्य रोहिणि ! रोहिणि ! अपावृणु द्वारम् । धिक्-
इतकाः ! न काचन प्रतिवचनमपि करोति । तर्हि नाम आरब्धमेतै-
रम्यन्तरे ! मृगमाणक्षोरोऽनायासेन हस्ताभ्याशमागतप्रायो भाति ।
किन्तु, कथं द्वारमिदमपावर्णीयम् ? अयि चित्रे ! रोहिणि ! ननु मृता
इव सर्वाः । किमधुना विधेयम् ? द्वारमपावृणुत । ननु मणामि,
द्वारमपावृणुत । अथवा किमत्र स्थित्वा आक्रोशेन ! तत्रैव गत्वा
निगूह्यात्मानं स्थातव्यम् । (निष्क्रान्ता ।)

(रोहिणी स्वाती च द्वारमुद्घाट्य बहिरागच्छतः ।)

रोहिणी—नात्र सायत्कोऽपि । कस्तर्हि द्वाग्माघ्नन् स्थितः ? स्वाति !
अपि इष्टं त्वया ? एवविधाश्चमत्कृतिमयाः संवशविशाचचेष्टा प्रवर्तन्तेऽत्र ।
यत्सत्यम् उमावप्येती प्राजुक्ती, किन्तु, संशयवेतालेन सममेव बाधितौ ।
आस्तां तावदेतत् । तत्कदा पुनरागमिष्यसि ? ननु तिष्ठ मुहूर्तम् ।

स्वाती—मा तावत् । दीर्घः खलु अत्रधिर्मम आगतायाः । साधयामीदानीम् ।
अन्यथा उच्यत एव-दास्यो आवाम् । नियोजितं सर्वं यथावन्निर्वर्त्य यदि
शक्यम्, तदा इतरत् आचरणीयम् इति । अयि च रोहिणि ! किं मयैव
वारंवारं त्वदर्शनार्थमागन्तव्यम् ? सञ्ज्ञं त्यं कुतो नागच्छसि तत्र ?

रोहिणी—अहं नाम त्वदर्शनार्थमागच्छेयम् ? अयि ! कुतः खलु मम एतावद्
भाग्यम् ? तथा कठोरा खलु मे स्वामिनी, यत्न इतस्ततश्चरिष्ये अपि अवसरः
प्राप्यते । वाक्प्रवाहस्तस्याखण्डात् प्रवर्तमान एव सर्वदा भवति । ' इदं
कुत्र । तद् विधेहि । तन्निधेहि । एतदानय । गच्छ उपरितनीं भूमिम् ।
एकपः ' इति । निर्विण्णासि खलु जीविकपानया ।

स्वाती—यद्येवं, किमत्र स्थीयते ? यत्र कुत्रापि यदि दासीकर्मैव कर्तव्यं, यदि
नात्र, कस्येत तर्हि तदन्वयः ।

रोहिणी—सत्यं तत् । किन्तु यदि समये प्राप्येत । यादृशी ते जीविका तादृशी
यदि मया प्राप्येत, अयैव एतां त्यक्तुमस्मि सिद्धा । अयि वचनमिदं तव
स्वामिन्या ते दत्तम् । सर्वथा नवमेव माति ।

स्वाती—आम्, स्वामिन्येव दत्तमिदम् । न मासमपि परिहितं तथा । बन्धवती
 खलु तस्याः प्रीतिर्मयि । वसनानि च चोलकाश्च, मुहुर्मुहुर्मे प्रपच्छति ।
 'स्वजनेन मुदसंनेन भाव्यम्' इति मनसि कृत्वा, पश्येत्तया नाविका-
 भूषणमपि प्रत्त मे धारणार्थम् । अपि न त्व किमपि लभसे ।

रोहिणी—अहं लभे ! अयि ताया वसने न एकस्या द्वयोर्वा दृष्टिर्निषेद्धा ।
 दशसखाकाभिरिष्टस्य, नेत्रयोर्लक्ष्यीकृतस्य च तद्वाससः, कुतो मे लभः !
 (ततः प्रविशति कृत्तिका ।)

कृत्तिका—(स्वगतम्) तत्रापि निःशब्दमेव सर्वम् । अये ! कान्धियं
 मदगोद्वारे !

स्वाती—तत्ताध्यामीदानीम् । प्रसिपता शतवारम्, शतवार च पुनः—

कृत्तिका—अयि बधिरे ! अमरुदाहूतासि । कतिवार पुनराहतं द्वार च ।
 अपि भग्नौ ते कर्णौ ! कुतो नोद्घाटित स्वया द्वारम् !

रोहिणी—शब्दे कुते एष, मया अपावृत द्वागम् । स्वामिनि ! न तु
 कोप्यवासीत् ।

कृत्तिका—भय केयमपरा ! ननु भद्रे ! किं तेऽत्र प्रयोजनम् ! कुत
 आगतासि ! ननु पृच्छामि, अस्ति ते कार्यं किमपि !

स्वाती—कार्यं-मत्कार्यं-कुतो मत्कार्यम् !

कृत्तिका—किं प्रलपसि कार्यं कार्यमिति ! कुतश्च सभ्रान्तास्येवम् ! कथय
 स्पष्टम् । किमुदग्रधूलस्य उपाय विधानुमुत अर्धशीर्षवदनामुन ये सूक्ष्मी प्रोग
 कारयितुमयका कचित् स्त्रीरोगमपेयेन शरेण योजयेदुमुनाहो कस्याश्चिद्
 दुष्प्रवृत्तिकायाः कृते मन्त्रित तीर्थमेतेषा सफाशात् प्राप्नुमसि आगता !

स्वाती—अहं पुनः कुतस्तान् आगच्छेयम् !

कृत्तिका—तत्तवदान्मनो मन एव पृच्छ ! अपि च रोहिणि ! त्वमस्याः
 सहाया । शोभन शोभन सत्त्वेतत् । ननु मुष्टु आचरितस्त्वया सेवाधर्मः ।
 पठिके ! मुष्टु दर्शिता त्वया स्वामिनिष्ठा ।

रोहिणी—स्वामिनि ! किमेतदुच्यते भवत्या ! नाहमीहकर्मकारिणी स्त्री ।
 इय वराकी मदग्रामस्था । भावजश्रेष्ठिपत्न्या मरण्या. गृहे दासीभावेन

वर्तत । अहेतुकमेव मां द्रष्टुमागता । न तादृश्वामकर्मकारिणी । स्वामिनि ।
अतिसरला स्वस्वियम् ।

कृत्तिका—आम्, अतिसरलयम् । अत एव मयामि । ईदृश्य अतिसरला एव
भतुमे औपध मत्र, मात्रा वा, प्राप्नुमागच्छति । महिलाजनाय
विनामूल्यमौपधदान नाम स्वमानुरेव पवित्र व्रतमतैरनुष्ठीयते । तत्कथय
केन वास इदं दत्तम् ? सत्यमेव कथय ।

स्वाती—स्वामिन्या भरण्या दत्तम् ।

कृत्तिका—आम्, ईदृश्य वसन स्वामिनी ते मरणी तुम्य प्रयच्छति ।।
कुतो दत्तं कन दत्तं, कदा दत्तमिति सर्वमेतज्ज्ञातं मया सम्यक् ।
गच्छ भत । न वपसर । अपेहि । मा पुनर्मुखमपि दर्शयात्र ।
(निष्क्रान्ता सा ।) पर्य पर्य सा विलासनिर्भरा प्रलम्भपरगतिकाम् ।
इयं नाम सरला ।। रोहिणी तावमयते “ स्वामिनी म स्तनधया ”
इति । न वा ! वसनं तत् सत्रभवत्या भरण्या दत्तं नु । कपटिनीना
करटिनी स्वस्वियम् । अपि एतैरेव तद्वत् न वा ! कथय मा या कथय
सत्यम् । सम्यक्परिविताशिम भङ्गिया भरण्या । इवमहं गत्वा पत्रं तस्या
लिखामि । अथ तु रोहिणि ! कुत्र सन्ति तावदते ?

रोहिणी—वहि क्वापि गता स्वामिनि ।

कृत्तिका—अपि परिगता ! कुतो गता ! कदा वा गता !

रोहिणी—स्वामिनि ! यत्सत्यं न जाने ।

कृत्तिका—कथय अमत्यम् । प्रभूत वितथं वद । नाहं पुनरग्नस्य कणमपि
ग्रहीष्यामि, अन्वेगणसिद्धिं यावत् । इयमहं गत्वा भरण्या पत्रं लिखामि । त्वं
तावद्गत्वा तं भादम्यं प्रपथ्य मत्सकाशम् । हा धिक् ! कीदृशीयं मच्छरत्ना ।
मगवन् ! त्वमेवास्ति साक्षी । (निष्क्रान्ता ।)

चतुर्थः प्रवेशः ।

(ततः प्रविशति रेवती देवदर्शनादनन्तरं गृहं प्रतिनिवर्तमाना ।)

रेवती—कथं नु गृहं प्रापणीयम् ! आदौ तावदनतनम् । तत्रापि चण्डोऽयं
भास्करस्य तापः । तेन विह्वलाः खलु मे प्राणाः । हा !

(ततः प्रविशति फाल्गुनरायः ।)

फाल्गुनरायः—न सा क्वापि रुन्धा । देवालय गतः, प्राप्तः उपवनम्,
अन्विष्टवाभ आभराण्याम् । न दृष्टिपथमपि तावदापाता । तद् गृहमेव
गन्तव्यमधुना । भोः । का नु खलु इयम् ! कुतश्चैव चेदते ।

रेवती—हन्त ! इयमहं पतिता । भोः पतिता खल्वहम् । धावत, परित्राद-
ध्वम् माम् ! (सहसा मूर्च्छिता पतति ।)

फाल्गुनरायः—हा हन्त ! नन्वयमागतोऽस्मि । मा भैषीः । (तां समुद्धृत्य
धीमधितुमारभते ।) न जाने यस्य केय वराकी । न किमपि शपते ।
एताखलु सुदैवमस्याः, यन्नात्र पापाणे पतिता । अन्यथा, शीर्णशीर्षा
प्राणैरपि व्ययोजयिष्यत ।

(कृत्तिका उपरितनभूमेर्गङ्गाक्षस्य द्वारमुद्घाटयति ।)

कृत्तिका—कस्मादयं सा घन्दायते ! किं रे ! कः खल्वयं पुरस्ताद्
वृक्षस्थावः ! अम्मो ! अपि, एते अमी ! उपविष्टाश्च किं कुर्वन्ति ! कस्य
पुनरनी हस्तशेषा रुन्धे ! भिगिमा निर्लेख्यतां पुरुषाणाम् । सूर्ये तपति,
रप्यापाम्, गृहस्य पुरस्तात्, (निर्वर्ण्य) आः ! इय तावच्छास्ताहत्का
कुर्वतेऽन्तरायम्—

फाल्गुनरायः—अहो प्रभूतता धर्मस्तवस्य । (हस्तगतपटकेन तस्याः
श्लेदमपाकरोति ।)

कृत्तिका—हन्त ! अवदशयास्तस्याः श्लेदमेते हस्तपटकेन अपाकुर्वन्ति ।
भगवन् ! धर्मन्यता, न पुनरीदृग्दर्शन परमलज्जास्यदम् । निद्रावशया
मे चरणौ यदि कदाचिदनावृणो, न तौ सकृदपि प्रावरणेन आवृतौ एतैः ।
पृष्ठिकायाः पुनरस्या धर्ममपाकुर्वन्तः, पञ्च पदभ्रष्ट यथावत् स्थापयन्तः,
देहभारमपि तस्याः स्वशरीरेण उद्वहन्तः, कथं न लज्जन्ते एते ! भयवा,

सम्पदिदमुक्तं, यत् 'यत्स्वकीयायाः, तत्सारम् । यत्परकीयायाः, तत्सारम्' इति ।

फाल्गुनरायः—(रेत्याः कर्णतनिधौ मुखं नीत्वा) अयि, अपि अस्ति समाशस्ता ! अयि—

हृत्तिका—आः ! किमिदानीं क्रियताम् ? कर्णतनिधौ मुग्धम् । ननु भणामि, यदि नाम्यस्मात्कुतश्चित्, तदा भगवतः सूर्यनारायणास्तावदन्वयतां भवान् ।

रेयती—(मूर्च्छन्ती) मा मैवम् । किमिह रथ्यायाम् ?

हृत्तिका—ननु भूयतां, भूयताम् । दग्धा यदि भवतो धीः, तस्यास्तावदादीयतां मुहूर्तम् ।

फाल्गुनरायः—अयि आयासि मम गेहम् ! मुहूर्तेन प्रापयिष्यामि त्वां स्वनिवासम् ।

हृत्तिका—गेहम् ! नमिदं गेहम् ! प्रविशतु तावत् पट्टिना, यदि केशांस्तस्या न निहृतेषु, इतिकेति नामासि न धारयेयम् । पदं तावन्निदघातु एव, सद्यो नरीस्तुष्टमेव दारयिष्यामि तस्याः । 'अयि आयासि मम गेहम् !' धिक्तरातिनं पुष्पाकम् । तत्तिष्ठत । स्वयमेवागत्य करिष्ये प्रतिवचनम् । (गवाक्षमिच्छन्ता ।)

फाल्गुनरायः—कुत्र ते गेहम् ? किं नामधेयम् ? कस्य सत्तु कन्या !

रेयती—(विह्वलेन शब्देन) एतं मे मद्रववाटके । गणिकाया मयायाः कन्याहं रेयतीनामधेया । प्रातरस्य सोमशकरः, इति स्नात्वा कार्तिकेय-मन्दिरं गता । इत्थं दर्शनं, समाप्य च प्रदक्षिणां, प्रतिनिवृत्ता । दिनश्यामागेन दूषितनिष्ठा, अथ प्रमातावत्वेन सहसा मूर्च्छिता । दिष्ट्या भवतः संनिधानेन रक्षिता ।

फाल्गुनरायः—अयि एतं मम आगत्य सेवते सख्यं शर्करामलम् ? विशेषस्ते रगणेन । यदीयं, मायां कुम्भे पूज्या ते दास्यामि ।

रेयती—दुष्करं सत्तु प्रयासमानम् । किन्तु अनिर्हतायां पूज्यायां, न किमपि भवतीत्यम् । सनीम्नेव मे गृहम् । तद् गन्धानि मन्दं मन्दम् ।

फागुनराय.—अथवा, यथा ते रोचते । त्वद्गेहं यावदागमिष्यामि तर्हि त्वया साकम् । उत्तिष्ठ, अवहिता । (निष्क्रान्तौ ।)

(ततः प्रविशति स्वंबन्ती कृत्तिका)

कृत्तिका—अपि न विद्यते भणितिहृतका 'आदौ त्वराग्रेरणं, तत्रापि वृद्धिदशनम्' इति । सोषानेनावतरन्ती तथाऽऽस्तास्मि पादे, यथा शीर्षं गता वेदना, अन्धतमसं च प्रसृतं नयनयोः पुरस्तात् । आस्ता तावत्स पादपातहतकः । आपस्ये क्षणाद्यकृतिम् । किन्तु, कथं न कोऽपि वृद्धस्यापस्तादृश्यते ? तर्हि यत् प्रविष्टौ ? कः सत्त्वसौ तत्र गच्छति ? न कोऽपि । तत्, स्व गतौ एतौ ? नात्रापि कश्चन । (त्वरया । रोहिणि ! अपि रोहिणि ! इयमपि हृतका नष्टा क्वापि । (ततः प्रविशति रोहिणी ।) हजो रोहिणि ! कुत्र सन्ति एते !

रोहिणी—स्वामिनि ! कथमहं जानीयाम् !

कृत्तिका—अपि न इदानीमेव यत् प्रविष्टाः !

रोहिणी—न खलु । स्वामिनि ! अहं नहिरेव आसं वेदिकायाम् ।

कृत्तिका—कथय अस्यम् । चाण्डालि ! भिक्षा तेऽपचीयेत । यदि एवं दम्पती विसंवादयसि, तदा जन्मसमकं देवदासी भविष्यसि । 'न' इति भणितं त्वया । कुतस्त्वद् विधत्सिमि ? सर्वादु वीथिषु अन्विष्य, आनेष्यामि तान् प्रकाशम् । तत्तरय । हा इतास्मि । हस्तास्मि । इदमापाते आषाढान्तरम् । किंन्विदम् ? इयं प्रतिकृतिर्दृश्यते तरयाः कस्यापि जनस्य । साधु ? शोभनमापतितम् । समीचीनमेतत्सदृशम् । निगूहतु तावदात्मानमेषा सप्तगतालेषु । इयं हि कृत्तिका, या सूत्रेण स्वर्गमारोहामि । यदि ततोपि ताम् अन्विष्य आनेष्यामि तदा स्वीक्रियता मे महत्ता । आदौ तावदेते यथापराधं सम्यग् दण्डनीयाः । अद्य इदमेवमाचरितम् । श्वः पुनः षष्ठिका काचन आनीय नर्तयेयुर्षदुरसि । भर्तारः ! भर्तारः ! भर्तारः ! ननु पृच्छामि, कुत इमे भर्तारः ? कुटुम्बिनीनां प्राणहर्तारः एव एते । (निष्क्रान्ताः ।)

पञ्चमः प्रवेशः ।

(ततः प्रविशति फाल्गुनराय , भादव्यश्च ।)

फाल्गुनराय — भादव्य ! त्वं खलु सत्यवादी सत्यशीलश्चासि भृत्य । अतः, आगामिन्या विनयादश्रम्या, प्रवृत्ते उत्सवे, पाणिं ते रौप्यकङ्कणेन चारुणा भूषयितुकामोऽस्मि । रूप्यवस्त्रं ते रुचये स्यात्, अथवा पटकेन पृथुगलम्बनं शिरस्तऽलङ्कुर्याम् ! तत्कथय । यदि न उभयमपि रोचते, त्रिषारकं खौमप्रातङ्गम् अभोवाच एव अतिमुत्तरं ते यच्छेयम् । अथवा, इदानीं त्रायज्ञं किञ्चिदपि ते हृदम् ! भवतु ! पश्चात् पुरस्तात् कदाचन । अस्तु, एतत्तावदवधारय । गत्या निभृतम्, अभ्यन्तरे वा किमनुतिष्ठतीति निरीक्ष्य एहि ।

भादव्य — (स्वगतम्) स्वामिनस्तावत्प्रीता । तैश्च क्षटिति मे हस्ते कटकं निबद्धम् । कटकं च पट्टकभावेन परिणतम् । पट्टकं पुनर्यसनीकृतम् । किन्तु यदा मया न 'आम्' इति वा, न 'न' इत्यपि वा भणितम्, नि सतस्तदा स्वामी यसनात्, अञ्जला प्राप्तम् 'पुरस्तात् पश्चात्' इत्येतां स्थितिम् । एतदेव परमं भाग्यं मे यदिदं विद्यमानं वाच एव, न अपहृतम् ।

फाल्गुनराय — किं चिन्तयसि रे भादव्य ! 'इदं ते रोचते तद्वा ?' इति पृष्ठं सन् 'हृदम् अहम् कुतो मे' इत्यगण । धाम्नतः पुनर्विचारमस्तिष्ठसि । तद्गच्छ, दृष्ट्वाऽऽगच्छ ।

भादव्य — स्वामिन् ! नाहं तस्मिन्तयत्रतिष्ठम् । सति भर्तारि, किं मे पारितोषिकेण ! यदि, अञ्जितं प्रभूतवेतनं मासि मासि लभ्येत, इतरथस्तदा भवेयम् । किन्तु शिरोवदना स्वामिनीं वापते इत्यतः —

फाल्गुनराय — अत एवाहं प्रष्टुं गच्छामि । गच्छ । प्रत्यङ्गीकृत्य आगच्छ । मा खलु तस्यै मदागमनं निवेदय ।

भादव्य — न हि, न हि । कुतः खलु निवेदयेयम् ! (निष्क्रान्तः ।)

फाल्गुनराय — इदानीं 'प्रभातेऽद्य क्व गता ? क्व मिलितम् ? किं सम्भाषणं सवृत्तम् ? सर्वं त्वया कौऽभवत् ? कदा गमनं व्यवसितम्,

कयोश्च ! इति प्रभादनन्तरं प्रभान्तरमिति अनवरतं गोलिकां विसृजेयम् । सर्वस्यास्य पुरतः स्यादुमपि न सा क्षमा भविष्यति । प्रतिवचनं कुर्वन्ती अत्र वा तत्र वा सप्रमेत्, मुह्येत्, प्रमायेत् । अल्पेऽपि छिद्रे लब्धे, भविष्याम्यग्रेऽपरं, अभियास्यञ्जेष्यामि च । पर्यवसाने स्ववैतव्यं तथा स्वीकारयिष्यामि च । तदैव 'फाल्गुनराय' इति सार्या स्यान्मे पदवी । (आदय्य आगच्छति ।) किं रे भादव्य ! किमसौ कुरुते !

भादव्य — न किञ्चित् । सुतासनमधिशयानां स्वामिनी । पार्श्वे रोहिणी तिष्ठति । स्वामिनी विह्वलस्वरेण कथयति किञ्चन ।

फाल्गुनराय — तद् गच्छ । आत्मनो नियोगमश्न्युः कुर्व । (निष्क्रान्तौ ।)

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा रोहिणीद्वितीया कृत्तिका ।)

कृत्तिका — अयि कुतो नि शुल्कानि औषधानि, कुतो वा असह्यमां क्षिय ! आसन्नमरणया मात्रां शपथं ग्राहिता नाम । कपटपाटवानि सर्वाणि इनानि सम्पङ्गुं जानामि इति शायताम् । स्त्रीरोगचिकित्सा एतु स्त्रीभिः कर्तव्या । किं तत्र पुरुषैः कार्यम् ? अन्धा त्वं न पश्यसि जालकान्वेतानि भस्मवर्धकानि ! अहमपि स्वमिवाभवम् । अद्य तु मुमु उन्मीलिते मे नयने । न च अहेतुकोऽयं मे हृदयदाहः । (पटात्तेन नेत्रे परामृश्य) ननु पृच्छामि, किमहं गुणविहीना, विरूपा, कञ्जलवर्णा, अपगतयौवना वासि सृष्टा ! — येन पश्यन्त्यां मे, असह्यमेते चेहन्ते । हन्त ! अभागिन्यो द्वय क्षिपो, या देवदर्शनार्थमपि गृहान्निर्गन्तुं न क्षमा । यासां च बन्धुजनदर्शनं मयि निषिद्धम् । एते पुरुषास्तु, अपास्य जनलज्जां मनस्त्रयां च, अहनि, प्रकाशमाने सूर्ये रात्रिभार्गे च, यथेष्टं प्रकटप्रकटं च जालमायन्ते । तथापि सम्माविता एवैते । अहो महान्तस्तु अन्याप्यो निर्भयहतकोऽयं कियद्विर सोदय्य !

रोहिणी — 'स्वयमेव प्रत्यञ्जीकृतम्' इति कथयति भवती । तत्र किं भणामि ! किन्तु, भर्तुः स आचारोऽपि न सर्वथा अनुचितः । यतो यदि न वराकीर्तुं स्त्रीषु अचलासु, नव पुनरपरत्र शौर्यं, स्वातन्त्र्यम्, आक्रमित्वं चात्मनस्ते प्रकटीकुर्युः ।

कृत्तिका — यत्तस्य जीवनादेतादृशमरणमपि मे वरं प्रतिभाति । न जाने हीरकशिकाम्, अहिनेन वा मञ्जयेयम्, विषं वा पिबेयम्, कूपे

तद्वागे वा आत्मानं क्षिपेयम् इति । नन्वस्त्येव आभाणकः—‘यावदभिनवा प्रभूतकुतुका, अथोरमुक्ता मग्नकपर्दिका’ इति विवाहादनन्तरं स्तोकान् दिवसान् ‘किमेनामुरसि लज्जा स्यापयेयम्, स्वन्ध्याभ्यां वा बहेयम्, षट्तिष्ठे वा धारयेयम्,’ इत्येवमवर्तन्त एते मयि । सर्वोऽपि भणति, ‘विधुरस्यापि रसिकस्य पत्युर्लभेन दिष्टया वर्धते ह्यम्’ इति । एतान्दि-
वसास्तु अनुभूयते क्रुद्धता, भ्रमद्वन्द्व एतेषाम् । ऋजुक शब्दमात्रमपि न भाषन्ते । शतं पुनः प्रभाः क्रियन्ते ‘किं भूषणानि धारयसि ? कस्मात्कौशेयं परिदधासि ? कुतो देवालयं गच्छसि ?’ इति ।

रोहिणी—किन्तु, स्वामिनि । कोऽत्र उपायो विधेयः ? ‘नूनं यस्य अधिकारः, सोढव्य एव तस्य पादप्रहारः’ ।

हृत्तिका—भाम्, सद्यते पादप्रहार । ननु कथयन्ति—कस्मिंश्चिद्देशे स्त्रियः पुरुषान्दासीकुर्वन्ति किल । तथेवेह भवितुमर्हति । येन द्वाराद् बहिः कातराणां सुल्लिखीराणां अस्माकं पतिदेवानामेतेषां नेत्रयोश्चमीलनं स्यात्, तयोश्च न च पतेत् ।

रोहिणी—किन्तु, अपि शोभनमेतत् ?

हृत्तिका—शोभनमिति कदा मयापि भणितम् ? अहं तावत्तिर्यग्लवचना, अत्रिणु निर्मलमानसा, ऋजुहृत्तिका चारिम नारी । केवलं विवाहशपथं पालयन्तु पुरुषाः, न तद्व्यतिरिक्तं किञ्चिदिच्छामो वयं स्त्रियः । आस्तां तावदिदं दुर्दैवकथनम्—किन्तु, अपि न कथयसि मातः का त्वां द्रष्टुमागता इति ?

रोहिणी—स्वामिनि । न मे भणितस्याक्षरमपि अलीकम् । सत्यमेव सा तेषां गृहे वसति ।

पद्मलुनराय —(अन्वयार्थः) किं कथितम् ? न सम्भगाकर्णयितुं शक्यमितः । किन्तु, एषा कापि ‘सा’ गच्छति । अथ का इयं ‘सा’ ? (स्तोक-
मग्रे सरति ।)

हृत्तिका—अयि पाशाणजडे ! कुतोपकारं स्मृत्वा तावत्कथय सत्यम् । अन्यथा ॥ भुजङ्गी पोषणं प्राप्तवती, सा पुनः पोषकमेव ददवती ॥ इत्युक्तिं सार्थं करिष्यसि ।

रोहिणी—भवत्या एवं भणिते, कः उपायः ?

फाल्गुनरायः—(अपवार्यं) सर्वं सदिग्धमेतत्प्रवर्तते । न दृढं किञ्चन एवं हस्तगतं भवति, एतावतापि कालेन ।

कृत्तिका—तदपेहि । मा कथय । ननु हृदमागमिष्यति मत्पत्रोत्तरम् । अपि ज्ञात त्वया यत् 'निगूढेऽपि कुक्कुटे, उदयेव अदृश' इति । अहमेव समग्रं तस्य अन्वेषं विधास्यामि । तदपेहि । अपेहि इत ।

फाल्गुनरायः—(अपवार्यं) 'समग्रं 'तस्य' अन्वेषं विधास्यामि' । अहो अरुन्मादेव 'सा' 'सः' सृष्टा ! कुतश्च पुनरयं 'सः' उन्धितः ?

कृत्तिका—आहस्तासि नु 'गच्छ' इति ? ननु भणामि, मा चक्षुषी मे पीडय । स्तोत्रं सुरभिः अलं तावदानय । (गताया रोहिण्याम् प्रतिकृतिं करेण धृत्वा अवलोकयन्ती) अपि दुष्टया तया अहमस्यतिदेववपकात् एवमुज्जितोऽसि त्वम् ।

फाल्गुनरायः—(अपवार्यं) किमिदम् ? कस्यापि प्रतिकृतिरियम् । इतः सन्देहः । मुहूर्तोऽप्याहू बदिर्गता, प्रियकरस्य प्रतिकृतिं गृहीत्वा इयं प्रति निवृत्ता । किन्तु, प्रथमं तावत् सम्यक् निरीक्षे ।

कृत्तिका—(हस्तेन दर्शयन्ती) अहो रमणीयता रूपस्य । ईदृशं रत्नं तया अपास्तम् । न जाने मद्मूर्तेरि कोऽधिको विशेषस्तया लक्षितः इति ।

फाल्गुनरायः—(अपवार्यं) तस्य रूपस्य स्तोत्रगानं, मानुहिष्यं च मुखमिहृतिं करोषि । भवतु । परमामस्तावत् ।

कृत्तिका—अहो सुरभिता तस्य पुष्पावस्य अस्या प्रतिकृतौ लभस्य ।
(इति जिप्रति ।)

फाल्गुनरायः—(अपवार्यं सक्रोधम्) अहो दृश्यतां निर्लेजता अस्या । जुग्वति तं चित्रगतं चोरम् । अपि करोमि अस्या मुखमङ्गम् । किन्तु नास्माभिः प्राकृतैरिव साधनं कर्तव्यम् । किन्तु, युक्त्या प्रयुक्त्या वर्तितुमेव युक्तम् ।

कृत्तिका—चाण्डालिके ! दिष्ट्या ईदृशं प्राप्तवत्या त्वया चित्रमिदम्, एवम्, एवम्, वञ्चसि स्थापयितव्यमहर्निशम् । (दृढं परिध्वजते ।) किन्तु, कुतस्ते ईदृशी परीक्षणप्रमताः ?

फाल्गुनराय — (अपवार्यं क्रोधातिशयेन) परा कोटिं सख्यि निर्लेज
ताया । आ, यशसा त परिध्वजते । यद्यस्मिन्नसरे— अथवा, किमनेन
नृपतेन विचारेण । विवेकं खल्वस्माकं शस्त्रम् । सुविचारसाध्यं यत्,
तदेव साधनीयम् ।

वृत्तिका—(प्रतिवृत्तिगताम् आवृत्तिम् उद्दिश्य) ननु त्वादृशस्य भक्तं प्राप्त्यै
तत्परणमेवावश्यकम् । अतो पुनरस्माकम् अरण्यमहाराज (इत्यर्थोक्त एव
फाल्गुनरायस्तस्या हस्ताप्रतिवृत्तिम् आश्रितिः ।) आ अस्मदे ! कोऽयम् ?

फाल्गुनराय — अस्म्यहम् 'अरण्यमहाराज' । स तव उद्यानमहाराज
कुञ्जविहारिणं सुदुर्मारं ब्रह्ममागतं । तत्कथय, अवि निपुणं पृथीता न वा ।

वृत्तिका—ननु काहं पलायिता ! आरण्यमेवासि निपृथीता भवता । अपि
लब्धं अवसरं, यद् प्रतिनिवर्तितुम् ।

फाल्गुनराय — प्रथमं तावत् आमविषयकम् उत्तरं ब्रूहि ।

वृत्तिका—कुत आमविषयकमुत्तरम् ?

फाल्गुनराय — (हस्तगता प्रतिवृत्तिमुद्दिश्य) ननु पृच्छामि, किम् एतत् ?

वृत्तिका—ननु भणामि, भवत एव निर्लेजताया इदं प्रमाणम् ।

फाल्गुनराय — मम निर्लेजताया प्रमाणम् । अथवा, समीचीनं तव
कथनम् । ममेव निर्लेजता इयम् ।

वृत्तिका—ननु पृच्छामि, अपि न लभितो भवति, एतत् स्वीकृत्वा ।

फाल्गुनराय — कुत वयाद्वीक्षरे लज्जा ! आमनो मनोमोहनस्य प्रतिवृत्तिं
पृथीत्वा तां शुम्भनेर्नयित्रीम्, यशसा दृढं परिध्वजमानां च त्वा प्रत्यङ्गी
कुर्वन्नि अहम्, न यत् पादप्रहारपूर्वकं यद्वा जिष्णुसन्धितुं त्वामिच्छामि,
तत्, अहमेव निर्लेजः । कोऽयं सदेहः ?

वृत्तिका—किमिदानीं मणिं भवता ! भो इतथा ! अतो न्यायः ।
इत्यताम् । “स्वयं गोमयं भक्षयित्वा, परस्य पुनर्भुज्यमानम् आमातव्यम् ।”
एतत् सख्यं न्यायः ।

फाल्गुनराय — मा अश्रमसि अतः रामुच्चार्य । इयं ते मातरस्य
प्रतिवृत्तिः, तत् हृद्यं पृथीता ।

छत्तिका—यद् भवते रोचते । न वदामि । अनुवर्ततां तावदा मनश्छन्द भवान् । भवास्तावत् सर्वया निष्पाप । नूनं तथा निष्पाप यथा कन्ठोदकं भवत सर्वप्राप्तम् । परस्त्री नाम भवतो मातृवद्दानीया । न सा तिर्यग्वा लोकनपूर्वमपि दृष्टा भवता । अद्ययावन्न मया किञ्चित्स्थगृदपि दृष्टम् । ध्रुव, नैकवारमपि दृष्टम् ।

फाल्गुनराय — किं भणसि ?

छत्तिका—किमन्यद् भणितव्यम् । अयमेव वक्ष्यामि । न अर्धमपि ग्रहरस्य व्यतीतम् । राजमाने, मत्स्वगवाक्षस्य पुरस्तात्, का नु अहो निषाय, उपविष्ट आसीद् भवान् ? न मया किमप्यवलोकितम् । केवल मुकुलित नयना आसम् ।

फाल्गुनराय — किं त्वया भणितम् ? पुनस्तावत् कथय ।

छत्तिका—यत्नपक्षेण प्रपन्नं सुदूरं प्रसृतं, तस्या मुषटितं करं भवत स्कन्धे, भवत करोऽपि तस्या कपोल ! ननु कदा ? नैव मया दृष्टम् । भवा पुनरेकपत्नीव्रतं पालयति । कुत एतद् भवता क्रियेत ? भवान्नाम रामचन्द्रस्य साक्षादवतार एव !

फाल्गुनराय — (स्वगतम्) आम्, एव खल्विदम् । इदानीम् अवगतम् । प्रसन्नोऽसौ दृष्टं अनया, इत्यनुमीयते । येषां न तद् वृत्तं यथार्यतोऽवगतम्, तैरुदयमव तमन्यत । मम मनसि नु नासीत् पापलवोऽपि ।

छत्तिका—कुत सम्प्रान्तचित्त इव भवान् ? ननु धीततण्डुलवत् निर्मलो भवान् । नासीदणुमात्रमपि पापं भवमनसि तदानीम् । कुतस्तर्हि विवर्णं भवतो मुखम् ? कस्य इयं पृच्छा 'अपि आयासि मम मेहम् ?' इति ? अयं आनेभ्यत सा पठिका इहम्, प्रादशयिष्य तस्यै प्रभावम् ।

फाल्गुनराय — ननु भणामि यदि सा वराकी सहसा मार्गे मूर्च्छिता पतिता—

छत्तिका—अवगतं मया सर्वम् । परमकोमलहृदयो हि भवान् । द्रवितं भवदन्तं करणं, निहिता च सा वञ्चसि भवता नु ? मूर्च्छिता तामवलोक्य सजातकण्ठं भवमन । अत एव मवास्तस्या कपोलं यथेष्टं परामृष्टवान् नु ? यत्तस्य नकनीतकोमलतरं भवमन । अत कोमलाम्यामोष्ठाम्यां मवास्तस्या कपोलवद् धर्मम् अपाकुर्बेस्तस्यौ, एवमव नु ?

फाल्गुनरायः—(आमगतम्) दर्शितदोष सर्वथा हतवाङ्निवृत्तरश्च
वृत्तोऽस्म्यनया । नेदम् इदानीं साधतम् । (प्रकाशम्) साधु । प्रवत्यता ते
प्रलाप । अस्या प्रतिरुत्या साहाय्येन कस्वे प्रियकर इत्येवममम्
अवेष्टयामि, ततः अनन्तरम् एव च यत्कथनीय तत्तत्कल कथयिष्यामि ।
अयमह तदर्थमेव प्रस्थित । का पुनरस्थितासि वस्त्रनाम् ? (सक्रोध
निष्कात ।)

वृत्तिका—अलमेतेन । न खलु न परिचितो मे, अयं भवत आविर्भाव ।
कारणमीदृश किंचिद् उद्भाव्य, निर्गन्तव्य गृहात्, आभयितव्य च
स्वैरविलसितम्, इति नित्यप्राय एव क्रमो भवत । अहो विस्मय । अयि
परमेश ! अलम्, अलमनेन नारीजमना । यत्कथित गीतेन—

“जन्मनि जन्मनि पाप कुरते विविध यज्जीवः ।

तदेव गच्छति मोक्षतु स्त्रीत्य दारुणकष्टमयम् ।”

इति तदक्षरं सत्यमेव । (निष्क्रान्ता ।)

फाल्गुनरायः—(प्रविश्य) अयि ! कथं गतेव । अथवा, गच्छतु । अहो
वैपरीत्य न्यायस्य अस्य जगत । क्व मम सकलम् ? क्व च अनया तत्र
उद्भावित अर्थ, अनर्थकर ! यत्सत्यम्—

गीतम् (तिमिर भव होय)

नष्टकलिकालक पुशनिर्सेहिरेयौ । पूर्वसचितछला किं न
कलिता मया ॥ १० ॥ बाला नु मूर्च्छिता । सहजमेवोच्छ्रिता ।
पुण्यमपि घराक, तथा पाप मतम् ॥ १ ॥ प्रियचित्रचुम्बनम्,
पक्षसाऽऽपीडनम् । ईक्षित चक्षुषा ॥ तदपि किल 'निर्मला' ॥ २ ॥

इति समाप्त प्रथमोऽङ्क ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

प्रथमः प्रवेशः ।

(फाल्गुनरायस्य निवासः ।)

फाल्गुनरायः—ह्यः किल अर्थं दिवसस्य, अर्थं रात्र्याश्च, अन्वेपयत एव मे
व्यतीते । न तु ईदृद्मुष्माकृतिः कश्चन दृष्टो जनः । गतोऽहं चतुष्पथम्,
तथा वसन्तोद्यानम् । रात्रिं कार्तिकनाथस्य मन्दिरं कीर्तनं श्रोतुं यातः ।
अनन्यस्तोऽपि ईदृशे व्यवहारे, गतः सङ्गीतभक्त्यर्थं द्विकानि स्थानानि ।
तादृशेषु हि स्थलेषु रक्तिकृत्रणाः समित्तन्त्येव । अस्य महाभागस्य तु न
सादृश्यलेखोऽपि समासादितः कुत्रचित् । भवद्गु, अथ भादव्यादेव
अन्यपणमारभे । भादव्य, अरे भादव्य ! कस्मिन्व्यापृतोऽसि ?
इतस्तावदायाहि ।

भादव्यः—(अभ्यन्तरतः) दीपगद्गतीनां काचलोलकेभ्यो धूलिकणान-
पनयामि, भर्त ! अयमागतः ।

(ततः प्रविशति हस्तेन हस्तं परामृशन् भादव्यः ।)

फाल्गुनरायः—सुन्दर ते वस्तु एकं दर्शयामि । पश्येद विप्रम् ।
कीदृशमेतत् ?

भादव्यः—(चकितः) चास्तर, ननु चास्तरमेतत् भर्त ! अतीव
शोभनमेतत् । एषा खलु अप्सरा श्व नाशिका, तेजस्विनी सुवृत्तायते
। च एते नयने, एषामात्र रक्तोऽङ्गुलश्च शिरोभूषणं, धनुराङ्गुली भुवो,
सवलितमेतच्छमश्रु हस्ते शोभना समुष्टिका चैव वेष्टयष्टिका, अङ्गे
चिल्लस्रजश्च वस्त्रुक, मूलं नृपतिरेव विराजमानोऽयं प्रासादे । किन्तु, भर्तः !
निमनेन चित्रेण मम दर्शितेन ? यदि सुन्दरी काचन पश्येदिदं, तदा
तत्क्षणमेव अनुरक्ता तस्मिन्भवेत् ।

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) सम्यगाह । अनुभवपूर्वमाह । ननु प्रीतप्रीतेव
सा तस्मिन् । (प्रकाशम्) यदि नाम न ते दर्शयामि, कस्ये तर्हि
दर्शयामि ? अपि दर्शयामि एतत् अस्याः ।

भादव्य —न खलु । कथमेव भाषते भवान् ? किमनेन परिणीतया दृष्टेन ।
पाप, ननु पापिष्ठ, तत्स्यात् ।

फाल्गुनराय —अरे शोभन विनोदनम् एतत् । भर्तृरि कार्याणि
गते, मुहूर्ते सन्निधानमस्य रोचकं स्यात् । आस्ता तावदिदम् । अपि
अवगतं कस्येदं चित्रमिति ? ते अस्माकं ननु-स्वमेव तावत्कथय प्रथमम् ।
अपि सन्तीमे परिचितास्ते ?

भादव्य —न हि न हि भर्तृ । नमे मम परिचिता । एना मुलावृत्तिम् अहम्
प्रथममेव अद्य अवलोकयामि । क्व महामागा ईदृशा, क्व च दरिद्रा
मादृशा ? कुत खलु परिचय, आषयो ?

फाल्गुनराय —(स्वगतम्) अहो घूर्तोऽयं यद्रहस्यं न मनागपि विज्ञोति ।
(प्रकाशम्) अरे भादव्य ! महामागोऽयं प्रसङ्गवत्तादायच्छति अस्मद्
गृहम् । तस्या एतया च पितृकुलस्य सम्पत्तयः परिचयो वर्तते ।

भादव्य —मया तावज्जमे कदापि दृष्टपूर्वा ।

फाल्गुनराय —न कदापि ? न खल्वेति सम्भाषणं ते जातं सकृदपि ? न
कदापि तस्या पत्रादि प्रापय एतान् ? नैते शर्कराभय सेवितुमेना
प्राताः । प्रातः, सायम्, अपराह्णे, रात्रौ या, न कदाप्यागता एते ? ब्रूहि
तर्हि मधरणी शृष्ट्वा 'नैते कदाचन अस्मद्गृहम् आगता' इति ।

भादव्य —किन्तु भर्तृ । भवतोऽसत्यकथनेन को मे लाभः ? नैते सलाप,
न पैतेषां दर्शनम्, न पत्रादिप्रापणम्, किं बहुना—न कोऽपि व्यवहार
एतैः सहितः । अयमहं भवतश्चरणी शृष्ट्वा शपे । यदि पुनरस्य मद्रचनम्,
भयचरणयोरेव दृग्धं स्यात् ।

फाल्गुनराय —भादव्य ! यदि उपपद्यते नैतीदृशे सत्यमेव हस्तौ दण्डी
व्यमविष्यताम्, तदा विशालेऽस्मिन् जगति, नैकोऽपि मनुष्यो दृष्टिपथ
मागमिष्यत् । ममसादेव सर्वेऽभविष्यन् । यदि न पुरुषा स्त्रिय सर्वा
एव, भुव लोकान्तरं प्राप्स्यन् ।

भादव्य —मया प्रयत्नीकृतमेतत् । अस्मद्ग्रामे अविनाश एको मिथ्या-
शत्रुमुदपोषयन् । सगार्धादेव, अर्थं तस्य अविघ्नस्य, सत्रेव मृत्युना
प्राणीकृतम् ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

प्रथमः प्रवेशः ।

(फाल्गुनरायस्य निवासः ।)

फाल्गुनरायः—हाः किल अर्धं दिवसस्य, अर्धं रात्र्याश्च, अन्वेषयत एव मे
हरतीति । न तु ईदृङ्मुखाकृतिः कश्चन दृष्टो जनः । गतोऽहं चतुष्पथम्,
तथा वसन्तोद्यानम् । सायं कर्तविकनाथस्य मन्दिरं कीर्तनं भोक्तुं यातः ।
अनन्यस्तोऽपि ईदृशे व्यवहारे, गतः सङ्गीतभङ्गणार्थं द्वित्राणि स्थानानि ।
तादृशेषु हि स्थलेषु रसिककृत्रणाः समिलन्त्येव । अस्य महाभागस्य तु न
सादृश्यलेशोऽपि समासादितः कुत्रचित् । भवतु, अद्य भादव्यादेव
अन्वेषणमारभे । भादव्य, अरे भादव्य ! कस्मिन्म्यापृतोऽसि ?
इतस्तावदायाहि ।

भादव्यः—(अग्न्यन्तरतः) दीपपङ्क्तीनां काचलोलकेभ्यो धूलिकणान-
पनयामि, मर्त ! अयमागतः ।

(ततः प्रविशति हस्तेन हस्तं परामृशन् भादव्यः ।)

फाल्गुनरायः—सुन्दर ते वस्तु एकं दर्शयामि । पश्येद् चित्रम् ।
कीदृशमेतत् ?

भादव्यः—(चकितः) चास्तरं, ननु चास्तरमेतत् मर्त ! अतीव
शोभनमेतत् । एषा सरला अम्बुमा च नासिका, तेजस्विनी मुहुचायते
च एते नयने, सुशोभा रक्तोद्भवल च शिरोभूषणं, धनुराकृती भ्रुवो,
सवलितमेतन्मधु । हस्ते शोभना समुष्टिका चैर्यं वेधयष्टिका, अङ्गे
विलम्बय कञ्चुरुः, नूतने नृपतिरेव विराजमानोऽयं प्राणादे । किन्तु, मर्तः !
किमेतेन चित्रेण मम दर्शितेन ? यदि सुन्दरी काचन पश्येदिदं, तदा
तत्क्षणमेव अनुरक्ता तस्मिन्भवेत् ।

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) सम्यगाह । अनुमवपूतमाह । ननु प्रीतप्रीतेव
सा तस्मिन् । (प्रकाशम्) यदि नाम न ते दर्शयामि, कस्ये तर्हि
दर्शयामि ? अत्रि दर्शयामि एतत् अस्याः !

भादव्य —न खलु । कथमेव भाषते मवान् ! किमनेन परिणीतया दृष्टेन !
पाप, ननु पापिष्ठ, तत्स्यात् ।

फाल्गुनरायः—अरे शोभन विनोदनम् एतत् । भर्तेरि कार्यायै
गते, मुहूर्ते सनिधानमस्य रोचकं स्यात् । आस्ता तावदिदम् । अपि
अवगतं कस्येदं चित्रमिति ? ते अस्माकं ननु—स्वमेव तावत्कथय प्रथमम् ।
अपि सन्तीने परिचितारस्ते ?

भादव्य —न हि न हि भर्त ! नमे मम परिचिता । एना मुक्ताकृतिम् अहम्
प्रथममेव अयं अवलोकयामि । क्व महाभागा ईदृशा, क्व च दरिद्रा
मादृशा ! कुत खलु परिचय, आवयो ?

फाल्गुनराय —(स्वगतम्) अहो धूर्तोऽयं यद्रहस्यं न मनागपि विवृणोति ।
(प्रकाशम्) अरे भादव्य ! महाभागोऽयं प्रसङ्गवशादागच्छति अस्मद्
गृहम् । तस्या एतेषां च पितृकुलस्य सम्बन्धतः परिचयो वर्तते ।

भादव्यः—मया तावन्ममे कदापि दृष्टपूर्वा ।

फाल्गुनराय —न कदापि ! न खल्वेतै सम्भाषणं ते जातं सङ्गदपि ! न
कदापि तस्या पत्रादि प्रापय एतान् ! नैतै शर्कराजलं सेवितुमेना
प्राप्ता ! प्रातः, सायम्, अपराह्णे, रात्रौ वा, न कदाप्यागता एते ! ब्रूहि
सर्हि प्रथमणीं शृणु ' नैते कदाचन अस्मद्गृहम् आगता ' इति ।

भादव्य —किन्तु भर्त ! भवतोऽसत्यकथनेन को मे लाभ ! नैतै खलाप,
न पैतेषां दर्शनम्, न पत्रादिप्रापणम्, किं बहुना—न कोऽपि व्यवहार
एतैः सङ्गतः । अयमाह भवत्प्रथमणीं शृणु वाचे । यदि पुनरप्ययं मद्वचनम्,
भवत्प्रथमणीं देव स्थाप्यम् ।

फाल्गुनराय —भादव्य ! यदि शपथवचनैरीदृशैः सत्यमेव हस्यौ दग्धौ
अभविष्यताम्, सदा विशालेऽस्मिन् नगति, नैकोऽपि मनुष्यो दृष्टिपथ
मागमिष्यत् । मस्यैव सर्वेऽभविष्यन् । यदि न पुरुषा, स्त्रिय सर्वा
एव, सुखं लोकांतरं प्राप्स्यन् ।

भादव्य —मया प्रयत्नीकृतमेतत् । अस्मद्प्राप्ते अविशाल एको मिथ्या-
शपथमुदपोषयन् । खगापादेव, अर्धे तस्य अविघ्नस्य, तत्रैव मृत्युना
प्राणीकृतम् ।

फाल्गुनराय —आस्था सत् । आदौ तावकथय मे, प्रस्तुतमधिकृत्य किं त्व
जानासि । कथय स यम् । यदिच्छसि तत्राप्यसि । सुदर गृह
विरचय्य द्रुम्य दास्यामि, भूमिं च तेन सार्धम् । किं तथा ते दत्तम् ?
सहस्रगुणितमधिकमह ते प्रयच्छेयम् । तत्कथय, क एष महाभाग !

मादव्य — भर्त ! अवि सत्यमेव कथयेयम् ! पित्रा मे शप्त्या मणामि
'नात्र विषय किञ्चिदपि जानामि ।' इति श्रुत्वा यया भवते रोचेत,
तथा दण्ड्यतामय दास ।

फाल्गुनराय — मधु । मा कथय । अपि तु सुनिश्चित जानीहि यन्नैतत्
अप्रकाश स्यात्स्थिति । (निष्कातो भादय ।)

गीतम् : (का न मुरलि)

को नु जगति मे हितोऽयदिष्ट । त्रीपुरुषा गृहपशयो विमुखा ।
भृत्या धूर्ताः, स्त्री परनिरता । शूना विस्मृत रक्षणकार्यम् ॥ १ ॥

भृत्य — (नेदभ्यात्) अपि अयमव निवास पाशुपुनराय-महोदयानाम् !

फाल्गुनरायः—आम्, अयमव । किं ते कार्यं ते ?

भृत्यः—न तै । अम्यन्तरे तु तपा गृहिण्या मे प्रयोजनम् ।

फाल्गुनराय — (स्वगतम्) प्रथममव स्तुतु, आसीदेतुमुपेक्षित मया ।

यत, उपस्थिताया सीमायवया, कस्य पुन मया प्रयोजन किञ्चन
स्यात् ! साप्रत यावदह पश्यामि, प्राय स्त्रीभिरेव सर्वेषां प्रयोजनम् ।

(प्रकाशम्) भवतु । अवगत मया । अथ कनासि प्रपित ।

भृत्य — तत्र शय्यादानस्य कोणे-किन्तु, आश्रितोऽसि नामधेय न कथनीयम्' इति ।

फाल्गुनराय — (रूपक हस्ते गृहीत्वा) गृहाण इदम् । अथ यदि कथयसि
नामधेय कथं तत् स्वामी ते जानीयात् ।

भृत्य — (स्वगतम्) सयम्भव एतेषां कथनम् । कुत स्वामी एतां प्रष्टुमा
गच्छति ? (प्रकाशम्) भर्ता ! किं खलु रूप्यकेणानेन ! किं तु—अथवा,
यथा भवते रोचते । शन्युपवनस्य कोणे निवसन्ति भावणभट्टिन । ते
तैः पत्रमिदं फाल्गुनराय महोदयानां पत्न्यै प्रेषितम् ।

फाल्गुनराय.—एवम्, एव नु इदम् । तर्हि, अहमेव फाल्गुनरायः । पत्नी मे बहिः क्वचन गता । तत्, देहि तत्पत्रम् ।

भृत्यः—आर्य । मा तावत् । तस्या एव देयमित्यादेशः ।

फाल्गुनरायः—(रूप्यकद्वय प्रदर्श्य) गृहाणेदम्, कथम् च स्वामिने 'फाल्गुनराय-पत्न्यै एव दत्त पत्रम्' इति । पत्र पत्न्यै वा दत्त, पत्न्यै वा दत्तम्, समानमेव । प्रतिनिवृत्तायै तस्यै, समर्पयामि इदम् ।

भृत्यः—(स्वगतम्) तत्राणि कं ग्रन्थवाय ? किं पत्न्याः पत्रेण भर्तुं । दास्यत्येव च तत् तस्यै । कस्मादहं रूप्यकलाभाद्रञ्जयाम्नात्मानम् ? अहो औदार्यं मुञ्जनस्य अस्य । (प्रकाशम्) आर्य ! (रूप्यकद्वयमादाय) तदीयतां तावत्प्रमिदमार्यामे । साधयाम्महम् ।

फाल्गुनरायः—साधय । दास्यामि इदं तस्यै । त्वं तावद् भर्तुरेवमेव निषेदयिष्यसि नु 'गृहस्वामिन्यै दत्तं मया पत्रम्' इति ? अन्यथा-अथ साधय ।

भृत्यः—यथाज्ञापयत्वार्यः । (निष्क्रान्तः ।)

फाल्गुनरायः—तदिह भावणभेदिनः पत्रम् । (उद्धवाद्यपिनुमारभते ।) कुतो गत्पत्न्यै प्रेषितम् ? किमर्थम् ? तेन अस्या कं सम्बन्धः ? कोन्वहो अस्या ? 'नामधेयं च न कथनीयम्' इत्यादेशः । यदि पत्रमेतद् कणुकं, कस्मान्निभृतप्रेरणम् ? तन्निमित्तमेव न कणुकमेतत् । नूनं रहस्यगर्भमेतत् । शिक्षितास्तावत्स्त्रियः इदञ्च पत्रव्यवहारमारम्भन्ते । भयन्तु । किं लिखति महामाया ? 'सविशेषं रिक्ताप्यते यत्-भयदीपं पत्रं प्राप्तं मया । शौभाग्यवती मया प्रातुग्रहं प्रेषिता । मासार्धादनन्तरं प्रत्यागमिष्यति सा । अत उत्तरमिदं लिखामि, यद् भवत्या उपरमापितं प्रभमभिक्षित्य, न राक्षसानि चिन्ता करणीयाः । स्वाती सल्लु विधत्नीया दासी न । भवती, भवत्या भर्ता च, इत्यनयोर्न किमपि कूट-प्रकरणमुद्गमिष्यति । एतावता यदवधारणीयं तदवधार्यताम् । किमोऽधिकेन लिखितेन ? इत्यलम् ।' इति एव न्विदम् ? शौभाग्यवती मया प्रातुग्रहं प्रेषिता । ननु कुतः ? अन्यथा, अस्या विप्रः स्यादिति ।

"प्रत्यागमिष्यति सा मासार्धादनन्तरम् ।" आम् । तावन्तं कालं तावत्

साधित स्वराचारः । “उपस्थापित प्रथमधिकृत्य, न स्वस्थापि चिन्ता करणीया ।” आम्, ननु कुत करणीया ? को द्रष्टयति ? को वा शास्यति ? तदवगतम् कं प्रथम इति, कुतो वा न चिन्ता करणीया इत्येतदपि । भवतु । किं तत पर मणति महोदय ? “स्वाती विश्वसनीया दासी” इति ? आम्, कार्यशतानि तयाऽऽययावत्स्थापितानि स्युः, पारितोषिकाणि च प्राप्तानि स्युः । अनन्तरम् “न कस्यचित्कूटप्रकरणस्य उद्भवः सम्भवनीयः, एतावता यदवधारणीयं तदवधार्यताम् ।” इति । किमवधार्यताम् ? इदमेव, यदनया मुवाचसा स्वल्ङ्घ्यतया देवदर्शनमिषेण गृहान्निर्गतव्यं, ततश्च मार्गविपर्ययेण, कार्तिकनायकमत्वा भावणभेदो स प्राप्तव्यः । अहो उदार कल्पः । ननु मणामि, ‘गम्यतामिदानीम् ।’ अपि पत्रमिदं गृहीत्वा पश्यामि भावणभेदिनम् ? अथवा, नैव पश्येयम् । नेहशो वाममार्गं अस्माभिराभयणीयः । सप्रति हि प्रमाणादनन्तरं प्रमाणम् इति प्रभूता प्रमाणोपलब्धिः । इदं चित्रम् । इदं पत्रम् । इतोऽप्यधिकं तितिक्षया लभ्येत । साप्रत तर्हि, एव विधेयम् । येन विश्वसनीया दासी सा द्रष्टव्या, प्रभूतेन धनदानेन स्वपक्षरातिनी कर्तव्या । दृष्टमात्रे धने, स्त्रीकुयदिव पक्ष नः । ततो निश्चतमेव सर्वमेकैकशो शातयम् । बाढम् । कुतो निश्चयः । परम्—किं परम् ? अरे भादव्यः ! भादव्यः ! इतस्तावत् । मुहूर्ताभाक्, ‘विश्वसनीयोऽहम्’ इति प्रकाममजस्रः । तदयमहं परीक्षे तां तव विश्वसनीयताम् । अपि, अस्ति ते सिद्धता ?

भादव्यः—आम्, भर्त ! विश्वास्योऽयं दासो न विभेति कुतश्चन । तर्हि विशुद्धिर्मे सलक्ष्यता निरूपे ।

फाल्गुनराय—आदौ तावत्प्रष्टव्योऽपि ‘अपि स्वातीनामपेया दासी परिचितास्ति ते ?’ इति ।

भादव्यः—आम्, भर्त ! अस्ति मत्परिचिता । सा खलु रोहिणीं द्रष्टुं मुहुर्मुहुरागच्छति ।

फाल्गुनराय—(स्वगतम्) अस्य परिचिता, आगच्छति च मुहुर्मुहुः, रोहिणीं द्रष्टुम् । तदेतत् सखेण सूत्रं सगच्छते । (प्रकाशम्) अस्तु । त्वं तावन्निमृत्वा तां पश्य कथय च ‘अद्य प्रदोषे, अस्पष्टे मुसदर्शने, अविशतं

केनचित् तस्य निरासस्य आम्नराज्यां, मे स्वाभिन् पश्य' इति । परम-
चातुर्येण सर्वमेतत्साधनीयम् ।

भादव्य — भर्त ! करिष्यामि भवद्रचनम् ।

पात्सुनराय — न तु रोहिणी इदं जानीयात् । यत् सा तस्याः पक्षपातिनी ।

अ यच्च—न तु इदानीमेव ते कथयामि । न सा केनापि द्रष्टव्या । तद्गच्छ
स्त्वरम् । स्यादिते स्वयास्मिन्कार्ये—तच्च प्रागेव कथितं मया । किन्तु,
पश्य तावत्, इत एहि । अधिकं किञ्चित् कथनीयम् । सम्पत्कार्णव्यम् ।
तस्याः मनश्च, कचन विषयमुद्दिश्य रहसि सम्भाषणं भविष्यति । यदि
भार्याया मे इतः किञ्चन वर्णगोचरं स्यात्, तर्हि विनष्टमेव सर्वमवगच्छ ।
अतस्तां हृदि 'मुञ्चुः सायगुण्डना निर्दिष्टं स्वतः प्राप्य तिष्ठ' इति ।
अप्यवगतं त्वया ! अवगुण्डनं कृत्वा तया आगतव्यम् ।

भादव्य — भर्त ! यदि तु अवगुण्डनं कृत्वा आगच्छेत् अधिकमेव तत्
सहायकारणं भवेत् ।

पात्सुनराय — न हि न हि । नूनं तद्गता कलसिर्न तं मुद्रिष्यमवतरेत् ।
अवगुण्डनम् आवश्यकमेव । किं तत्रैतेन ? यथादिष्टं समाचर ।

भादव्य — भर्त ! यथादिष्टं तर्हि कार्यं सगद्यं प्रत्यागच्छामि । (निष्क्रान्तः ।)

पात्सुनराय — यदि योऽनेन साध्येत—सहस्रमुते साध्येतैव—तर्हि, किं ततः ?
यदि नान, सपूर्वो नगरे, न ताम् उपहासस्य परा वाशमभ्यारोपयेय, तदा
मामात्रे स्वकं परितर्पयेयम् । भवतु । गच्छामि तावत् नगरसंचाराय ।
यदि दृष्टोऽयं चोरः, तदा घोषनमेव कर्यात् । अन्यथा, तावन्मात्रं
कालयापनं भवत्येव । (निष्क्रान्तः ।)

द्वितीयः प्रवेशः ।

(स्वयम्-मार्गः)

(ततः प्रविशति आध्याधेष्टी, तमुद्दयेराध्याधेष्टी च ।)

विद्याधेष्टी—एतत्तु यथेष्टानेन ते वृत्तम् । तत्परमानुबन्धनेन
अत्रागच्छ । तावतीर उरुना दानीं प्राप्य ननु, विद्वद्भिषक्तेन त्वया
प्राप्यम् ।

आश्विनधेष्टी—(स्वगतम्) प्राप्ता वल्ली इति कथमेतत् । किन्तु, ए विपवल्ली निष्पद्येत इति लक्ष्यते ।

वैशाखधेष्टी—किं न किमपि मापसे ! अयम्, मनसि मोदमुषां पिबन्, मत्समं तावदेवं नाटयसि दुःखम् ! किन्तु, सुहृदः सदाशत्रिगूहर्न बाहवस्य मोदस्य, न मोदावहम् ।

आश्विनधेष्टी—त्वत्ताः ह्येः निगूढः, इति स्मरसि कदाचिद् वृत्तपूर्वम् !

वैशाखधेष्टी—न स्मरामि । तत्कथय कुतो मुखमेवं भाति !

आश्विनधेष्टी—ह्यः किल सकला रात्रिर्ज्ञाप्रत एव मे व्यतीता । तस्मात्कदाचिद् भवेन्मुखमेवम् । आसीद् ह्यः सत्यनारायणः ।

वैशाखधेष्टी—सत्यनारायणः ! कुत्र ! तत्र तेषां गृहे ! इस्ततालं तर्हि देहि । किमुदित्य सत्यनारायणस्य पूजा, इति ज्ञातं भवता ! ननु, पूर्णाः मनोरथाः, इति हेतोः ।

आश्विनधेष्टी—यस्य कस्य पूर्णाः मनोरथाः, भवन्तु ते तथैव ।

वैशाखधेष्टी—कुतः यस्य कस्यचित् ! ननु युवयोः मनोरथाः—तव च तस्याश्च—परिपूर्णाः । कुतः पुनरिदमौदासीन्यम् !

आश्विनधेष्टी—मम तावन्नैव सफलाः संवृत्ताः मनोरथाः । तस्याः पूरिताः वा, न वा, इति न ज्ञायते ।

वैशाखधेष्टी—(स्वगतम्) अन्यदेव किंचित्पस्तुतमिदं दृश्यते, विपरीतमेव । (प्रकाशम्) आश्विनधेष्टिन् । आस्तां तावदप्ये परिहासः । कथय परमार्थतः, किं किं ह्यः समवर्तत !

आश्विनधेष्टी—कथयामि, न तु भवणादनन्तरम् अकारणः उपहासो मे कार्यः । भूयतां तर्हि । ह्यः सत्यनारायणस्य हेतोः रेवत्याः गृहं गतः । किन्तु परिचितः समानः स्नेहभावश्च नानुभूतौ । ये तत्रागता इतरेजनास्तेषां मध्ये, अहमपि अन्यतमः । यत्र ते उपाविशन्, तत्रैवाहमपि उपविष्टः । तेषु उत्थितेषु, अहमपि उत्थितः । प्रतिनिवृत्तश्च यद्गम् ।

वैशाखधेष्टी—ततस्ततः ।

आश्विनधेष्टी—अरे अनुरागगमकं न ताम्बूलमपि । किं पृच्छसि

‘ततस्तान्’ इति । एका एव साधारणी सामग्री सर्वेषां कृते । अन्येभ्यः प्रत्येभ्य एव एक ताम्बूलं ममापि दत्तम् । तदपि शुष्कम् ।

यैशाखधेष्टी—ह्यः सख मुमहान्त्वमर्द आसीत् । तन्निमित्तं ज्ञात स्यादनवधानम् । अपि पूजासमाप्तौ, आसीत्स्यच्चिद् गानम् ।

आश्विनधेष्टी—आम्, तदेव । प्रसादवितरणसमये तावदनुच्चे’ कथितवती ‘प्रातःकालं यावत्, अद्य गानं प्रवर्तेत । तद्यथा इष्ट, तथा कियताम्’ इति । ननु, एतावदेव । अतोऽधिकं न अस्मिन्मपि नि सुतं तन्मुखात् ।

यैशाखधेष्टी—कोऽयं तस्या प्रसादः ? भयतः किमभीप्सितम् ? सर्वेषां जनानां समस्तं तथा—

आश्विनधेष्टी—आस्ता तावत् । अलं विस्तरेण । तव तु मय्येव आद्येः स्यादिति अनुमितपूर्वमेव मया । तिष्ठ तावन्मुहूर्तम् अभ्येय । सुवर्गकारस्य सकाशात् अद्भुतीयकं पश्यित्वाऽऽगच्छामि । (निष्क्रान्तः ।)

यैशाखधेष्टी—अतीव सशयशीलः रत्नस्य जनः । अन्यथा, नातेन ह्यस्यः कश्चन सौहार्दः । समर्गमिष्यति प्राणानपि मित्रस्य कृते । मतिस्तु परम-पश्यता अस्य । इदानीम् अस्य मतेन सुवनोऽहम्, सुदूतादिनन्तरं तु स्यामेव तथा, इति न निश्चितम् । अविद्यमानानि कारणान्युद्भास्य दास्यत् सशयस्यैर्निगदित एव भवेत् । अयमपि प्रकारविशेष इति आख्येयः । अयं कोऽयं महाभाग इत आगच्छति ।

(ततः प्रविशति पात्नगुणरायः ।)

पात्नगुणराय—मनुष्यवशं कृत्वा पलायितम् अज्ञातं पुरुषं, विनापि गमकेन केनचित्, एतावता कालेन निगृह्य प्रत्यानेष्यम् । किन्तु महाभागस्य अस्य मित्रे हस्तगतेऽपि, नायं मम हस्ताभ्याममायाति इत्यहो आश्चर्यम् । कः रत्नस्यम्, अस्मिन्निवाशमभितः परिभ्रमन्त्यस्यते ? पश्यामि तायत् मुग्धाकृति-पात्नस्य भ्रात्रे का न वेति । (उदयत्य) किन्तु, किमपिह्य सभाषण-मनेन भासते ! (प्रकाशन्) को कृपया तावत् (अद्भुतीयकम् अद्भुत्याः भ्राताशयः) कथयतु भवता, किन्तुस्य भवेदस्य रत्नस्य । (अद्भुतीयकं तस्य हस्ते समर्पयति ।) अजुनानेन, किन्तु स्यात्तस्मै निमित्तमेव, अस्य मूल्यं दुबन्तु भवन्तः ।

देशाख्येष्टी—(अङ्गलीयकम् आदाय) नाहम् अम्यस्तो रत्नपरीक्षायाम् ।

तथापि—निरीक्षे । मूल्यम्—अस्य रत्नस्य—

पान्थुनरायः—(चित्र ॥ चावलोक्ष्य) ग्रासिके तावत् सदृशे दृश्यते, प्रुषो
 पुन—(निरीक्षितुमारभते ।)

वैशाखश्रेष्ठि—अवि एतत्पुनर्जायनात् क्रीतम् ?

फाल्गुनराय — भाम्, सुवर्गापणादेव । भवतो मतेन हिमस्य मूल्य
निर्धारितम् ।

पैशाखधेष्टी—तदेव चिन्तयामि । मृष्यम्—(निरीक्षितुमारभते ।)

फलान्मुखाप — न नयनेऽपि खण्डितः । यदि 'न खण्डितः' इति
कथनीयम् — स हि, एषम् इति पर्यायि । (द्रष्टुमारभते ।)

वैशाख्यश्रेष्ठि—अनुमानबलेन स्मृतस्तावत्कथयामि । पञ्चशतव्यवसायं वाधु
स्यादस्य भूस्वम् । दत्ताधर्ममधिकं न्यूनं वा । (पुनः पश्यति ।)

पाङ्गुनराय—(स्वगाम्) निधिनम् । नैव किञ्चिदपि सबदति । एवंया
विषयं नन्यस्य मर्यादति ।

पेशागुभेष्टी—भानू, तापमात्रमेव मुख्यमत्स्य पञ्चरत्नरूप्यकायधिकम् ।

फाल्गुनराय —आम् वास्तवतया प्रातिदूरमिदम् इति मणितम् । इदं
रानं मया साधद्विगतकृष्यके कृतम् ।

वैशालभेष्टी—अनि वापंदिवास्पये ! उचमगतिं नय । (अद्भुतीरुं
प्रापयति ।)

आश्विनपक्षेष्टी—(अमृतसरतः) वैशाख ! तज्जु समर्पणं मम कावेन् । तदेति,
एतन्माप्रराशि-निर्वाह्य अतिगच्छाव ।

[illegible]

आश्विनधेष्टी—(प्रविश्य) वैशाख ! अप्यागच्छसि नु ! तदेहि तावत् ।
यदि कदाचिदेवदर्शनार्थं गता स्यात्, तदा तथापि मिलनं भवेत् ।
(उपांशु पदतः ।)

फाल्गुनरायः—‘तथापि मिलनं भवेत् ।’ दैवाल्यं गच्छन्त्या तथा मिलनं
यस्य कस्यापि मुलमं स्यात्, इति अस्मात् मद्यशक्ति अधिकतरं मास्त्रिन्यम्
आवाहन् कः खलु कलङ्कः ! किन्तु, अस्य तावन्मुत्ताकृतिं मुनिपुणं निरीक्षे ।

वैशाखधेष्टी—‘इह ! ननु अन्योऽसि । सर्वथा छन्दानुवर्ता दृश्यते । किं
छगाध्यागमगितं, किं चैतत्संप्रति भणसि ! अस्ति वा द्वयोः संवादद्वेशोऽपि !

आश्विनधेष्टी—(अग्रतः सरन्) ननु नास्ति । तत्र इदं कारणम् । (तस्य
कर्णे कपति ।)

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) अर्येव दृश्यते चित्रम् । किन्तु, एकरयान-
रिधेत्व मे नेदं सम्पद् दृग्गोचरं भवति । एतां तावत्तुक्तिं योजयिष्ये ।
“परनारी खड्ग, विषमपचक्रः । व्यसने तस्मिन् सक्तो मा भूः ।” (इति
गुञ्जन् निशं तस्मिन्निखमाणः परिक्रामति ।) इमे मेने तावत्संपदतः ।
“परनारी खड्ग, विषमपचक्रः ।” इयं नास्ति काऽपि तथा सद्यः ।
“व्यसने तस्मिन् सक्तो मा भूः ।”

वैशाखधेष्टी—(आश्विनधेष्टिने प्रति) भोः । एतत्तु मया प्रथममेव
चिन्तितम् । यतो, यदि रिपरा ते मतिरभविष्यत्, तदा किं खलु
न प्राप्यः !

आश्विनधेष्टी—‘सर्वं तावदाद्भयमनानुसारेण । किन्तु, यदि मां पृच्छसि,
तदा इदंैव तस्यास्तादृशी । परस्य तावदिदम् । (कर्णे कपति ।)

फाल्गुनरायः—‘वर्गैः समानः, भुवो सरस्यो, गुणादतिशुल्या, ननु
तच्छमरि संवदति । भुवं स एव, स एव अपम् ।’ “परनारी खड्ग
विषमपचक्रः ।”

आश्विनधेष्टी—‘वैशाख ! कोनुमत्त्वयं, नो निरीडो, गुञ्जति, पुनर्निरीडते,
पुनर्गुञ्जति ! कोऽयम् !’

वैशाखधेष्टी—‘अने कश्चिद् भगवन्नेताः । त्रिपुत्रं मुपगन् ।’

फाल्गुनराय — ‘परनारी खलु विषमयच्चपक ।’ इति गुञ्जति मायि, नूनं परिवर्तितोऽस्य मुखभाव ।

वैशाखश्रेष्ठी—इदं दृष्ट्वा भ्रातृमनस्कानां स्वेन सञ्चार न प्रतिषिद्ध, इति अनिष्टमेतत् । कदाचिदनेनैव वर्षेत् एतेषां भ्रम । अपि दृष्ट कथमसावव लोकयतीति ? आकृतिस्तस्य शोभना ।

फाल्गुनराय —स एव, स एव, ध्रुव स एवायम् । दृश्यतामसौ कपोलवर्ती तिल, अयमत्र तिलश्च । वामस्य नेत्रस्य अपस्तान्, वामस्य नेत्रस्य अपस्तान्, कपोलस्य किञ्चिदुपरिष्ठात् ‘परनारी खलु विषमयच्चपक ।’

आश्विनश्रेष्ठी—वैशाख ! शृणु । परनार्यां कयाचित् उन्मादितोऽयम् ।

फाल्गुनराय —(स्वगतम्) इदं तावद्भूतं सृष्टम् । इदानीं सम्भाषणं निमित्तं किञ्चिदुद्भाष्य, सहस्रमीषि यत्वा, अवधार्य सादृश्यम् । (उपसृत्य उभाववलोकयन्) भो महाराज ! अस्मिन्वर्षे क्रान्तिसम्भवोऽस्ति, इति कथ्यते । अपि कथ्यते !

आश्विनश्रेष्ठी—(हसन्) क्रान्ति ! कुत क्रान्ति ! शान्तिरेव सर्वत्र । वैशाख ! एते क्रान्तिकारका केचन दृश्यन्ते ।

वैशाखश्रेष्ठी—अयि, मुहूर्तात्प्र क, रत्नस्य मूल्यामेव मा पृच्छस्वत्यौ ।

फाल्गुनराय —सर्वा रेखा, सर्वेऽपि तिलाश्च सर्वथा परस्परसमाना । ‘परनारी खलु विषमयच्चपक ।’ (गुञ्जति)

आश्विनश्रेष्ठी—अरे ! किमस्य देवानां प्रियस्य सपकेषु ! एहि, सापयावस्तावत् ।

वैशाखश्रेष्ठी—तदेहि, नैपा पापाण-प्रक्षेपिणी उन्मत्तता, अपि तु सौम्या, रोचकैव भवति । (प्रसितौ ।)

फाल्गुनराय —(स्वगतम्) ननु दृश्यतां प्रस्थितोऽयम् । एष नूनम् अपरिशीर्षेति । अपमेवासौ शठः । पत्न्यै मे प्रतिकृतिरात्मनः, अनेनैव समर्पिता । हिन्दु कथं खलु मामे नाम चास्य जानीयाम् ? (भ्रकाद्यम्) भो शयीयतां शृणु । अपि च यदसि प्रहृष्टामा, तत्कृपया—अपि ‘मार्गशीर्षश्रेष्ठी’ इत्यभिधानं भवत !

आभिनधेष्ठी—(हासित्वा) किं 'मार्गशीर्षभेष्ठी ! न हि, न हि ! गम नाम 'आधिनभेष्ठी'ति । कुत पृच्छा !

फाल्गुनरायः—न निमित्तविशेषः कश्चन । तथापि—। अस्तु इदम् । अपि अस्ति भवतः भ्रातृस्तावदिदं मया उच्यमानं नाम ?

आभिनधेष्ठी—न मे भ्रातृ, न मम, न मे पितृव्यसुतरस्य न पुनः पितृव्यस्य या । अस्माकं पुत्रद्वये नेतृत्वापि नाम ।

फाल्गुनरायः—मया पुनस्तुमितं तत्स्यादिति । यतः महाशया एते परम-
बुद्धः एतु मे । उभयोर्वा मुक्ताकृत्ती प्रायः स्यदतः । अतः पृष्टवान् ।
अस्ति मत्पत्नीरे चित्रमेकं तेषाम् । यदि कुर्या सहेत स्नेहः, तुलयापि
तायत् ।

आभिनधेष्ठी—वैशाल ! तदेतौ जनिदशयैव प्रस्तौ आशाम् । तत्तुल्यतु
भवान् । (फाल्गुनरायः द्रष्टुमारभते ।) अपि, अस्ति किञ्चित् सादृश्यम् ?

फाल्गुनरायः—ननु भवतामनुग्रहीतः स्वाम्, यदि भवन्तो घटन
किञ्चित्परिवर्तयेयुः ।

वैशालभेष्ठी—(हासित्वा) भो भान्यवर ! भेष्टिपुल ! घनिकवर्च !
अलमनया पीडया । अनुमन्यतां तावदस्मदगमनम् । तर्हि प्रचलन्तु भवान् ।
किमस्य भ्रान्तमनस उदानुवर्तित्वेन ? आगच्छन्तु भवान् । अयं पुनरमणी-
भ्रान्तचेतसाम् । (हसन्) भो धर्मशाला सायदाभीयतां काचन ।

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) उभावपि मामवलोक्य हसतः । हसता भवन्तौ ।
॥ युवामेव केवलं, सकलं नगरमेव प्रदक्षिष्यति मामचिरात् । सप्रति, यदि
एवमनुदीयेत ! (प्रकाशम्) भो दृश्यताम् चित्रमेतत् । (स्वगतम्)
अथवा मा तावत् । (निगूहति ।)

आभिनधेष्ठी—अपि किञ्चिदम् ? ननु यन्मया रेखत्ये दत्तं तेन चित्रेण
सादृशमिवेतत् भाति । कथमिदं सृष्टम् ? अनर्थः एतत् उपस्थितः । यदि
तदेवेदं स्यात्—(स्नोहममे सरति ।)

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) अहो ! नूनं मर्भेव विद्वमनेन शरेण । नन्वतो
महामागो निकटतरं प्राप्नु सृष्टः । प्रागो मम हस्ताधिष्ठम् अपरर्तुकामो
दृश्यतेऽयं महाभागः । अयदृष्ट तावत् । तदिदं वञ्चकस्य अन्तःपुटे एव

सुरहितं निदधामि । ननु चित्र ! गच्छ, वत च तत्र । (चित्रं कञ्चुकस्य
भन्तपुटे स्थापयति ।)

आश्विनधेष्टी—तदनेन निहितमन्तःपुटे । वैशाख ! ननु भ्रष्टमुदिरिति
निर्दिष्टोऽयम् अस्मदनुदिमेव भ्रंशमिष्यति ।

वैशाखधेष्टी—(मन्दस्वरम्) त्वं सावजिह्वायां मधु स्थापय । तेन संपाद्येत
कार्यम् ।

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) मियोमन्त्रणं किञ्चिदुभयोः संज्ञातम् । इदानीं
जङ्घाबलमेव भयः ।

आश्विनधेष्टी—मो. कृपयैकवारम्—

फाल्गुनरायः—(ससंभ्रमम्) जयतु गोपालः, जयतु गोपालः ।

आश्विनधेष्टी—एकवारमवलोक्य प्रतिपच्छामि ।

फाल्गुनरायः—किमवलोक्य प्रतिपच्छति भवान् ?

आश्विनधेष्टी—चित्रं तत्, मवतः करगतमेव अवलोकयामि ।

फाल्गुनरायः—चित्रम् ! न हि न हि । क्षुद्रमेतत् । चित्रकारबद्धकेन व्यर्थमेव
पटके वर्णः अत्र तत्र विकीर्णः ।

आश्विनधेष्टी—पुढाम्यन्तरतः बहिस्तावदाकृष्यताम् । पर्यावः कीदृशं
तत् इति ।

फाल्गुनरायः—(ससंभ्रमं धावन्) न हि न हि भवादृशान् महाभागान्
क्लेशयितुं नैवाहंतीदम् । अस्ति यथा तथैव ।

वैशाखधेष्टी—(सक्रोधमिव) तथापि किं न दर्शयन्ति भवन्तः क्षणमात्रम् ।
न सल्लु मस्यधिष्ठावस्तत् । दृष्ट्वा प्रत्यर्पयिष्यावः । हुँ—दर्शयतां तर्हि ।

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) इदानीं वल्लहेषिणौ सत्त्वेतौ । संप्रति वरं
जङ्घाबलबलम् एव । अन्यथा, द्वौ इमौ । अहं पुनरेकाकी । (प्रकाशम्)
भो अत्यन्तं विरूपमिदम् । तत् साधयामि, संप्रति । जयतु गोपालः, जयतु
गोपालः । न हि, न हि, इदानीं नास्ति मेऽवसरः । दर्शयिष्यामि पुनः
कदाचन । जयतु गोपालः । (धावन् निष्क्रान्तिमति ।)

आश्विनधेष्टी—ननु वैशाख ! यन्मया रेवत्यै दत्त, तदेवेदं चित्रम् ।

वैशाखधेष्ठी—ननु विपरीतमिदम् । कथं मणसि तदेवेशमिति ?

आश्विनधेष्ठी—अरे ! चक्षुर्वै सत्यमेतत् । ममैव चित्रस्य आसीत्पादग्री
स्वन्मृता चतुष्कोटिका ।

वैशाखधेष्ठी—अरे ! विपुलः सन्नि परस्परसमानाः चतुष्कोटिकाः ।
किमन्यथा तर्जितेः ?

आश्विनधेष्ठी—सखे ! नेदं तर्कितं, प्रत्यक्षं तु मयावलोकितम् । तया
तस्मिन् षाठायासौ प्रसमिष्यम् न सशयलेशोऽपि ।

वैशाखधेष्ठी—हुऽ । तदिदमारब्धं त्वया तर्कविरचितम् ननु । सावधानेन
त्वया भवितव्यम् ।

आश्विनधेष्ठी—किमिदानीं सावधानतया ! ननु आपतितं पवानर्थं । यदि
प्रत्यायकं मद्रचनस्य आवश्यकं, तदा गतरात्रौ वा मद्रिपयका तस्या
हृदिरभयत् वर्णितैव वा ते मया ।

वैशाखधेष्ठी—(स्वगतम्) कः एतत् उपायः अस्य प्रकृतेः ? केवलं
चतुष्कोटिकम् चतुष्कोटिकां हृद्वा विकारमापन्नमस्य मत्ताकम् । चरमशीमा
नूनमिदं प्राप्ता अनेन तर्कविशेषितस्य । (प्रकाशम्) न तत्तत्र चित्रम् ।
यद्यपि वारयोपितायाः कन्या रेवती, तथापि नैव कापटिका ।

आश्विनधेष्ठी—अरे ! मेवं भण । तदेव तत्, नान्यत् किमपि चित्रम् ।
पश्य वक्ष्यसि, तस्य पणिभ्ये । अन्ततो रेवती जातिगुणमेवान्वतरत्—ननु
अनियार्थं हि तत् । युतः ?

गीतम् (कोयलिया कोरु)

इयं बहुचपलवाराधना । साहस-दम्भ-लोभ-कपटानृत
पचनान् । हास्यति किं स्वगुणान् ? ॥ ध्रु० ॥ प्रेमचित्रकं प्रत्तं
तस्ये । तथा तु दत्तं प्रियपुरुषाय । कुललीला हीदृशी ।
मानसं त पश्यते ॥ १ ॥

तरेहि तामेव गच्छावः । नान्यथा सद्य-निरासो भवेत् ।

वैशाखधेष्ठी—भो कुत ईदृशी स्वरा ! गच्छावो भोगनाशनन्तरम् ।

आश्विनधेन्वी—आदौ तावत्तिर्गयः, पश्चाद् भोजनम् । हन्त ! सोऽयं मङ्गलो, मङ्गलो, मङ्गलो मां बाधते । (उभौ निष्क्रान्तौ ।)

फाल्गुनरायः—(प्रविश्य) ननु प्रस्थितोऽयम् । अरे चोर ! सर्वथा कञ्चुपीकृतं त्वया मे वैवाहिकं जीवनम् ।—

गीतम् । (तनय गृहा)

अधम ! अकारि हि रक्षा मम सौख्यानां सर्वा ॥ ध्रु० ॥ गवेषणां
ते कारयित्वा । मापयित्वा तदेनः । यापये तां गृहात् ॥ १ ॥
(निष्क्रान्तः ।)

तृतीयः प्रवेशः ।

(स्थलम्—रेवत्या गृहम् ।)

(ततः प्रविशति रेवती, तस्याः सती अनुराधा च ।)

अनुराधा—बहूनेताग्निद्वयान् आश्विनभेट्टिनस्त्वां प्रति वारंवारमागमनम्,
त्वया संलग्नं च दृष्ट्वा, प्रागेवानुमितमासीत्, एतत्सर्वं मया । न तु मया
एतद्विस्तृतं, यत् अनिवेद्य एव मे, एवमाचरिष्यसीति ।

रेवती—अनुमतिस्ते प्राप्स्येत, इति न मे प्रत्यभात् । अतः न निवेदितम् ।

अनुराधा—ननु कथमहमनुमन्ये ! इदं, सत्यमेव कथयामि । बालि-
शतेऽभ्यवसायः । सति । एष ते धनार्जनस्य सुवर्णेश्वरः । अस्मिन्नवसरे
यदि पुरुषमेकमेव कचन आधयते, किमागामिनि काले करिष्यति ।
बलिभिराक्रान्ते वदने, अपि लभ्येतामवसरः ।

रेवती—अद्य प्रसूतस्त्वयार्थं विषयः, इति कथयामि ।

गीतम् ।

तनुविक्रयपापमहो ! पापानामुपितं शिखरे ॥ ध्रु० ॥

स्त्रिया हि भूया लज्जाविनयौ, कोमलमानसभावौ ।

तौ संदर्भुं धनार्थमय किं देशो ददाति जग्म ? ॥ १ ॥

अनुराधा—इक्षे ! प्रत्यहं नवेव सुपमा ! न चिन्ताया लेशोऽपि । अहोरात्रं
प्रमोदसेवनम्—न जाने, एतत्सर्वं विहाय, कुत एतद्ब्रह्मज्ञानं त्वयाधीतम्

इति । अथवा, किं मम कथनेन ? सप्तसहस्रात्रेण स्वयमेव तावदुद्विमा
मविप्यसि । ननु भणामि, तव मातामह्या, किं बहुना, प्रमातामह्याः खलु
कालादारम्य सर्वा गणिकाव्यवसायमेव इमम् आचरन् । अपि मूढास्ता
सर्वा ! ताभि तनुविक्रयपूर्वकमेव धनसंशयं कृतम् । न वा ! तस्यैव
धनस्य हेतोरेतत्ते सकलमपि विलसितजातम् । किमत्र सविशेष साधित
त्वया ! सकलमेतत्परित्यज्य, यदि एकतन्त्रिणामाधिता विरागिणी त्व
सर्वत्र परिभ्रमसि, सत्यं तदा तेऽप्यवसाय गणयिष्ये । अयि, कस्यापि
कथनवि बिष्णु पीडा वा जनान्तरत्यास्ते विसृज्यसि, न कथमपि पापाय ।
प्रत्युत लोकमनोनुकूलेन तादृशी ते वृत्तिस्तेषामनुरञ्जनपुर सर सन्तोषणेन
पुण्यमेव आवहेत् । अपि अवगतं त्वया !

रेवती—अलम्, अलमेतै पापपुण्यप्ररचने । एतावदेव ते कथयामि—

गीतम् । (दोलन भेदे पर आवे)

निन्द्यजीवननमणमिदम् । आमृत्योर्दिने निशि, सततमेकरूप
परिवर्तनहीनम् ॥ ध्रु० ॥ स्मितप्रशसे वितथ आर्जयम् ।
सोदरोददम्भनमुपरितनम् ॥ १ ॥

अनुराधा—इष्टे तदपेक्षया समीचीनतरमेतत्किं न कुर्वे ? इदानीं बहुली
भूतासु सर्वत्र शास्त्रासु, अस्मद्व्यतिरेक्यकासु विवाहमौख्यं शुद्धभूतम् ।
तत्किं न परिणीतैव तेन भवसि ?

रेवती—यदि तावत् न विवाहोऽयं, किमन्यत् ?

गीतम्

लज्जविधौ ननु सत्यं मर्म किमिति । अप्यपि भैरवश्चात ते ॥ ध्रु० ॥
धैर्याहिक-होम-मन्त्र-अन्तःपटभक्षतादि ।—
पोरकोऽयं विधिः, मिलन जीउपो सारभूत ध्रुवम् ॥ १ ॥

अनुराधा—भवतु तथा । त्वं सप्त शिथिला वास्त्वतुरा । कथं विवादे मया
भतिशयितव्या ? तेन हि आश्विनभेदिनो ग्रहिणी भूत्वा तावत्, भव सर्वथा
मुनिनी । भवेदेव तथा सकलमपि स्यादितम् । विन्दु, त्वं मम सखीति
कथयामि, बभ्रूद्वी न विलङ्घ्यामिहृदिका, इति श्रूयते । तत्तावधाना भव ।

इदानीं गच्छामि । अतिक्रान्ता वेला । ननु पुष्पमाला प्रयनीयाः ।
(गन्तुं प्ररिपता ।)

रेखती—‘पुष्पमालाः पुष्पमालाः’ इति कथयसि । किपन्त्यो ननु
प्रयनीयाः ? तन्मुहूर्तमुपविश्य गम्यताम् ।

अनुराधा—(दूरमवलोक्य) न खलु, एकाकिनीं स्वां विहाय गच्छामि । पश्य
तावत्, नूतनरस्ते प्रभुः—ननु छग्यतां मम वाक्प्रमादः—एष ते पतिदेव
एव आयातो नु ? अपि अस्मि वा, न वा, अनुश्रुता गमनाय इदानीमपि ?

रेखती—ज्ञातम्, ननु ज्ञातं मया । अपि सायम् आगमिष्यसि ? गम्यतां तर्हि ।
(अनुराधा निष्क्रान्ता ।) न खल्वियं परिचिता आगमनवेला । क
खल्वपरः सार्धमागत ? वैशाखभेद्यिन इति भाति । किन्तु मुखभाष
एतेषां, विहृत इव दृश्यते । विगताया रात्रौ सत्यनारायणपूजायाः समये
न मया अवसरः प्राप्तः, एतेषां कुशलमपि प्रष्टुम् । अतः क्षुपिता
आसन् । कोपस्य तस्य पर्युपितः शेषः, इदानीं गोचरीभवति । (ततः
प्रविशति आश्विनभेद्यी, वैशाखभेद्यी च ।) आगम्यतां वैशाखभेद्यिन् !
आसनमलङ्कितताम् । अद्य नूनं वातावरणम्, अत्यर्थं तप्तं नु ?

वैशाखभेद्यी—आम् । चण्डातपहेतोः । किमन्यत् ? आतपात्यये स्वयमेव
भवेच्छीतलम् ।

आश्विनभेद्यी—(वैशाख प्रति) अलमेतैश्चुप्रवचनै । अस्मिन्नैव क्षणे यद्यथा
स्थाचक्ष्य तथैव निर्णयं मुम्यष्टः भावस्यकः । (निमृत् भाषते ।)

रेखती—मा खलु उच्चैः स्वरमुच्यताम् । ननु मन्दस्वरं भाष्यताम् । अन्यथा
मच्छ्रुतिगोचरं स्यात् । ननु तीक्ष्णौ मे कर्णौ । अतो भणामि । अपि
न बहिर्वसरो लब्धः, रहः सन्निपाद्यः ? प्रवर्त्यतां तर्हि । मुहूर्तं गत्वा
प्रत्यागमिष्यामि । (गन्तुं प्रवृत्ता ।)

वैशाखभेद्यी—न हि न हि । न तादृक् किंचन । एष, अनेन भवत्ये यच्चित्र
दत्त, तत्, अवलोकयितुकामोऽस्मि ।

रेखती—अप्यस्ति विशेषः कथनं, तस्य मत्समर्पणादनन्तरमेव दर्शने ?
भवतु । यदि एतदेव मनीषितं, दर्शयामि तत् । नयने तावन्नातिमात्रं
विस्फारितं स्यात्ताम् । (चित्रं द्रष्टुं गच्छति ।)

वैशाखधेष्ठी—अप्यस्ति समाधानम् ! आश्विनभेदिन् ! पश्य गता सा चित्रमानेतुम् ! प्रत्यर्पिते तस्मिन्, गमिष्यसि नि शेषमुपहासार्थदत्त्वम् ।

आश्विनधेष्ठी—भविष्याम्युपहसनीय, इति माति । अहो मूर्खता मे अस्याम् अनुचित दोषमारोपयत ! मय्यु यद्दृष्टं, तद् दृष्टम् । तत्कृपया भा एतःसम्बद्ध किमपि सा प्रसिद्धा । नो चेत्, अपार एव मम उपहासो भवेत् ।

रेवती—अरि कथं नात्र पुटके ! कुत्र चन्द्रिहितम् ! भाम् स्मृतमधुना । हा, एह प्रतिनिहृता, सा काचकपाटका मञ्जूषामह गता । पश्यामि, तदुपरि घर्तते, न वेति । (तत्र याति ।)

वैशाखधेष्ठी—अल पुन अत पर विपरीतं सशयम् आश्रित्य ।

आश्विनधेष्ठी—न हि न हि । नात पर स्वप्नेऽपि सशय उदेष्यति । सम्यग्दण्डितोऽस्मि अद्य । अयं मा मायस्व । कर्णाग्रं नन्वित एव तस्या । ननु पश्य ।

रेवती—(स्वगतम्) कथं तस्मास्ति अत्रापि ! तत्कुत्र लब्ध निहितम् ! नैतत्, नात्रापि । किमधुना ! आ शतम् । (प्रकाशम्) भो महामास ! समिक्षय नवीमि यदिद्रगाल किमपि नेत्रसमोदनम् उद्भाषितमिह भवता ह्युषम् । अन्यथा कथमत्र निहित चित्रमेवमदृश्य जातम् ! वैशाख-भेदिन् । भवतापि एवमेव मयते नु ?

वैशाखधेष्ठी—ननु शययपुर सर कथयामि, न आवयो सकाशे चित्रम् । भवत्येव अन्विष्यतां कुत्र निहितमिति ।

आश्विनधेष्ठी—(वैशाखभेदिन प्रति) अपि अवितथ, वितथ वा, मम सशय ! निक्षितमेव कातमासी-मम । कथमह मिष्या सशय प्रकटीकरिष्यामि ! (रेवतीं प्रति) भवति ! नैव हृतोऽस्माभिः समोदनप्रयोगः ।

वैशाखधेष्ठी—(॥ निगम्य) अरे ! परिहासविजलित स्यादिदं तस्या । अतो मज्जामि, मा इदानीमेव भण । तिष्ठ तावन्मुहूर्तम् ।

रेवती—नात्रापि । न जाने कुत्रागत इतकम् ।

आश्विनधेष्ठी—(वैशाखं प्रति) शृणु तावन् । महता अनुरागेण प्रप्त मम चित्रं, ' इतकम् ' इत्यभिधीयतेऽनया । अपि एतमदृष्टव्यम् असंचित्रस्य !

इदानीं गच्छामि । अतिक्रान्ता वेला । ननु पुष्पमाला प्रयनीयाः ।
(गन्तुं प्रस्थिताः ।)

रेवती—‘पुष्पमाला पुष्पमाला’ इति कथयसि । कियन्त्यो ननु
प्रयनीयाः ? तन्मुहूर्तमुपविश्य गम्यताम् ।

अनुराधा—(दूरमवलोक्य) न खलु, एकाकिनीं त्वा विहाय गच्छामि । पश्य
तावत्, नूतनस्त प्रभुः—ननु क्षम्यता मम वाक्प्रसाद—एष ते पतिदेव
एव आपातो नु ? अपि अस्मि वा, न वा, अनुष्ठाता गमनाय इदानीमपि ?

रेवती—ज्ञातम्, ननु ज्ञातं मया । अपि सायम् आगमिष्यसि ? गम्यतां तर्हि ।
(अनुराधा निष्क्रान्ता ।) न खल्विय परिचिता आगमनवेला । क
खल्वर सार्धमागत ? वैशाखभेदिन इति भाति । किं नु सुखभाव
एतेषां, विकृत इव दृश्यते । विगताया रात्रौ सत्यनारायणपूजायां समदौ
न मया अवसर प्राप्त, एतेषां कुशलमपि प्रष्टुम् । अतः कुपिता
आसन् । कोपस्य तस्य पर्युषितः शोष, इदानीं गोचरीभवति । (ततः
प्रविशति आश्विनभेदी, वैशाखभेदी च ।) आगम्यता वैशाखभेदिन् !
आसनमलंकियताम् । अद्य नूनं वातावरणम्, अयं तत्त नु ?

वैशाखभेदी—आम् । चण्डातपहेतोः । किमप्यत् ? आतपात्यये स्वयमेव
भवेच्छीतलम् ।

आश्विनभेदी—(वैशाख प्रति) अल्मतेऽद्यवचने ? अस्मिन्नेव क्षणे यद्यथा
स्थात्तस्य तथैव निर्णयं सुस्पष्टं आवश्यक । (निवृत्तं भाषते ।)

रेवती—मा खलु उच्चैः दूरमुच्यताम् । ननु मदस्वर भाष्यताम् । अयथा
मच्छतिगोचरं स्यात् । ननु तीक्ष्णौ मे कर्णौ । अतो भवामि । अपि
न बहिरवसरो छन्ध, रह सलापाय ? प्रवर्यतां तर्हि । मुहूर्तं गत्वा
प्रत्यागमिष्यामि । (गतुं प्रवृत्ता ।)

वैशाखभेदी—न हि न हि । न तादृक् किञ्चन । हा, अनेन भवत्यै यन्त्रिज
दत्तं, तत्, अवलोकयितुकामोऽस्मि ।

रेवती—अप्यस्ति विशेष कश्चन तस्य मत्समर्पणादनन्तरमेव दर्शने ?
भवतु । यदि एतदेव मनीषितं, दर्शयामि तत् । नयने तावन्नातिमात्रं
विस्तारितं स्याताम् । (विश्वं द्रष्टुं गच्छति ।)

वैशाखधेष्ठी—अप्यस्ति समाधानम् ? आश्विनधेष्ठिन् । पश्य गता सा चित्रमानेद्वम् ? प्रत्यर्पिते तस्मिन्, ममिष्यसि नि शेषमुपहासार्पदत्वम् ।

आश्विनधेष्ठी—मविष्याम्युपहसनीय, इति भाति । अहो मूर्खता मे अस्याम् अनुचित दोषमारोपयत । भवतु यद्वृत्त तद् वृत्तम् । तत्कृपया मा एतत्सम्बद्ध किमपि सां प्रति ब्रूया । नो चेत्, अपार एव मम उपहासो भवेत् ।

रेयती—अरि कथं नाश पुटके ? कुत्र तन्निहितम् ? आम् स्मृतमधुना । स, गृह प्रतिनिवृत्ता, सा काचकषाटका मञ्जूषामह गता । पश्यामि, तदुपरि वर्तते, न वेति । (सत्र याति ।)

वैशाखधेष्ठी—अल पुन अत पर विपरीत सशयम् आभित्य ।

आश्विनधेष्ठी—न हि न हि । नात पर स्वमेऽपि सशय उदेप्यति । सम्यग्दण्डितोऽसि अद्य । अथ मा भापस्व । कर्णाग्रि नन्वित एव तस्या । ननु पश्य ।

रेयती—(स्वगतम्) कथं तन्नास्ति अत्रापि ? तत्कुत्र खलु निहितम् ? नैतत्, नात्रापि । किमधुना ? आं ज्ञातम् । (प्रकाशम्) भो महाभाग ! सनिधय ब्रवीमि यदि द्रजाल किमपि नेत्रसमोद्हनम् उद्भाषितमिह भवता ध्रुवम् । अथवा कथमत्र निहित चित्रमेवमदस्य ज्ञातम् ? वैशाख धेष्ठिन् । भवतापि एवमेव मयते नु ?

वैशाखधेष्ठी—ननु शपथपुर सर कथयामि, न आवयो सकाशे चित्रम् । भवत्येव अन्विष्यतां कुत्र निहितमिति ।

आश्विनधेष्ठी—(वैशाखधेष्ठिनि प्रति) अपि अवितथ, वितथ वा, मम सशय ! निमित्तमेव ज्ञातमासीमम । कथमह मिष्या सशय मङ्गटीकरि ष्यामि ? (रेयती प्रति) भवति ! नेव वृत्तोऽस्माभि समोद्हनप्रयोग ।

वैशाखधेष्ठी—(त नियम्य) अरे ! परिहासत्रिजलित स्यादिद तस्या । अतो भणामि, मा इदानीमेव भण । तिष्ठ तावन्मुहूर्तम् ।

रेयती—नात्रादि । न जाने कुत्रापगत इतकम् ।

आश्विनधेष्ठी—(वैशाख प्रति) शणु तावत् । महता अनुरागेण प्रप्त मम चित्रं, ' इतकम् ' इत्यभिपीयतेऽनया । अपि एतमहत्त्वम् अस्मच्चित्रस्य !

रेयती—(आश्विनधेष्टिनि प्रति) सत्यमेव न लभ्यते कुत्रचिन्निहितं
तच्चित्रं मया ।

आश्विनधेष्टी—नैव लभ्येत । अवगतं मम ।

रेयती—‘अवगतम्’ इति ? (उपेत्य) दीयता तावत् यत्र कुत्र निहितम् ।

आश्विनधेष्टी—हुः । अलमिदानीमतैश्चादुबचनैः । नूनं नायं चादृष्टिभिः
अनुनेयं जनः ।

रेयती—अम्भो ! इदानीं तावत् परमाद्येनैव क्रुपिता नु ? बहुवदस्मि भीता ।
उच्यता तर्हि कुत्र तदिति ।

आश्विनधेष्टी—एव परिहासेनैव अपरान् प्राणैर्वियोजयत्यो नाम यूयम् ।
अपि जानीष ? केवलं परिहासमुद्वह्यैव त्वया प्रचक्ष्यता चित्रम् ।

रेयती—कस्मै प्रचक्ष्यता ?

आश्विनधेष्टी—अहो इदं तं मुखपरावर्तनपटुत्वं, स्त्रीतुल्यं यदुच्यते ।
(रेयतीं प्रति) किं कस्मै’ इति ? यस्मै कस्मैचित्प्रचक्ष्यता, तस्मै । तेषामेव च
महाभागानां हस्तेऽद्य मुहूर्ता प्राक्, दृष्टं तत् ।

रेयती—हुँ ! एतत्तावन्नैव सख्यं मे । कस्मै दत्तम् ? किं तस्य नाम ?

आश्विनधेष्टी—नामं प्रष्टुं विस्मृतवानहम् । मुखाद्वृत्तिस्तु सम्प्रक्ष्मं स्मर्यते
मया । तद्वलमेतेन ।

रेयती—(सहासम्) तेन हि परिहासमाश्रमेतत् । प्रचलतु यथेष्टम् ।

आश्विनधेष्टी—इह । स्वैर इह । किन्तु, मा पुनर्विस्मर, यमयापि सर्वमिदं
क्षणं शोभयितव्यं भविष्यति ।

रेयती—तत्रारस्यतामिदानीम् । नाहं वचनेन अन्तरायं करिष्ये । आम्,
भवत उपहासार्थं प्रचक्ष्यता मया तत् चित्रम्, एवमेव कल्प्यता भवता ।
अपि सदुद्यो भवान् अनेन !

आश्विनधेष्टी—कुत ‘कल्प्यताम्’ इति ? सत्यमेव प्रचक्ष्यता त्वया चित्रम् ।
स्मर्यं मया एताभ्यां नेत्राभ्यां दृष्टम् । न एतत् शोकप्रवादः अयम्, भवणं
गोचरतां गतम् ।

रेयती—वैशाखराय ! एवमेव प्रचलेदिदं कथा कालम् । तद् गच्छामि ।

ज्ञानं कृत्वा, पूजा निर्वर्तनीया । दृश्यन्तां, तत्र काष्ठसूचीप्रथितानि
ताम्बूलानि विहितानि ।

वैशाखधेष्ठी—किन्तु, किञ्चित्—

रेवती—न हि, न हि । साप्रत नैव तत् आवश्यकम् । सर्वः खलु सम्यग्ज्ञानादि
स्वकं जनम् । (निष्क्रान्ता ।)

आश्विनधेष्ठी—पश्य पश्य वैशाख ! पश्येमाम् उत्तेज्येयिताम् अवधीरणाम् ।
किं तावदाह तानि काष्ठसूचीप्रथितानि ताम्बूलानि तत्र वर्तन्ते ।
तौ युवयोः करो, ते युवयोस्तुष्टे च । यदीष्ट सेव्यन्ताम्, यदि नेष्ट नैव
सेव्यन्ताम् । अपि न एषैव न्यञ्जना मायितस्य ! तत्साधयतु सा कामम् ।
शाप्यतां च 'न आवा तथा प्रलोगितौ सन ताम्बूलैः' इति । तदेहि
प्रथमं तमेव जनमन्विष्याव', पृच्छावक्ष । किन्तु, वैशाख ! सप्रत्यपि
जातस्ते प्रत्ययो, न वा !

वैशाखधेष्ठी—न हि । नात्रापि मे प्रत्ययो जातः । यतो न तस्या मुखे
कैतवस्य लेशोऽपि दृश्यते ।

आश्विनधेष्ठी—अरे न त्वं जानासि—

गीतम् । (द्रुमकं चञ्चलम्)

नाट्यगान-निपुण-कलाचतुराया माया ॥ ध्रु० ॥

आन्तरिक्षो भाव एक ऊर्ध्वतस्त्यन्य एव ।

धृती बहिरागतरा च । भिन्नभिन्नच्छाये ॥ १ ॥

समाप्तो द्वितीयोऽङ्कः ।

तृतीयोऽङ्कः ।

प्रथमः प्रवेशः ।

(कास्तुनरायस्य निवास । ततः प्रविशति कृत्तिका ।)

कृत्तिका—ह्य भावणश्रेष्ठिन पत्न्यै पत्र मया प्रेषितम् । अद्य प्रभातं यावत्,
विलम्बितमपि अपेक्षितमासीत्, तदुत्तरम् । किन्तु कथं न तदप्राप्तम् !
अथवा, अन्तरा एव केनचित् आन्विज्ज तत्स्यात् । कोऽसौ ? भादव्य !
भादव्य ! कुत्र प्रस्थितोऽसि ?

(ततः प्रविशति भादव्य ।)

भादव्य —स्वामिनि ! आस्थाने तावदास्तरणं प्रसारयितुम् ।

कृत्तिका—इतस्तावदेहि मुहूर्तकम् । अयं ननु महान्मूर्तहृत्क ।

भादव्य —आशाययतु स्वामिनी ।

कृत्तिका—नैव त्वं सत्यं कथयिष्यसि सद्यापि पृच्छामि । अरे ! हा, अद्य
वा, अप्यागतं कश्चन मां प्रति पत्रमावहन् ! “न” इति निश्चितमेव
उत्तरम् । कापटिक ! अन्नब्रह्मणासि शत ! तत्कथय ।

भादव्य—यस्यस्य न जानामि, स्वामिनि ! कः खलु अपेक्षितः आसीत् ?

कृत्तिका—रे हृत्क ! किं तव पृच्छयानया ? यदेव पृष्टोऽसि, तदेव प्रति
वचनीयम् । पृष्टं ‘कोऽसौ यायप्रत ?’ प्रतिभापते ‘कियान्ननु अश्नो
मूष्यत ?’—किं तवानेन प्रश्नेन ? आसीदपेक्षितः कश्चन वनशानवासी ।

भादव्य —तर्हि, न कोऽप्यागतः, स्वामिनि !

कृत्तिका—भास्ता तत् । अद्य प्रभाते, क्व त्वं प्रेषितः, एतै ! कथय
अवितथम् ।

भादव्यः—(स्वगतम्) तेषामादेशः ‘न तस्यै किञ्चित् कथयितव्यम्’
इति । एतासां पुनरादेशः ‘कथय अवितथम्’ इति । द्वयोरादेशयोर्मध्ये
ननु ‘इतः कृप, इतस्तद्भाग’ इतिवञ्जातावस्था सप्रति घराकस्य मे ।
(प्रकाशम्) स्वामिनि ! क्व नु प्रेषितोऽहम् ?

कृत्तिका—हता ते स्वामिनी ! प्रथमं तावत्कथय क्व गत इति ।

भादव्यः—नाहं क्वचिद्गतः स्वामिनि । कुम्कुरस्तावत् संचारितः,
मार्जन-पर्जन-खादनानि च विहितानि । अपि च क्व गतः स्वामिनि ।
केन च निवेदितं भवत्ये ?

कृत्तिका—निवेदितं मे कर्णपिशाचेन । किन्तु, कण्ठसि न वा कुत्र
गतं इति ?

भादव्यः—नहि स्वामिनि ! कुतोऽहं गच्छेयम् ?

कृत्तिका—ननु ज्ञात, इतः । मा तावत्कथय । ननु दृश्यतां कथम्
इच्छतेऽयम् । 'आकृतिर्विकस्य, दृष्टिस्तु काकस्य' । तत्तिष्ठत, इतः ।
यदा सर्वान् दुष्मान् गृहान्निष्कासयेयम्, तदैव मुक्तेन स्वप्न्याम् । कः खलु
बहिर्भाषते ! न परिचित इव स्वरः । एतेषां बाष्पास्वादसहचरेण केनापि
भाव्यम् । छलिनामीदृशानां सपकात् एव एते विकृतिमापन्नाः । तूष्णीं
भव । शृणोमि तावत् किमुच्यत इति । (कर्णं ददाति ।)

भादव्यः—स्वामिनि । यदि जनोऽयं विश्वात्पानम्—

कृत्तिका—अपि नाशतोसि 'तूष्णीं भव' इति । किम् ! एष संलापो न
मया अवगन्तव्यः, इति शिथिलयसि जिह्वामेवम् । (पुनराकर्ण-
यितुमारभते ।)

भादव्यः—ननु स्वामिनि । कुतोऽहम्—

कृत्तिका—रे इतः । ननु तूष्णीं भवसि वा न वा ! गच्छ, अपेहि इतः,
अपहर । (भादव्यो निष्क्रान्तः ।) (ततः प्रविशति रोहिणी ।)
आगम्यतां नन्वागम्यताम् । कुत्र पुनरेतावन्तं कालं प्रचलिता से धृष्टपात्रा ॥
अपि च, अष्टष्टैव मां कथं गता ? तत्कथं प्रथमम् ।

रोहिणी—स्वामिनि । मा कोपं कुरु । हा ! किल भवती वराकीं ता तीव्र-
तमेर्दुर्वचनैरक्षिणोन् । अहमपि अवागम्यवचनेस्ताडिता । इतायां मम
तावदास्तां कथा । किन्तु, गताहं तां सान्त्वयितुं तस्यां सकाशे ।

कृत्तिका—अवगतमिदानीम् । मुञ्च अवगतं किमर्थं स्व गतेति । सत्यं मकटी-
भूतम्, इति छिद्रं पूरयितुं गता त्वमिति स्पष्टम् । एव त्वं तस्याः
पट्टिकायां मुक्तेन करिष्यसि । अहं तु भेडिनीं मारणीं सर्वमेव पृच्छामि ।
अहं तावद्विरिणा 'कथं न मे पत्रस्योत्तरम् अवापि प्राप्तामिति । केन

पुन अतराय समुत्पादित स्यात् ? इति । त्व तर्हि सा । अपि मम कार्ये
इत्थ परिपन्थीभवसि ? तिष्ठ तावत् ।

रोहिणी—किन्तु शृणोतु तावत्स्वामिनी मे विवक्षितम् । अह खलु स्वामिन्या
एव कार्ये साधयितुं गता, इति ननु भणितव्यम् ।

कृत्तिका—मम कार्ये साधयितुम् ?—अयि पृष्ठे !

रोहिणी—शृणोतु स्वामिनी । य सद्यः स्वामिविषयको भवत्या मनसि
उद्भूतः, स खलु स एव, इति मे प्रचय्यो जातः ।

कृत्तिका—एवमेतत् । कथमिति कथय शीघ्रम् ।

रोहिणी—कथितमेव मया यदहं स्वार्त्तां द्रष्टुं गतेति । तथा तु स्वामिनि !
अदभुतमेव कथितम् ।

कृत्तिका—किं नु तत् ? अत्र समीपं तावदागच्छ । आम्, सप्रति कथय
किं तदिति ।

रोहिणी—पर्यतु स्वामिनी । (इत्यन्ततोऽपलोकयन्ती ।) स्वामिनः संदेश
मादाय मादव्यं अद्य प्रभाते तत्र गतः ।

कृत्तिका—अपि तर्पा संदेशमादाय गतो मादव्यः ? अहो मीपणता कपट
प्रवचस्य । अत्र मादव्यहृतक ! अद्य कीदृशं पुन संदेशः ?

रोहिणी—अद्य सायम् अन्धकारे जाते, त्वं मम आमन्त्रिता कोणे
मिळितुमहि ? इति मत्तां आमन्त्रिता स्वार्त्ता ।

कृत्तिका—अपि 'जातेऽन्धकारे आयाहि' इति निमन्त्रिता ! इदमेव
तावत्कथयन्ती स्थिता । त्वया तु पण्डितमनसा न तस्वीकृतम् ।

रोहिणी—शृणोतु तावत्स्वामिनी । ततः कथं सा निमन्त्रिता इति न अहं
पृष्टा अत्रभवत्या ।

कृत्तिका—ननु कथय, कथय । कथं निमन्त्रिता ?

रोहिणी—निवदितं तस्यै 'जातं सध्याकाले, अज्ञातं केनचित्, त्व—'
(प्रविशति भृत्यः ।)

कृत्तिका—किं रे हृतक ! किमागतोऽसि, अनुज्ञां विना ! तदपेहि, अपसर ।

भृत्यः—स्वामिनि ! आगतो बहिः कश्चन महाशयः । भणति च 'चित्रमेकमु
दिश्य, स्वामिना ते सार्धं किञ्चिदस्मि वक्तुकामः' इति ।

कृत्तिका—चित्रमुद्दिश्य किञ्चिदस्ति वस्तुकामः । अयि तदेव तत् । मयोक्त-
मेव तद् भाति । जनादस्मात्प्राप्येत किञ्चिद् गमकमधिकम् । (भृत्य
प्रति) गच्छ प्रवेशय तान् । (भृत्यः निष्क्रान्तः ।) एव तर्हि इतको
भादव्यस्ता गतः । पतिदेवैश्चास्माकं 'दर्शनार्थं सायमायाहि' इति
निमन्त्रिता स्वाती । किञ्चान्यत् तस्यै कथितमिति भणसि ?

रोहिणी—भीतभीता सन्तु नर्तते स्वाती ! ननु पुरुषा एव ते । अनिरूपणीयं
नाम तेषां वर्तनम् ! तत्रापि सायकाले, एकाकिनी, आमराजौ, सापि
सावगुण्डना निमन्त्रिता । अन्यच्च—

कृत्तिका—सावगुण्डना तावत् कश्चन द्रष्टुं शक्नुयादिति हेतोः । अथ
किमर्थमाहूता, इति किं शिशुरपि न कथयेत् । आगतस्त्वेव जनः ।
वक्तुं भाति 'नाय द्रष्टव्यः' इति । अदृष्ट्वा तु नास्त्युपायः । रोहिणि !
त्वं तावत्तस्मिन्कक्षे तिष्ठ । गते चास्मिन्पुनरागत्य निवेदय सर्वम् ।
(निष्क्रान्ता रोहिणी ।) 'सायकाले सावगुण्डना'-मार्जारो ननु
निमीलितनेत्रं पयः विव्रति, चिन्तयति च 'को मा पश्येत् ?' इति ।
(प्रविशति आश्विनधेष्टी ।) आगम्यताम्, आसनमिदमलक्रियताम् ।

आश्विनधेष्टी—कंचन विषयमुद्दिश्य कास्त्युनरायमहोदयान् द्रष्टुकामोऽहम् ।
कदा तु तान्प्रेक्षिष्ये ?

कृत्तिका—अपि चित्रमुद्दिश्य ।

आश्विनधेष्टी—अथ किम् । मया चित्रमात्मनः एकस्यै, एव तावन्मन्य-
ताम्, अथ वा, किं मन्यताम् ? प्रसङ्गवशात्स्वप्नेव कथयामि, कस्याश्चित्
वैश्वनितायाः कन्यायै, दत्तम् । न खलु तादृहमहस्य तस्य चित्रस्य ।
रहस्यविशेषस्य तु कस्यचिदाकलनार्थम्, आवश्यकं तन्मम । यतो जन्मनो
मे सुलङ्घ्ये तस्य रहस्यस्यापीने ।

कृत्तिका—तत्कथम् इति अवगतं मया । ननु पृच्छामि, अपि सा कन्या
शते स्त्रीणां दर्शनीया !

आश्विनधेष्टी—कुत शते ? 'सहस्रेषु' इति वक्तव्यम् । तत्तावदास्ताम् ।
मम मनसि सद्योऽयं सगुणः, यत्तन्मे चित्रं तथा अन्यस्मै प्रक्षमिति ।

कृत्तिका—सद्युक्तिरमेवाह भवान् । ममाप्यनुमानं शुष्णं संवदत्यनेन ।
आसीन्ममापि मनसि इयं शङ्का ।

आश्विनधेष्टी—का नु सा ? तया तन्निघ्नं फाल्गुनरायेभ्यः अर्पितम् इति ॥
कृत्तिका—आम्, एवंस्त्वैव ।

आश्विनधेष्टी—‘फाल्गुनरायेभ्यः प्रचमम्’ इति ! हन्त ! निरस्तस्तर्हि
संशयः । किमतोऽप्यधिकमिष्यते प्रमाणतया ?

कृत्तिका—(पटान्तेन नेत्रे परामृशन्ती) मम तावज्जीवनमेव धूलिसात्कृतम् ।

आश्विनधेष्टी—धराकी रोदितुं प्रवृत्ता । हा हन्त ! अतस्त्वायत् सुस्पष्टमेव
सर्वं ज्ञातम् ।

कृत्तिका—अथ, किं नामयेवं तस्याः कन्यायाः ।

आश्विनधेष्टी—‘रेवती’ ति ।

कृत्तिका—ननु ‘रेवती’ (स्वगतम्) नाम तावद्वगतं पट्टिकायाः ।

आश्विनधेष्टी—अप्यायाता सा अत्रमवस्था दृष्टिपथं कदाचित् ?

कृत्तिका—सा ! मददृष्टिपथम् ! न जाने किमिदानीं कथयेयम् । न सल्लु
नृषानि हृदयानि पुरुषेभ्यो निवेदनीयानि स्त्रीभिः । अन्यथा, किं मया
दृष्टं, किं न या, इति सर्वमपि भवते न्यवेदयिष्यम् ।

आश्विनधेष्टी—ननु भगवति, अरि विपरीतं किञ्चिच्छेदितम् अवलोकितं
भवत्या ?

कृत्तिका—भोः ! यदि अष्टादशवर्षदेसीया बौवनमदमरा तदणी, परपुरुषस्य
शरीरेऽनिर्बन्धं लुप्तयेद्यथाकामम्, अनुचिता एव सा वेशा इति मणिष्यति
भवान्, न का ?

आश्विनधेष्टी—अपि फाल्गुनराय-शरीरे लोट्टिनुमारभत ?

कृत्तिका—आम्, सेनामेव शरीरे, अङ्गे, सेनां सङ्घे करं निपाप, अङ्गेन-
ननु सङ्गेऽहं वर्णयन्ती । सर्वे चैतद् दिवा, प्रसृते सर्वत्र सूर्यप्रकाशे,
आमरगुरस्यैव पुरस्तान्-तस्य नृषस्यायस्तात् ।

आश्विनधेष्टी—अहो निर्लज्जता तस्याः ।

कृत्तिका—अरि च, ननु कथयामि, सा तैरेवं समाश्लिष्टा—

इतिहा—भवाप्राम साधान् रामचन्द्रस्य अनार ।

(५३२ २२)

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ — ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ

आश्विनश्रेष्ठी—रेवति ! न मया स्वप्नेऽपि चिन्तितमासीत् यत्त्वमेवम-
सत्यशीला जायेथा इति । किन्तु, अचिरेणैव आत्मनो परार्थरूप
प्रकटीकृतं तावत्त्वया । अस्तु । आर्ये कृत्तिके ! अत्रभवत्या, साक्षेन सर्वं
विवरणं मया लब्धमिति बलवदनुगृहीतम् आत्मानं मन्ये भवत्या । अन्ते
सायत्पृच्छामि सद्यः—अपि सत्यमेतत् सकलम् ?

कृत्तिका—‘अपि सत्यम्’ इति ! भो ! ननु भणामि, एताभ्यां नेत्राभ्यां
स्वयमवलोकितं मया । तत्किमनेन प्रश्नेन ? नूनं प्रत्यक्षीकृतमेतन्मया ।
अपि च पतिदेवानामस्माकं, पर्याप्तो मे अनुभवः । नहि इष्टं किमपि
क्षेप्यमानानां मनागपि द्रोहायते तेषां मनः । अयं भवतो रेवतीमुद्दिश्य
भवतैव निर्णयः कार्यः ।

आश्विनश्रेष्ठी—इदानीमवश्यवर्तन्यतामेव गतोऽस्ति मे सः । अथ, अस्ति
तच्चित्रं काल्युनरायसन्निधौ ?

कृत्तिका—भाम्, विद्यते । लणमात्रमेव हस्ते धृतं मया । तदानीं
प्रभुम्भराक्षसवन्मामवस्कन्द्य आच्छिन्नवन्तस्तन्मत्करतः । आसीदेव सशयो
मनसि मे प्रादुर्भूतः । अतः, अहन्तुदं किंचिदुक्तवती । किन्तु प्रकृया एव
ते । मामेव प्रत्यास्कन्धवन्तः । (पटान्तेन नेत्रे परामृश्य) भणितवन्तश्च
माम् ‘एतत् कस्यापि ते जनस्य चित्रं गृहीत्वासि उपविष्टा’ इति । अहो
असत्यता तस्य तेषां वचनस्य ।

आश्विनश्रेष्ठी—अलम्, अलं वदितेन । इदानीमहमस्मि भवत्याः साक्षी ।
अपात्यतु सकलं मयं भवती । अपि, आपृच्छे भवतीम्, इदानीम् ?

कृत्तिका—भाम्, अथ तत्सम्बद्धमन्यत्किंचिदपि भवेद् भवतो गोचरम्,
निवेदयतु मे तावद् भवान् ।

आश्विनश्रेष्ठी—तत्र सर्वथा वीतचिन्ता भवती भवतु । साधयामि ।
(निष्क्रान्तः ।)

कृत्तिका—अहो सम्भावितता मनःप्रसादश्च वराकस्य । क्वायं मशामागः ?
क्व च अस्माकम् एते ? पृच्छामि तावत्, ते एते पतय, ये एव नः

આનિવસમેથી—મંત્રે જ મહામંત્રીને બેસેલુમામ ?

आश्विनश्रेष्ठी—रेवति । न मया स्वप्नेऽपि चिन्तितमासीत् यत्त्वमेवम-
सत्यशीला जायेथा इति । किन्तु, अचिरेणैव आत्मनो यथार्थरूपं
प्रकटीकृतं तावत्त्वया । अस्तु । आर्ये कृत्तिके ! अत्रभवत्याः साक्षेन सर्वे
विवरणं मया लब्धमिति बलवदनुश्रुतम् आत्मानं मन्ये भवत्याः । अन्ते
तावत्पृच्छामि सकृत्—अपि सत्यमेतत् सकलम् ?

कृत्तिका—‘अपि सत्यम्’ इति ! मोः । ननु भणामि, एताभ्यां नेत्राभ्यां
स्वयमवलोकितं मया । तत्किमनेन प्रश्नेन ? नूनं प्रत्यक्षीकृतमेतन्मया ।
अपि च पतिदेवानामस्माकं, पर्याप्तो मे अनुभवः । नहि इष्ट किमपि
चेष्टमानानां मनासपि दोषायते तेषां मनः । अथ भवतो रेवतीमुद्दिश्य
भवतैव निर्णयः कार्यः ।

आश्विनश्रेष्ठी—इदानीमवश्यकर्तव्यतामेव गतोऽस्ति मे सः । अथ, अस्ति
तच्चित्रं फास्तुनरायसंनिधौ ?

कृत्तिका—आम्, विद्यते । क्षणमात्रमेव हस्ते धृतं मया । तदानीं
प्रमुग्धपराधसक्तनामकश्चन्य आश्विनवन्तस्तन्मत्करतः । आसीदेव संशयो
मनसि मे प्रादुर्भूतः । अतः, अहन्तुद किञ्चिदुक्तवती । किन्तु पुण्या एव
ते । मामेव प्रत्यारुह्यवन्तः । (पटान्तेन नेत्रे परामृश्य) भणितवन्तश्च
माम् ‘एतत् कस्यापि ते जनस्य चित्रं गृहीत्वासि उपविष्टा’ इति । अहो
अतस्यता तस्य तेषां यत्नस्य ।

आश्विनश्रेष्ठी—अलम्, अलं इदितेन । इदानीमहमस्मि भवत्याः साक्षी ।
अपास्यतु सकलं मयं भवती । अपि, आपृच्छे भवतीम्, इदानीम् !

कृत्तिका—आम्, अथ तत्सम्बद्धमन्यत्किञ्चिदपि भवेद् भवतो गोचरम्,
निवेदयतु मे तावद् भवान् ।

आश्विनश्रेष्ठी—तत्र सर्वथा वीतचिन्ता भवती भवतु । साधयामि ।
(निष्क्रान्तः ।)

कृत्तिका—अहो सम्भावितता मनःप्रतादश्च वराकस्य । क्वाय महाभागः ?
क्व च अस्माकम् एते ? पृच्छामि तावत्, ते एते पतय, ये एव नः

प्रपीडयन्ति, किं न सकृद् नः अग्रिमात्कुर्वन्ति ? तथाकृते मोचितैव स्यां
शक्तम् । आम्, अस्ति तु वृत्तशेषो रोहिण्याः श्रोतव्यः । तत् तामेव
गच्छामि । (निष्क्रान्ता ।)

द्वितीयः प्रवेशः ।

(फासुनराय-निवासस्य समीपे ।)

फासुनरायः—एवं तेनात्मनो नाम 'आश्विनभेटी'ति कथितम्,
तत्सत्यमेव । किमतः परम् ? इदानीं वाक्परिचयो जातः, निवासस्याम-
यवगतम्, नामापि जातम् । तत्किमवशिष्टम् ? न किञ्चन । अधुना केवलं
गृहं प्रविश्य, अर्घ्यचन्द्रं दत्त्वा निष्क्रान्तवित्तव्या सा गृहात् । अथ को तु
सत्त्वयम् ? अयमेवासौ आश्विनभेटी । कथं मदगृहान्निष्क्रामति ? अथ
मादव्यश्च तेन सार्धम् । (ततः प्रविशति आश्विनभेटी मादव्यश्च ।)
(स्वगतम्) अरे ! मादव्योऽयम् । तस्मात् उत्सोचे गृह्णाति । (प्रकाशम्)
किं रे मादव्य ! किमेतद् गृहीतम् ?

मादव्यः—न किञ्चन । भर्तुः ! न किञ्चन । एतैर्भणितं 'रूप्यकं गृहाण'
इति । भर्तुः ! कुतोऽहं रूप्यकं तेषां गृहीयाम् ? प्रत्यर्पयितुमना एव
अभवम् । अत्रान्तरे भवन्तः प्राप्ताः । (रूप्यकं क्षिप्त्वा निष्क्रान्तः ।)

फासुनरायः—अरे चोर ! (आश्विनभेष्टिनं प्रति) कुतः खलु भवन्तो
मम गृहे ?

आश्विनभेष्टी—भवत्यमेव द्रष्टुमागतोऽहम् ।

फासुनरायः—कुतः ?

आश्विनभेष्टी—मम चित्रमेकं भवत्सकाशे वर्तते नु ?

फासुनरायः—आम्, वर्तते । ननु मन्ये, वृत्तमेतत् तथा निवेदितं स्याद्
भवतः ।

आश्विनभेष्टी—बादम्, तथा एव कथितम् ।

फाल्गुनरायः—अयं, किमन्यत्कथितम् ।

आश्विनश्रेष्ठी—विपुलानि कथितानि रहस्यान्तराणि ।

फाल्गुनरायः—ध्रुव तत्र विषये नासीत्कश्चन सदेहो मे । तिष्ठत्वेतत् । किं पुनरिदानीं मियः सकल्पितमतः परम् ?

आश्विनश्रेष्ठी—अत्र किं सकल्पितम् ? मनु इत्यताम् । क्षुद्रं चित्रं मधिकृत्य नाहं कलहं करोमि भवता । यतः खलु तया स्वेच्छया तद् भवते समर्पितम्—

फाल्गुनराय—न हि, न हि । प्रमाद्यते भवताऽत्र । न तया समर्पितम्, मया तस्या आन्विष्टम् ।

आश्विनश्रेष्ठी—तया वा दत्तं भवेत्, भवता वाऽऽच्छिन्नं स्यात्, अस्मिन्क्षणे तच्चित्रं भवतः सकाशे भवति, इति निश्चितमेतत् । न वा ?

फाल्गुनराय—आम्, भवति ।

आश्विनश्रेष्ठी—तेन हि जातो निर्णयः । अयं यद्वा तद्वा करोतु तेन चित्रेण भवान् । मम तावदेतावदेव कथनीयम्, यत्सर्वथा उत्सादितोऽस्मि भवता ।

फाल्गुनरायः—कथमिव ? भवतोर्निर्भरविलासे अन्तरायोऽस्म्यहं सृष्टः, इति हेतोः ।

आश्विनश्रेष्ठी—आम्, अयं किम् ।

फाल्गुनराय—तद् भवतां मतेन, अहं नाम दुष्टो पातकश्च जनः स्यान् नु । धराकपोः मुले प्रत्यवायं निर्दिमाणं, अतिनिष्ठुरो राक्षसः खल्वहम् ।

आश्विनश्रेष्ठी—यथेष्टं वदतु भवान् । किन्तु, या खलु मुहूर्तात् प्रागेव केवलं जीवितं मे सृष्टा, तस्या मम च विषटनं, शब्दविषटनं, कारितं भवता ।

फाल्गुनरायः—‘या केवलं जीवनं मे सृष्टा ?’ नूनं भोः स्पष्टमेव माषते भवान् । किन्तु, सुज्ञवराः ! यदा सा भवता जीवितं, ‘हृदयं द्वितीयम्’ आसीत्सृष्टा, तत्क्षणमेव व्याकुलीभूतमासीन्मम जीवितम्, इति, उत्पित्तं कृष्णायः स्त्रीऽपि भवन्नमसि !

आश्विनश्रेष्ठी—यद् वृत्तं तद् वृत्तम् । अतः परं ॥ कथयामि शेषपूर्वकम्,
न मम तथा दूरेणापि सम्बन्धः । सा भवतः । भवाश्च तस्याः । यथाकामं
कुरुतां स्वैराचरणं भवन्तौ ।

फाल्गुनराय —अहो सुमहत्तावदौदार्यं प्रकटीकृतं भवता । किन्तु, उपरि न
मे कोऽप्यर्थस्तेन । यथा भवता मे कथितं तथैव अहमपि भवते कथयामि
'अतः परं न मम तथा कोऽपि सम्बन्धः । सेयं भवतः, भवाश्च तस्याः ।
भवन्तावयं यथाकामं स्वैराचरणं कुरुताम्' ।

आश्विनश्रेष्ठी—न हि न हि । अतः परं अलनाम तथा केनापि व्यवहारणं ।
यं सङ्गतं स एव पर्याप्तं ।

फाल्गुनराय —कुतोऽचिरादेव भवान् एवम् उद्देक्षितस्तस्याः ।

आश्विनश्रेष्ठी—यावती, मे प्रियामवप्राक्, तावत्स्येव अभियासि
मे साम्रतं सा सङ्गता । विश्वासघातिनी ।

फाल्गुनराय —विश्वासघातिनी ! (स्वगतम्) सत्यमेव विश्वासघातिनी ।
अहो विडम्बना न्यायस्य ! ननु, स्वामिनः प्राक् चोर एव उच्चैराक्रन्दति ।
(प्रकाशम्) किं भवता कलहेन ? तामुद्दिश्य यमया कर्तव्यं, विदधामि
तदहम्, यद्भवते रोचते विदधामि तद् भवान् । (निष्क्रान्तः ।)

आश्विनश्रेष्ठी—अथ किमन्यमयापि कार्यम् । सकलमेतत्कृतं तथा
स्वीकारयिष्यामि ततश्च-कुतो मे भय ईश्वरादपि तस्याः ?—वरं मे
प्राणैरपि वियोगं न पुनस्तं परं नामोच्चारोऽपि तस्या कदाचन ।
(निष्क्रान्तः ।)

तृतीयः प्रवेशः ।

(ततः प्रविशति चित्रमन्वेपयती रेवती ।)

रेवती—ननु मणामि केयं खलु भूतचेष्टा सङ्गता ? अस्मैव वृक्षस्य अधस्तात्
तैश्चित्रं मे दत्तमिव । आम्, अयमेव अतो वृक्षः । तच्चित्रमवलोक्य
अञ्जलावृतं कृत्वा च गताहम्, इत एव कार्तिकनाथम् । प्रदक्षिणीकृत्य च
तं, बहिर्मुद्रितं वृक्षीवदिकायामुपाविशाम् । तं खलु तत्र निपतितं चित्रम् !

मतः, ततः प्रस्थितायां देवालयान्निर्गतयां च मयि, तदनादृतमिव
आमन्त्र । ररष्टं च स्मर्यते मया, वचत्सम्पगावृतं पुनरपि । ततस्ततः—
आम्, नन्वेतदेव । तस्मिन्नेव समये मूर्च्छिताह पतिता । तदानीं वदचित्
भूमौ पतित स्यात् । तदनु समाश्रुता चाहं गृह प्रस्थिता । तदानीं मनो
मे संभ्रान्तमिवासीत् । मन्ये, ततो नासीद्विचित्रिदपि तदवधानं मे । अपि न
तेन हस्तगतं स्यात्, येन गृह प्राप्तिता । किन्तु, यदि एवमभविष्यत्,
अस्य तर्हि ते मदीय चित्रं मां प्रापयिष्यन् । तत् किं नु नृत्त विषयः ।
उक्तवन्तः पुनराश्रितभेदिनः 'तन्मया वक्ष्यामि मनस्य हस्ते दृष्टम्' इति ।
को नु राक्षसो स्यात् ? यः संशयस्तेषां मनसि समुद्भूतः, यथार्थ एवासी
तेन मया । तस्मिन्निदानीं मया विषेयम् । गतास्ते मयां कुपिताः, इति
शक्यतस्तत् दहति मामिदम् ।

गीतम् । ('शास्त्रं पुषट पट लोभे' इतिवत्)

संशयमात्रं किं स्यान्तम् । अमेयम् । कारणमथ किं जातम्
॥ ध्रु० ॥ वृषारोवर्णं चित्रमयदृष्टम् । वक्ष्यामपि पुरुराय ॥ १ ॥
याताः कुपिता, इति परितापः । प्रहृष्टमि मनो नितान्तम् ॥ २ ॥

(विशोषः) भग्नो । इमे आश्रितभेदिन एव इत आवाप्ति । वदने
चैवाम्, अप्यप्य कोरार भावः, उन संशयः । नूनं संभ्रान्तमिव भाति
विषमेतया, विह्वलेतेः । (आगतम् आश्रितभेदिने प्रति) दृष्टिर्वरादी
भावति, मां प्रति । किं तया, प्रहृष्टं अन्यत्र प्रवर्तितया ।

आश्रितभेदी—(अहम्) आम्, दृष्टिर्पावति ननु ! यदि भावेनैव,
रक्षमेव भुव ऐतरो ताम् ।

चेपनी—यदि मया भूये इति पुरुर्यैव जातोर्षं, का तर्हि हानिः प्रहृष्टमापि
तेन । इदं पुन नृत्ते दिवा दृष्टुर्दिश मनस्यहम् । अन्यथा अत्र कश्चन
आमाननेन तस्य लपदीकुपितम् ।

आश्रितभेदी—आरब्धम् अनया मायाशक्त्युत्तरम् । किन्तु, नार्थ कश्चन
महत्तः दृष्टः । दृष्ट-विद्यया वा ईदृशानि जाडहानि उद्भूत,
गुरुभ्रमन्तः दृष्टतः लक्ष्यम् ।

चेपनी—यदि लक्ष्युत्तर, किमर्थं तदा, भवेत् पतिवृत्ति तदा इतः ।

आश्विनश्रेष्ठी—यद् वृत्तं, तद् वृत्तम् । अतः परं तु, कथयामि शपथपूर्वकम्,
न मम तथा दूरेणापि सम्बन्धः । सा भवतः । भवांश्च तस्याः । यथाकामं
कुरुतां स्वैराचरणं भवन्ती ।

फाल्गुनरायः—अहो सुमहत्तावदौदार्यं प्रकटीकृतं भवता । किन्तु, संप्रति न
मे कोऽप्यर्थस्तेन । यथा भवता मे कथितं, तथैव अहमपि भवते कथयामि
‘ अतः परं न मम तथा कोऽपि सम्बन्धः । सेयं भवतः, भवांश्च तस्याः ।
भवन्तावेव यथाकामं स्वैराचरणं कुरुताम् ’ ।

आश्विनश्रेष्ठी—न हि न हि । अतः परं अलं नाम तथा केनापि व्यवहारेण ।
यः संवृत्तः स एव पर्याप्तः ।

फाल्गुनरायः—कुतोऽचिरादेव भवान् एवम् उद्देजितस्तस्याः ?

आश्विनश्रेष्ठी—यावती, मे प्रियाभवत्प्राक्, तावत्तरेव अमियाक्षि
मे सांप्रतं सा संवृत्ता । विश्वासघातिनी ।

फाल्गुनरायः—विश्वासघातिनी ! (स्वगतम्) सत्यमेव विश्वासघातिनी ।
अहो विदग्धना न्यायरम् । ननु, स्वामिनः प्राक् चोर एव उच्चैराकन्दति ।
(प्रकाशम्) किं भवता कलहेन ? तामुद्दिश्य यन्मया कर्तव्यं, विदधामि
तद्दहम्, यद्भवते रोचते विदधामि तद् भवान् । (निष्क्रान्तः ।)

आश्विनश्रेष्ठी—अयं किमन्यन्मयापि कार्यम् ? सकलमेतत्कैतवं तथा
स्वीकारयिष्यामि ततश्च-कुतो मे भयं ईश्वरादपि तस्याः !—वरं मे
प्राणैरपि वियोगः, न पुनस्ततः परं नामोच्चारोऽपि तस्याः कदाचन ।
(निष्क्रान्तः ।)

तृतीयः प्रवेशः ।

(ततः प्रविशति चित्रमन्त्रेपयन्ती रेवती ।)

रेवती—ननु मणामि केयं खलु भूलचेष्टा संवृत्ता ? अस्यैव वृक्षस्य अपस्तात्
तैश्चित्रं मे दत्तमिव । आम्, अवमेव असौ वृक्षः । तन्निचयमवलोक्य
अञ्जलावृतं कृत्वा च गताहम्, इत एव कार्तिकनाथम् । प्रदक्षिणीकृत्य च
‘ तं, बहिर्मुहूर्तं तुलसीवेदिकायामुपाविशम् । न खलु तत्र निपतितं चित्रम् ?

यतः, ततः प्रस्थिताया देवाल्यान्निर्गतायां च मयि, तदनावृतमिव अभवत् । स्पष्टं च स्मर्यते मया, यत्तत्सम्पगावृतं पुनरपि । ततस्ततः—
आम्, नन्वेतदेव । तस्मिन्नेव समये मूर्च्छिताह पतिता । तदानीं कदाचित्
भूमौ पतितं स्यात् । तदनु सप्ताश्वस्ता चाहं गृहं प्रस्थिता । तदानीं मनो
मे सप्प्रान्तमिवासीत् । मन्ये, ततो नासीत्किंचिदपि तदवधानं मे । अपि न
तेषां हस्तगतं स्यात्, येरह गृहं प्रापिता । किन्तु, यदि एवमभविष्यत्,
अथर्व तर्हि ते मदीमं चित्रं मां प्रापयिष्यन् । तत् किं नु कृत्तं निरस्य ?
उक्तवन्ताः पुनराश्विनभेदिनः 'तन्मया कस्यचिज्जनस्य हस्ते दृष्टम्' इति ।
को नु एतत्त्वसौ स्यात् ? यः सद्यस्तेषां मनसि समुद्भूतः, यथार्थं एकासी
तेषां मर्यादा । तत्किमिदानीं मया विधेयम् ? गतास्ते मया कुपिताः, इति
शक्यहत्कं दहति मामिदम् ।

गीतम् । ('शामं धुषटं पटं लोलो' इतिवत्)

संशयमग्नं किं स्वात्मम् । अमेयम् । कारणमथ किं जातम्
॥ ध्रु० ॥ बृथारोपणं चित्रमयञ्जम् । कस्माद्यपि पुरुषाय ॥ १ ॥
याता, कुपिता, इति परितापः । प्रवृत्तिं मनो नितान्तम् ॥ २ ॥

(विलोक्य) अग्नौ ! इमे आश्विनभेदिन एव इत आयान्ति । वदने
चैवाम्, अप्यमं कोपस्य भावः, उत सद्यस्स ? नूनं सप्प्रान्तमिव भाति
चित्तमेतया, विहरेतैः । (आगतम् आश्विनभेदिनं प्रति) दृष्टिर्वराकी
धावति, मां प्रति । किं तया, प्रसन्नं अन्यत्र प्रवर्तितया ?

माद्विनश्वेष्टी—(जपन्) आम्, दृष्टिर्भावति ननु । यदि धावेत्स्वैर,
स्वयमेव ध्रुव छेत्स्ये ताम् ।

रेवती—यदि मया भूयेत इति बुद्ध्यैव जापोष, का तर्हि हानिः प्रकटमापि
तेन ? इदं पुनः कृते स्थितं शुक्रमुद्रितं मणाम्यहम् । अन्यथा अत्र कश्चन
आत्मानमेव तस्य लक्ष्यीकुर्यात् ।

माद्विनश्वेष्टी—आरब्धम् अनया मायाबालप्रसरणम् । किन्तु, नायं कश्चन
माकृतः शुक्रः । दश-विंशतिं वा ईदृशानि जालकानि उद्धृत्य,
सुदृशमयमानं, शुक्रवरः सत्त्वयम् ।

रेवती—यदि तावन्शुक्रवरः, किमर्थं तदा, अत्रैव परिपतति तत इतः ?

आश्विनधेष्ठी—न खलु कुतश्चिद् भीतिः । राजमार्गोऽयम् । यः कश्चन यत्र कुत्रापि अस्मिन्, यावत्काष्ठमिच्छेत् तावत्काष्ठं तिष्ठेत्, अपगच्छेद्वा स्वैरम् । सर्वःखलु प्रभुरात्मनो भवति ।-

देवती—(उपसृत्य) तस्मिन्दिने अतीव स्पष्टायै कवनं गीतं तेन विरगिणा । तदहं स्वगतं गायाम्युच्चैः । न कश्चन शृणुयात् । किं नु तत् ? आम् ।

गीतम् । (' जन्म अयो ऐसो ' इतिवत्)

हृदि हि धर त्वं योधं सत्यम् । संसारे शान्तिनिर्हर्षम् ॥१॥

संशयशठः पिशाचो महान् । स्वीकुट तं न च क्षणमात्रम् ॥१॥

निशाचरी कल्पना जडा । प्रसेत्कण्ठमिति महद्भयम् ॥२॥

यद्वरूपा सा जनयाणी । यदि स्वीकृता, घातो भविता ॥३॥

अप्यवगत कवनस्वार्थः ?

आश्विनधेष्ठीः—आम् अथ किम् । अवगतः अस्वार्थः, सम्यगाकलित-
स्तवाप्यर्थः ।

देवती—किं, मदर्थहतकस्याकलनार्थम्, एतावान् प्रयासः आवश्यको जातः ? अपि इदानीं संवृत्ता सम्यक्प्रतीतिर्नु ?

आश्विनधेष्ठी—संवृत्ता, संवृत्तेदानीं सम्यक्प्रतीतिः । एवं तावत्कमनीया, सुवर्णविगुण्ठिता, हीनवागुक्ता, चलनवचनशीला च पुत्तलिकाणि ।

देवती—संशयविरस्य प्रभाय एतेषां नात्रापि क्षीणः । तत्किं नु विधेयम् ? (प्रकाशम्) अयं तावत्परिहास-भेद-इत्येको न मे रोचते । स्यात्कपोल-परिमितं, किन्तु सङ्गमन्दमधुरं रिमतं कृत्वा, आगम्यतां मद्गोहं यावत् । तत्र स्वयमहं मित्रं ताम्बूलं कृत्वा समर्पयिष्ये मरते । तत् सेवित्वा, यदीदं, सदा पुनरपि प्रकुप्य मे, प्रतिनिवर्ततां भवान् । किम् ? अपि जातं सफलं मनोऽनुबूलम् । आतं नु ? ननु हस्येतां, भयता निरुद्धावपि कपोलौ भवतः, इतिगुमारण्यौ ।

आश्विनधेष्ठी—अतः परमपि तत्र गेहम्, त्वयार्पितं ताम्बूलं च । विसर्पतां, विसर्पतां सम्प्रति सर्वमेतत् ।

देवती—ननु मुग्धु विचार्यतां वचनमिदमात्मनः । ईदृशः सस्वयसरः न, पुनः

प्रापणीय । किं बहुना 'शपथमहं करोमि' 'इदं वचनं क्रियते' प्रमादो मे जातः' 'क्षम्यतामयं जन' इति असहृत्त्यार्थयत भवत वच, नैवाकर्णयिष्ये । अतो भणामि 'मुष्टु विमृश्यताम्, आगम्यता च मदगोदं यावत्' इति ।

आश्विनश्रेष्ठी—अपागास्त समय, चिराय अनुनयस्य क्षमायाचनेत्य च । अतः परम्, अलं स्वप्नेऽपि तादृशं किंचन कल्पयित्वा । ॥ अहम् ननु भणामि, न अहम् इत्यान् अयम् अस्मि ।

रेवती—सयं न्विदम् ? न तु मे प्रत्ययः । (हसति ।)

आश्विनश्रेष्ठी—हस । यथेष्टं हस । एतावतो दिवसान् मुग्धमिमं जनमुपलभ्य पञ्जरे तं बध्नुं बद्धपरिकरां स्वम् । किन्तु—

शोतम् ('करं नुले जाये' इतिवत्)

कुटिलहेतुस्तथ विहतः । गृह्णाम्येन निजपाशेष्यति ॥ ६० ॥
महाघोरमरणाद्विमुक्तः । उरसि विपाकरो नेत्रमल्लक्ष्मीनं
सक्तः ॥ १ ॥

रेवती—ननु शोभनमिदं सवृत्तम् । नूनं भाग्यवन्तो भवन्तः, यच्छीममव एकलं हात्वा विमुक्ताः । सप्रति, अभिमतं यद्, गम्यतां हि तत्र ।

आश्विनश्रेष्ठी—गच्छाम्यहं यथाभिमतं, त्वमपि साक्षयं यत्रैष्ट, येषां केषांचित्

रेवती—भो महाशयः । मर्यादातिपातो नूनमेव प्रवृत्तः ।

आश्विनश्रेष्ठी—कुतः यथायः ? किमपि मर्यादापरिपालनेन ? अपि च, स्मरन्मा दुर्दृष्ट्या विषये, का नाम मर्यादा ?

रेवती—किमहं दुर्दृष्टा ?

आश्विनश्रेष्ठी—आम्, आम्, दुर्दृष्टैव त्वम् । सकलं ते मायाजालं यथावदाकलितं मया । किन्तु, किं सत्त्वचनेन ? रेवति ! यत्तत् 'प्राणैर्म्योऽपि प्रियतरा, त्वं म आसी पुरा ध्रुवम् । जातार्थोद्देशे हेतुस्तु, न शब्देर्वर्ण्यत यथा ॥' न खलु, न दूषे । तथापि कथयामि, नातः परं कदापि मदर्शनं ते मविष्यति ।

रेवती—कुतो न भविष्यति ! किं च एतावज्जगुप्तास्पदं कृतं मया !

आदिवनध्रेष्ठी—किं कृतम् ! आदौ तावन्मदत्तं चित्रं कस्मेचिच्छटाय
अर्पितं त्वया ।

रेवती—(स्वगतम्) सर्वथा स्वस्वसत्योऽयमारोहः । तत् संप्रति एवमेव
दण्डनीया एते । नात्र उपायान्तरम् ।

आदिवनध्रेष्ठी—विम् ! कुतो न प्रतिवदसि ! अभ्यर्पितं चित्रं न वा !

रेवती—आम्, दत्तम् । तत्र किं वस्तुकामा भवन्तः !

आदिवनध्रेष्ठी—किमिति दत्तम् !

रेवती—केयं पृच्छा ! दातुमिष्टं, ततो दत्तम् ।

आदिवनध्रेष्ठी—यदि दत्तम्, दत्तम् । न मे विपादः कथमपि तन्निमित्तकः ।

रेवती—कुतस्तर्हि दीर्घनिःश्वासिष्ठान्येतानि !

आदिवनध्रेष्ठी—ममापि नाम दीर्घनिःश्वासिष्ठानि ! अनु भगामि न
कङ्कणाद्वितौ मे करौ ।

रेवती—कामं न दृश्यते कङ्कणाद्वितौ । तथापि, सावधानेन भाष्यम् । अभ्यधा,
वीरभियं, पूरोऽयमपसरेत् । देहली च मद्गोहस्य बराकी अत्यर्थं पीडयेत्
भवतो गमनागमनैः । न तदानीं पदक्षेपणमपि मद्गोहेऽहमनुशास्यामि ।
इति सावधानैः श्वातन्त्र्यम् ।

आदिवनध्रेष्ठी—एव, भवती अपि सावधानेन भवितुमर्हति । अन्यथा,
यथा प्रागेकवारम्, तथा पुनरपि, राजमाये एव, यत्ने तस्य, क्षेप्सवति
आत्मानम् ।

रेवती—‘तस्य’ इति नाम कस्य ! कदा ! क्व वा ! (स्वगतम्) इदं
नवमेव प्रस्तुतमेतैः ।

आदिवनध्रेष्ठी—‘क्व ?’—इति, तत्र वृक्षस्याधः । ह्यः प्रमाते । स मणति
स्म ‘गृहम् आयाहि’ इति । अपि अवगतं, नवा, अधुनापि !

‘रेवती—(स्वगतम्) अवगतम् । यदा मूर्च्छिताहं पतिता तदानीन्तन
स्यादिदम् । किन्तु नैतैः सार्धं सत्यवचनमुचितम् । मुहूर्तं, यथापूर्वं
कुटिलभाषितमेव युक्तम् ।

आश्विनधेष्ठी—अपि प्रतीतं न वा !

रेवती—आम्, प्रतीतं, किं ततः !

आश्विनधेष्ठी—मा पुनरपि तथैव पत ।

रेवती—तत्कुतः ! ननु केनास्मि नियन्त्रिता ! सर्वथा प्रभवाम्यहमात्मनः ।

आश्विनधेष्ठी—तर्हि, प्रथममेव एवं कथनं समीचीनमभविष्यत् ।

रेवती—यद्येवं प्रथममेव कथयितुं प्रवृत्ता वयम्, उद्ध्वस्त एव स्यादस्माकम्
आपणः सर्वोऽपि ।

आश्विनधेष्ठी—यद्येवं

गीतम् । (नगरी मोरी)

ननु सशपथमर्पितः करः । व्यर्थमेव वा ?

ॐ निजतनुमद्वा मे तत्ते क्रीडितं मधम् ?

वितता माया, वितथैव सा किम् ?

मामवृणोः किं विधाय साक्षिणं माधवम् ?

रेवती—एवं शपथवचनानि तानि सत्यान्ववगतानि भवता !

गीतम् । (हे भवण)

मुग्धधियो मद्भवशा घनिक-धणिज-बालाः ।

संयन्तुं तान् सबलान्सन्ति विविधपाशाः ॥ ५० ॥

किं नु शपथवचनशतं सत्यमिति मते धो ।

हसति च भवदति च जनः ' शम्भुरेव मूढः ' ॥ १ ॥

आश्विनधेष्ठी—अतम्, अलमेतावतैव । इदमेव ते पश्चिमं मम दर्शनम् ।

साधयामीदानीम्—

रेवती—ननु गम्यतां निरामयम् । मा पुनरेवं विप्रलब्धा भवन्तु भवन्तः ।

आश्विनधेष्ठी—(प्रत्यावृत्त्य) ' पुनरागमिष्यत्ययम् ' इति स्याच्चेत् तव

मतिः, तां तर्हि विस्मर, इदानीम् ।

रेवती—विस्मरामि, ननु विस्मरामि । भवन्तस्तान्वत्पचलन्तु । अगमो ! ते

इमे पुनरपि प्रतिनिवृत्ताः । कः पुनरपि कथनीयशेषः !

आश्विनधेष्ठी—अस्तिमतास्वदेक एव कथनीयशेषः । यत्, सत्यमेव त्वया

अग्रदूत मे मन , मयापि महा मोदेन त्वदधीन कृतं तत् । अतस्त्वां विहाय
प्रस्थानं मरणप्रायम् एव मे । तथापि, यत् सकृत् अभ्यवसितं, तन्नूनं न
कथमपि परिवर्तनीयम् । एतावदेव चरमं कथनीयम्, यद् यत्र कुत्रापि,
मुक्तिर्नी भवः । (गन्तुं प्रवृत्तः पुनः प्रतिनिवर्तते ।) मा पुनस्तथा वरुणा
यथा त्वद्विषयकं कौलीनं मम भवणसरणिमागच्छेत् । यतः

गीतम् (अष्टमः एकः)

मानिता त्वं मदीया मया नूनमेकदा । तु खलौकिकद्वयं स्पृशतु
मा त्वां वदामि ॥ ध्रु० ॥ वञ्चितोऽपि त्वया, हितमेव तेऽर्पये ॥
साधिता सत्पथं सुमतिमेवाधयेः ॥ १ ॥ त्वां त्यजन्पीडितो, न
तु वचो भञ्जये । साधयेय, ततो मुञ्च साधयाम् ॥

देवती—भाग्यमता ननु । अपि सत्यमेव न पुनर्दर्शनं भवेत् ।

आश्विनधेष्ठी—अलं पुनर्दर्शनस्य निर्देशेनापि । सकृन्मुखाभिः स्मृता शब्दा ,
अनुप एव शराः ।

देवती—सत्यं तत् । किन्तु, सायं न मया बहिर्गन्तव्यं, तु ! अभ्यया
आगमिष्यन्ति भवन्तः, दर्शनं तु न स्यात् । अतः पृच्छामि ।

आश्विनधेष्ठी—अपि न भणितं यत् अपमतेष्वपि प्राणेषु, न आगमि-
ष्यामीति । सकृत्तोऽदर्शनचिन्तावशः ।

देवती—तदाकलितं मया । किन्तु स्वयमहं सुरभिः मिष्टं च दुग्धं सविधास्यामि ।
ननु भणामि, यदि नागमिष्यन्ति भवन्तस्तदा कुप्येयमहम् ।

आश्विनधेष्ठी—कुप्यं यथेष्टम् । (इति वदन् निष्क्रान्तः ।)

देवती—यत्सत्यम्, भवति खल्वेतेषां मय्यनुरागः । किन्तु सर्वमेव
व्याकुलीकृतं तेन चित्रहस्तकेन । आदौ तावद् गृहं गत्वा तदेव सुविहितं
करणीयम् ।

गीतम् । (मेरा चित्तं)

मदुपरि प्रियाणां प्रेम दृढम् । यत्प्रथमं सन्तु तच्छ्रेयम् ॥ ध्रु० ॥
परीक्षितं खलु कपणैर्निकये । तन्वपि नैतत्क्षीयते ॥ १ ॥
संशयं पटले दूरसारिते । प्रकाशितं स्यात्तद्विबिलम् ॥ २ ॥

इति तृतीयोऽङ्कः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

प्रथमः प्रवेशः ।

(स्वरम्-आश्विनभेष्टिनो गृहम् ।)

आश्विनभेष्टी—सुदृढं खलु आचक्र्य मां मनः । किन्तु, सुदृढतरत्वान्मे नियन्त्रितं तन्मया । अन्यथा दुष्करमभविष्यद्विपत्तेर्विमोचनम् । विद्यावता-
द्वेवर्त्तनेत्रभलकप्रहाराद् भेषेण आत्मानं विमोचितवान् इत्यत्र नाणुमात्रः
संदेहः । अहमहमिकया पुरः सरन्तो महत्तमा अपि संप्रान्ता अभविष्यन् ।
भवतु, यद् वृत्तं, तद् वृत्तमेव । यदि तु सा विश्वसनीया अभविष्यत्, परा
काष्ठा मत्सौख्यस्य निर्भरविलसितस्य चायाप्स्यत । लक्षसंख्याकास्तु खलु
सुवर्तिषु सुन्दरतमा सा । अहो—किन्तु, संप्रति किमनेन विचारेण ?
किं मे तस्या लावण्येन ? अपि लावण्यं नाम, अन्ततो गत्वा, न
वाक्षावगुण्ठनमेव । आसीत्, देहलतिका अतिशोभना आसीत् ।

गीतम् (बंधन ना बांधो)

मृगनयना रसिक-मोहिनी । कामिनी साभयम्भ्रजुलमधु-
रालापिनी । नयनीयनसंपन्न—रम्यगति-विलासिनी—
॥ ध्रु० ॥ आह्लादकमुखचन्द्रोप्यासीत् । आसीत् इष्टिः
प्रेमरसयाहिनी ॥

किन्तु, अपि नैते वाक्का एवालङ्काराः ? आस्तां तावत् । संप्रति, अलं-
तस्या नाम्ना, पुनरपि तत्सद्गुणस्मरणेन वा । यः सकृद् विच्छिन्नः
सम्बन्धः, विच्छिन्न एव स भवतु । नाहं स्मरिष्यामि ताम् । किन्तु,
तत्स्मरणमपाकर्तुं कस्तावदुपायो विधीयताम् ? रेवति ! एवमस्ति विश्वास-
पातस्त्वया विहितो ॥ (प्रविशति आपादः ।)

आपादः—भेष्टिमहाशय !

आश्विनभेष्टी—भवतु, नाहो जगत्त्रेव इति भणितव्यम्, आत्मा च
मोचयितव्यः (गुञ्जति ।) ' गणिकायाः सद्गो न स्यात्, सद्गो न
स्याद् बन्धो । '

आपादः—(स्वगतम्) गानावेशवशो ननु मर्ता । (प्रकाशम्) भेष्ठिमहोदय !

भेष्ठिमहोदय ! मम तावत्—

आश्विनध्रेष्ठी—(स्वगतम्) तर्हि, अध्यवसितमेतत् । नान्यथा कार्य-
निर्वाहः । (दृष्ट्वा) कोन्वयम् ! कयम्, आपादः !

आपादः—भेष्ठिमहोदय ! पत्रमिदं प्राप्तम् ।

आश्विनध्रेष्ठी—(स्वगतम्) एवमाचरेदिति न कदापि ध्यात, मत, स्वप्ने
कल्पित वा । (प्रकाशम्) किम् ? किमुक्त त्वया !

आपादः—पत्रमिदं प्राप्तं भवभारम्भा अङ्गिनम् ।

आश्विनध्रेष्ठी—न तावदिदानीम् । देहि पुनः कदाचन । (स्वगतम्)
भोक्ष्यते सा स्वकर्मफलम् । किमत्र आत्मनो मनसा व्यर्थमेव सन्तापितेन ।

आपादः—भेष्ठिमहाशय ! अवलोक्यतां तावत्, केन एतत् प्रेषितमिति ।

आश्विनध्रेष्ठी—किमभयः ?

आपादः—(अनुच्चे, स्वरेण) मङ्गलव्याटकास्तु आगतम्, भेष्ठिमहाशय !

आश्विनध्रेष्ठी—रेवस्याः सकाशात् ! तद् गच्छ, गच्छ । आदौ तावदपनय
तत् । न मे तेन प्रयोजनम् । दूरतोऽपि नावलोकयिष्ये तत् । अपसर
इत । विपाटय तत् । विषेहि शतलण्डम् । भस्मशेषं कुर्व तत् ।
अपेहि, मन्वपेहि ।

आपादः—(स्वगतम्) नन्वन्यदेव काण्डमेतत् भाति । गणिकादारिकया तया
दृढमाहत इव मर्ता, येन विकृतिमीदृशी गत । (प्रकाशम्) भेष्ठिमहाशय !
अपि सत्यमेव नयेयम् ? अथवा—

आश्विनध्रेष्ठी—निरवकाशमत्र सर्वथा “अथवा” दिक्म् । मा तत्पत्र
पुनर्दर्शय । क इदानीं सम्भवस्तया, तस्या पत्रेण वा !

आपादः—भेष्ठिमहाशय ! एवं तया किञ्चित्—

आश्विनध्रेष्ठी—अमण पुनरपि “तया” इति ! मा नामापि तस्या मत्पुत्र-
पुनरन्वयारय । सा नाम ईदृशी—(स्वगतम्) किन्तु, कुतोऽहं निन्देयं
ताम् । यदि न दृष्टा, न अभिहिता, यदि तस्या पत्रं न पठितं, यदि
संदिशो नाकार्षितः, तदा भवेत् तत् पर्याप्तम् । ततः किं कर्तुं प्रभवेत्सा !

(प्रकाशम्) आयाह ! सद्य एव गत्वा ब्रूहि मे हेतुकम् 'पर्यटनम्' सिद्धता कियताम्' इति । बृहच्च अश्वप्रवहणं मे संयोग्य आनय । गच्छ शीघ्रम् ।

आयाहः—कथमियती स्वरा ! मन्ये यद्यद्यतनं संकल्पम् अन्तरयेत् भगान् । अः प्रयाते यावत्, समीचीनं तदा भवेत् । येन कदाचित्—

आश्विनधेष्टी—न हि, न हि । अस्यामेव पटिकायां प्रस्थातव्यम् । त्वं तावत्प्रवहणं संयोग्य आनय ।

आयाहः—भेष्टिमहाशय ! ननु भगामि, अः प्रयाते, अनुकूले समये, न ह्ययः स्यात् इति । इदानीमेव प्रयाते कृते, यदि रात्रौ व्योम्नाया अरलोक्षनेन भक्तो मनः परिवर्तेत, तदा मार्गार्थपरिवर्तनोदः स्यात्, तथा मा भूदिति—

आश्विनधेष्टी—अहो प्रातः सत्यम् । मम मनो नाम परिवर्तेत, तामपिप्लव । अरे ! गजिकाकम्पका वा तत्त्वतः । कुतस्तस्या इयन्माहात्म्यम् ! गच्छ, आशौ प्रवह्यमानय । अरि च आपनीयेत वा, यस्माद् इदयः शिथिलो जनः इति ।

आयाहः—भेष्टिमहाशय ! कुत एतदर्थम् इयन् पर्यटनसिद्धताप्रयासः ! भवार्तरसा अवरण इति ज्ञात्वात्रे, स्वयमेव आगच्छेत्तिथिरेव वा भवधरणावोः आत्मानम् ।

आश्विनधेष्टी—यथागमिष्यति एवमवतारविश्वामि नाम् । किन्तु, किं तदानीम् ! मूलीन् आत्मनिवोगमनुविद्वत् ।

आयाहः—यथाहास्यं भेष्टिमहाशयः । किन्तु एकाकिन एव भवतुः, प्रथमे विरमरणानं यावत्, प्रवह्यः कार्यो नु ! न कश्चिद् बहुलानि वागति आहस्यकानि ।

आश्विनधेष्टी—नृणां आवरणानि, निगोचन् । मात एको बहिर्नेत्रः । तदर्थं पर्याप्तं भवतु सामग्री ।

आयाहः—तु मे मात एव भेष्टिमहोदय !

आश्विनधेष्टी—किं तेऽनया अनातरकदा दृष्टया ! उदितो मे मनसि विषादः । इतो मयापवकायः । समति, अनरिषिनीचोऽशौ । हु, गच्छ ।

(गन्तुं प्रवर्तते आपाद ।) नूनम्, एवमेव ता दण्डविध्याम्यहम् । येन न मासावधि तद्दर्शनं स्यात् । तावता कालेन तद्विस्मरणमपि सम्भवेत्कदाचित् । तस्या स्मृताया प्रदहति स्वस्वप्नानि । एतदपि सत्यं, यदी पददूयते मे मनः, सप्रत्यपि ता प्रत्याकृष्यत च । इदानीमपि मन्ये, किन्तु नहि नहि, नहि, नेय दुर्बलत मनागप्युचिता । इदानीं हि तद्गतविचारस्य मनःप्रवेशनिरोध एव पर्याप्तः । किन्तु (उच्चैः स्वरेण) आपाद । रे आपाद ! न त्वमिदानीमपि गतः ! अवगतं मया । आहसोऽसि मया ' भ्रमसोऽयं तत्पत्रं कुर्व' इति । न तु तत्कर्तुं प्रभवसि त्वम् । न्व खलु तत् पत्रम् ! क्षिप तत्, तत्र कोणे । अथवा, आनय तदित एव । अहमेव तद् व्यवस्थापयामि ।

आपाद — (प्रतिनिवृत्त्य) मया तु प्रथममेव अवगतं यद् भवन्त अर्धपैरन् एतदिति । भेष्ठिमहाशय ! गृह्यता तदेतत् । अपि गच्छानि इदानीं प्रवहणमानेऽनुम् ।

आश्विनश्रेष्ठी—किं मुहुः पृच्छसि ! भावदह पञ्चशताह्वानं गणयामि, तावत्प्रवहणेन आगतव्यमत्र । (' यथाशापयति भेष्ठिमहोदय ' इत्युक्त्वा निष्क्रामति आपादः ।) विषादयितव्यमेतदिति निश्चितमेव । किन्तु प्रसङ्गं समधिकृत्य कीदृशं समर्थनपाठवमस्मिन् प्रकटीकृतमिति पर्यायमि तावत् । (पत्रमुदघाट्य पठितुमारभत ।) " प्रियवल्लभचरणयो नम्राया रेवत्या विहायनाविशेषः । मुहूर्तादेव प्राक्सङ्घते भवदर्शने, कृत ईषत्परिहासो भवतो मया । तेन सप्रति दूयते मे मनः । तस्मादेव क्षणान्मानस मे संशयमिव । दीनाया अस्या दास्या इमं प्रमादमुदरं सात्कृत्वा, अनुगृह्यतां दासी सकृदर्शनदानेन । येन यं संशयो भवती मनसि मां प्रति उद्भूतः, अस्नेष्यामि तम् । मूढया दास्या किमतं परं लिखितव्यम् ? इति विहायना । " इति । अहो आन्तरस्या । मम संशयम् इयम् अस्नेष्यति । अयं कस्य पुनर्मनसि संशय एव अवशिष्टः ? इदा प्रतीतिरेव हि जाता । सप्रति न कोऽप्यर्थमातुवचनेरेतादृशी । (पत्रं विहायन्) ' मानस मे संशयमिव ' — अहो कोमलता मानसस्य । ' प्रमादमुदरसात्कृत्वा — इति कीदृशी विनम्रता ! किन्तु प्रमादं समावेद्येयत् इति पर्याप्तेन खलु उदघाटकाद्येन भाव्यम् । ' मूढया दास्या किमतं ' परं

लिखितव्यम् ! ननु सत्यमेव गूढा । अन्यथा, तया पत्रमेवैतन्न लिखित-
मभविष्यत् । किं भणितम् ? 'वल्लभचरणयो ' इति ! न जाने कियन्तो
मदस्या मादृशाः प्रियवल्लभा भवन्तीति । धूर्ता, कैतयिनी, कृतपना,
विश्वासपातिनी, कण्ठच्छिदेव इयम् । (चूर्णाकृत पत्र प्रक्षिप्य) तद्
भागधेय मे अनुकूलं, यत्प्रियमेव लब्धवान् सखाम् । तद्वि कथयन्नेव
आस्त मे वैशाख—

गीतम् (ये गरज घाय घाय)

मोहमिमं मुञ्च मुञ्च । मा युज्यस्वाहिताप । मिष्टयोधमासहतम् ।
नाष्ट्रुण्यं तं सुखितम् । मत्तमना अभवमहम् । अन्धमन्वताप
खण्डिताखिला ॥ १ ॥

(दृष्ट्वा) अहो एय वैशाख एय प्राप्त । (प्रविशति वैशाख ।)

वैशाखध्रेष्ठी—अपि प्रकृतिलो मे मुहद् ! अस्ति वार्ता काचिन्नवा !

आश्विनध्रेष्ठी—इयमेव नवा वार्ता, यदह मास यावत्, नगराद् गहिः
पर्यटनाय गमिष्यामि ।

वैशाखध्रेष्ठी—कदा ! कदा चाम कृतः सकल्पः !

आश्विनध्रेष्ठी—इदानीमेव । अयमह प्रक्षित एव । मुहूर्तमात्रेण आग-
मिष्यति प्रवहणम् ।

वैशाखध्रेष्ठी—अपि एकाकी गमिष्यति भवान् ! अप सहितः !

आश्विनध्रेष्ठी—ता ! ननु मया सार्धम् ! सकृद्यदुक्तं तदुक्तम् । मा
पुनरेव ब्रूहि ।

वैशाखध्रेष्ठी—आश्विनध्रेष्ठिन् ! यत्सत्य, यदि कुप्यसि, न मे चिन्ता । त्व
नूनम् अकारणमेव रेवत्ये कुपितोसि । गतोऽहं तस्या एहम् । सा खलु
पत्रमेक ते लिखितुमना व्यमक्त् ।

आश्विनध्रेष्ठी—ननु पश्य, पश्य तान्त्वष्टान् । तस्याः पत्रस्येव ये ।
अस्मिन्वारे निर्धारित मया यन्नाह परानय स्वीकरिष्यामि ।

वैशाखध्रेष्ठी—किन्तु, 'सर्पोऽयम् ' इति मत्वा किं रज्ज्वा आहतया !
यत्सत्य नैव तस्याः कोऽपि दोषः ।

(गन्तुं प्रवर्तते आपादः ।) नूनम्, एवमेव ता दण्डयिष्याम्यहम् । येन न मासावधि तद्दर्शनं स्यात् । तावता कालेन तद्विस्मरणमपि समवेत्कदाचित् । तस्या स्मृताया प्रदहन्ति खल्वङ्गानि । एतदपि सत्यं, यदी-पददूयते मे मनः, सप्रत्यपि ता प्रत्याकृष्यते च । इदानीमपि मन्ये, किन्तु नहि, नहि, नहि, नैव दुर्बलत मनागप्युचिता । इदानीं हि तद्गतविचारस्य मनःप्रवेशनिरोध एव पर्याप्तः । किन्तु (उच्चैः स्वरेण) आपादः । रे आपादः । न त्वमिदानीमपि गतः । अवगतं मया । आशतोऽसि मया 'मस्मद्येष तत्पत्रं कुरु' इति । न तु तत्कर्तुं प्रभवसि त्वम् । स्व खलु तत् पत्रम् । क्षिप तत्, तत्र कोणे । अयथा, आनय ददित एव । अहमेव तद् 'यवस्यापयामि ।

आपादः—(प्रतिनिवृत्त्य) मया तु प्रथममेव अवगतं यद् भवन्तः अर्थयेरन् एतदिति । भेष्टिमहाशय ! गृह्यता तदेतत् । अपि गच्छानि इदानीं प्रवहणमानेऽनुम् ।

आश्विनधेन्वी—किं मुहु पृच्छसि ? यावदहं पञ्चशताङ्गम् गणयामि, तावदप्रवहणेन आगन्तव्यमत्र । ('यथाशापयति भेष्टिमहोदय' इत्युक्त्वा निष्क्रामति आपादः ।) विपाटयितव्यमेतदिति निश्चितमेव । किन्तु, प्रसङ्गं तमधिकृत्य कीदृशं समर्थनपाटवमस्मिन्प्रकटीकृतमिति पश्यामि तावत् । (पत्रमुदघात्य पठितुमारभत ।) "प्रियवल्लभचरणयो नम्रायाः रेवत्याः विज्ञापनाविशेषः । मुहूर्तादेव प्राक्सहृत्ते भवदर्शने, कृत ईषत्यरिहासो भवतो मया । तेन सप्रति दूयते मे मनः । तस्मादेव क्षणान्मानस मे सशल्यमिव । दीनाया अस्या दास्याः इमं प्रमादमुदर-सात्कृत्वा, अनुगृह्यता दासी सकृदर्शनदानेन । येन यः सशयो भवतां मनसि मा प्रति उद्भूतः, अपनेष्यामि तम् । मूढया दास्या किमतः परं लिखितव्यम् ? इति विज्ञापना । " इति । अहो प्रान्तिरस्या । मम सशयम्, इयम् अपनेष्यति । अयं कस्य पुनर्मेनसि सशय एव अवशिष्टः ? इदा प्रतीतिरेव हि जाता । सप्रति न कोऽप्यर्थं भ्रातृवचनेरेतादृशी । (पत्रं विपाटयन्) 'मानस मे सशल्यमिव' ।—अहो कोमलता मानसस्य । 'प्रमादमुदरसात्कृत्वा'—इति कीदृशीयं विनम्रता ! किन्तु प्रमादं समावेशेयत् इति पर्याप्तेन खलु उदरावकाशेन भाव्यम् । 'मूढया दास्या किमतः परं

लिखितव्यम् ? ननु सत्यमेव मूढा । अन्यथा, तया पत्रमेवैतन्न लिखित-
मभविष्यत् । किं भणितम् ? 'वल्लभचरणयो ' इति ? न जाने कियन्तो
मदन्या मादशाः प्रियवल्लभा भवन्तीति । धूर्ता, कैतविनी, कृतघ्ना,
विश्वासघातिनी, कण्ठच्छिदेव इयम् । (चूर्णाकृत पत्र प्रक्षिप्य) तद्
भागधेय मे अनुकूल, यत्किमप्येव लब्धवान् सशाम् । तद्धि कथयन्नेव
आस्ति मे वेशास —

गीतम् (ये गरज घाय घाय)

मोहमिमं मुञ्च मुञ्च । मा युज्यस्वाहिताय । मिष्टयोधमास्तुतम् ।
नाशूण्यं तं सुहितम् । मत्तमना अभवमहम् । अन्धमन्दताद्य
खण्डिताखिला ॥ १ ॥

(दृष्ट्वा) अहो एष वेशास एष प्राप्तः । (प्रविशति वेशासः ।)

वैशाखधेष्ठी—अपि प्रकृतिस्यो मे मुहूद् ? अस्ति वार्ता काचिन्नवा ?

आश्विनधेष्ठी—इयमेव नवा घाता, यदह मास यावत्, नगराद् बहिः
पर्यटनाय गमिष्यामि ।

वैशाखधेष्ठी—कदा ? कदा चाय कृतः सकल्पः ?

आश्विनधेष्ठी—इदानीमेव । अयमह प्रसित एव । मुहूर्तमात्रेण आग-
मिष्यति प्रवहणम् ।

वैशाखधेष्ठी—अपि एकाकी गमिष्यति भवान् ? अय सहितः ?

आश्विनधेष्ठी—सा ? ननु मया सार्धम् ? सकृद्यदुक्तं तदुक्तम् । मा
पुनरेव ब्रूहि ।

वैशाखधेष्ठी—आश्विनधेष्ठिन् ! यत्सत्यं, यदि कुप्यसि, न मे चिन्ता । त्व
नूनम् अकारणमेव रेवत्ये कुपितोसि । गतोऽह तस्या गृहम् । सा खलु
पत्रमेक ते लिखितुमना अभवत् ।

आश्विनधेष्ठी—ननु पश्य, पश्य तान्खण्डान् । तस्याः पत्रस्यैव ते ।
अस्मिन्वारे निर्धारितं मया यन्माह पराजय स्वीकरिष्यामि ।

वैशाखधेष्ठी—किन्तु, 'सर्पोऽयम्' इति मत्वा किं रज्ज्वा आहतया ?
यत्सत्यं नैव तस्याः कोऽपि दोषः ।

आश्विनश्रेष्ठी—वेशास ! विशासवातिनीं दुर्यंता तां नारी ॥ समर्पयसि,
मत्पुरः ! न जाने, किं मयात्र मणितम्यम् ।

वैशाखश्रेष्ठी—यदि सा तथाविधा अमविष्यत् नाहमेवममणिष्यम् । किन्तु
सकल एव वृत्तान्तोऽवगतो मया । प्रसुते तावद्विषये त्वमेव प्रधानतो
दोषभागसि ।

आश्विनश्रेष्ठी—यद्येव प्रत्यापयसि मा, तां गत्वा, दोषमात्मनः सद्यः
स्वीकरिष्यामि । तत्कथय किं प्रतिपद्यसे ?

वैशाखश्रेष्ठी—तदेहि गच्छावस्ताम् । सैव, त्वां प्रत्यापयेत् ।

आश्विनश्रेष्ठी—(सकोपम्) तां प्रतिपद्येय ! अपि उपहसितुं मामागत
इव ! नामापि पुनस्तस्या न उच्चार्यम्, इति दृढः सक्त्यो मम ।
मणसि च 'ता गच्छाव' इति । अहो वैपरीत्य ते आग्रहस्य अथ 'तां
दृष्ट्वा आगतोऽस्मि' इति मणसि । अपि गृहे एवासि सा ?

वैशाखश्रेष्ठी—आम् । किमन्यत्कुर्याद्वराकी ?

आश्विनश्रेष्ठी—भवतु, किं मम तथा ! किन्तु, यदिदं सबुद्धम्, तदधिकृत्य,
अपि दूयते तन्मनः !

वैशाखश्रेष्ठी—'दूयते तन्मनः !' आश्विनश्रेष्ठिन् ! किं कथयामि ते !
पुरा नैकवारं तद्विरुद्धं मया मञ्जितं स्यात् । किन्तु, इदानीं प्रत्ययो मे
जाता, यद् वेशवनिता सत्यवीर्य दूरीकरिष्यति यद्विनीरसि मुजनतायाम् ।
स्वयां तथा दूषणैर्वर्षितायास्तस्या मुखाभेकोऽप्यपश्यन्दो निःसृतः । अहो
सर्वथा धन्यैव सा, या त्वां प्रशसन्ती एव सितता ।

आश्विनश्रेष्ठी—एव भद्रा सा, इति स्वीकृतं मे ! न तु प्रशसामात्रेण
विमोहयिष्ये । प्रशसा निन्दा वा तस्या मुखाजिञ्जिता, मुत्स्यैव मे । अथ
शणोमे । किं तथा मणितं त्वत्समक्षम् ? तत्कथय ।

वैशाखश्रेष्ठी—इत्यभूतस्याया वृत्तान्तो निवेदितः । निवेदयन्त्यास्तस्या
अविच्छिन्न प्रसुता अभुषारा । विचारय तावत् ।

आश्विनश्रेष्ठी—सम्पत्परिचितोऽस्मि सर्वैरेतैश्छद्मच्छब्दैः । समति किं मे
पिट्टपेपणेन ! अपि सत्यमेव रुदितं तथा ?

वैशाखधेष्ठी—कण्ठेन ते शोपे । ता तथा दीनवदना दृष्ट्वा मयापि परामृष्टे
सकृन्नयने । केन नाम आत्मगौरवमावेन प्रेरित ता रोदयसि, इत्येतत्
अनाकलनीयमेव मम ।

आश्विनधेष्ठी—अपि बुद्धिपुर सर तामह रोदयिष्य इति मन्यते ।
य फाल्गुनरायणन्या मे कथित तद्यदि अभोष्य, तदा नैवमवादिष्य ।

वैशाखधेष्ठी—तदपि शत मया । सप्रति यन्मुञ्छामि त मनोद्वतामादमन
ससृज्य प्रतिबुद्धि । यथाप्यनसितम्, सा स्ना रमाकान्तस्य मन्दिरे
दृष्टवती । दत्त च त्वया चित्र तस्यै । देवताया समक्ष मुचयो शपथ
प्रतिशा सृष्ट्वा । एतावत्पर्यं त द्योभन चर्वम् । तत सा यद् प्रस्थिता ।
सा नाम जातिपुष्पम् अतिपेलवम् । दाहकेन आतपेन आहता सा, यदि
मार्गे मूर्च्छिता, अपि स तस्या दोष ?

आश्विनधेष्ठी—अपि भ्रातृचेता अहम् यस्माम् एतदर्थं दूषयेयम् ।

वैशाखधेष्ठी—अथ मूर्च्छिता सा यदा पतन प्रवणा, तदानीमेव मुदैवेन
फाल्गुनरायमहोदयास्तपासन् । ते सा सधृता, वीजनन समाश्वासिता
च । अप्ययमपराधस्तस्या ? न्याय्यमुत्तरं कियताम् ।

आश्विनधेष्ठी—नायमपराधस्तस्या इति सर्वोऽपि प्रतिपद्येत ।

वैशाखधेष्ठी—सम्पगाह भवान् । भीतभीता सा, तत्रापि न सम्यक्स
माश्रस्ता । यदि एवभूते, हस्तात्प्रभ्रष्ट चित्र तया न शत, अवि
पातकमेतत् तस्या स्यात् ।

आश्विनधेष्ठी—कथमेतत्तस्या पातक स्यात् ? एव ब्रुवाणेन शतमूर्खेण
भाष्यम् ।

वैशाखधेष्ठी—अथ तत्र पतित तच्चित्र यदि कस्यचिद्वस्त पतित स्यात् ?

आश्विनधेष्ठी—चित्रविषयको न कश्चिदोपस्तस्या । तत्खलु अवगतपूर्वे
मया । किन्तु फाल्गुनरायमहोदयाना पत्न्या य अप्रशस्ती व्यवहारोऽव-
लोकित, तत्र किं ब्रूया ?

वैशाखधेष्ठी—अमव तदव वक्तुकाम । मो ! प्रकटमव अस्तव्यस्त
पतन्ती तां फाल्गुनराय स्वाङ्गे धृतवान् । ईदृशवस्थायाम् आया कृत्तिका
ताम् आगमनं पतिं च दृष्टवती । आदावव मन्त्रेण दह्यमाने तस्या मनसि

यदि विपरीता कल्पना प्रादुर्भूता, किं तत्र रेवती कुर्यात् ! तत्कथयतु सत्यमेव । यदि भवास्तस्यामवस्थायाममविष्यत्, किं भवानकरिष्यत् !

आश्विनश्रेष्ठी—(विकसद्भदनः) अपि सत्य, सत्यमेतत् ! तत्कल्पपि सत्यमे-
वेतत् कथयसि ! अप्ययमेव भूतार्थः ! अपि कण्ठेन मे शप्त्वा ब्रवीषि !

वैशाखश्रेष्ठी—कण्ठेन ते शप्त्वा ब्रवीमि ।

आश्विनश्रेष्ठी—तदयमहं प्रस्थितस्ताम् । तां पश्येयम् । क्षमा च ता
याचेय । प्रत्यायायेय ता, हासयेय च । तदनन्तरमेव मुख ते दर्शयेयम् ।

आषाढः—(अभ्यन्तरादागच्छन्) श्रेष्ठिमहाशय ! सिद्धमिदं प्रवहणम् ।

आश्विनश्रेष्ठी—अपेहि । नावश्यकं संप्रति प्रवहणम् । परिवर्तितो मे
सङ्कल्पः ।

आषाढः—एतत्तु मया प्रथममेव कथितम् । वियोजयिष्ये तदश्चान् ।
(निष्क्रान्तः ।)

आश्विनश्रेष्ठी—साधु ! साधु ! वैशाख ! अद्य खलु ते उपरिधत्वा कथमपि
जातो निर्वाहः । महाम्बल्वनर्थो अग्नयामविष्यत् । अकारणमेव मया
पीडिता सा । तस्या दर्शनमावश्यकम् । आषाढ ! प्रवहणम्-अथवा,
आस्तां तत्, पद्म्यामेव गच्छाव । अहो अनभिज्ञता आर्याया, वृत्ति
कायाः । क्वेदं क्षुद्रं निमित्तम् ? क्व चासौ दारुणः सशयः ! आदौ
तावत्काङ्क्षुनरायमहोदयेभ्यश्चिन्नामि, तदेव च पुनः रेवत्या अर्पयामि ।
नूनमेवकृते द्विगुणो मोदः प्राप्येत ! वैशाख ! गम्यतां तर्हि इदानीम् ।
अहमिदानीं काङ्क्षुनराय-निवासं गच्छामि । (निष्क्रान्तो ।)

द्वितीयः प्रवेशः ।

(स्थलम्—रेवत्या गृहम् ।)

(ततः प्रविशन्ति मापमाणा रेवती ।)

रेवती—(स्वगतम्) अहो अद्भुतम् । न नाम मूलम्, नाप्यग्रं वा कुत्रचित् ।
कथं तर्हि मनसि समुद्भूत एव सशयः ! यत्सत्यं न तेषां मुखावलोचनं
मदि पुनः कार्यम् । किन्तु एतदपि मनसि प्रादुर्भवति—' कस्तावत्तेषां

दोष !' इति । आर्यया कृत्तिकया एतेषा मनसि आध्यातो विषवायुः, तेन च इत्थं सप्रान्तं शीर्षमेतेषाम् । का नु वर्तते तत्र ? तारके ! अपि प्रतिनिवृत्तं श्रेष्ठिनं पत्रं प्रापयञ्जनः ? (प्रविशति तारका ।)

तारका—न प्रतिनिवृत्तं इदानीमपि ।

रेवती—कृतं खलु नागतं । वस्तुतः न एतावान् विलम्बो भवितुमर्हति । कदा नु तावद्रस्यामि, सद्यः च तेषामगनेष्यामि, इति अत्युरगुरु मे मनः । चाण्डाल्या मया अकारणमेव निन्दिता अवमानिताश्चेत् । अपि च, न मया कोपस्तेषां प्रशमितः प्रत्युत साविष्टैर्बचनैः पीडिता एव ते मया । अथ किं वृत्तं फाल्गुनरायण-प्रति सदेशप्रापणार्थं प्रेषितस्य ?

तारका—तैः प्रतिसदिष्टम् 'अहमेव स्वयं तन्नामन्तु प्रस्थित' इति । आगमिष्यन्त्येव भवितात् ।

रेवती—यदा आगच्छेयुस्तदा तैरपाकरणीयं खलु कस्मिन् यत् आश्विन श्रेष्ठिना मनसि वर्तते । भवेदेव तद्व्याकृतमिति न निर्भ्रतम् । तथापि मनस्तावत्समाहितं भवेत् । अतः परं तु न नामापि ईदृशस्य व्यवहारस्य प्राप्तम् । शब्दोच्चारोऽपि, परमनिपतः, आनुकूल्येन च तेषां मनसः, विधेयः । (दृष्ट्वा) एते खलु फाल्गुनरायणमहोदया एव सप्राप्ताः । तारके ! आगतेषु तेषु त्वं तावद् बहिर्गच्छ । (प्रविशति फाल्गुनराय ।)

रेवती—आगम्यताम् । आसनमिदमलङ्कृतम् । ननु प्रगुदितारिमं भयता समानिता मे विवृतिरिति ।

फाल्गुनराय —ननु जननीतिरैषा । कोऽत्र समानः ?

रेवती—तद्देशप्रेषणस्य तावदियदेव कारणम्, यद् भयता गृहे घटितो घटना-विशेषः कश्चन । तमधिकृत्य न तावन्मया किमपि वक्ष्यम् । किन्तु पीडितारिमं तस्य दाहेन, अतो मणितव्यम् ।

फाल्गुनराय —त्वं तावत्सुकृदेव पीडिता । अहं तु रात्रिदिनं, परीत एव तेन दाहेन प्लुष्यमाणं कालं यापयामि । एतदधिकृत्य कुत्र खलु गत्वा व्यवहारं नेत्रयिष्यामि ?

रेवती—तत्किमत्र मणितव्यम् ? अथ तु, कृपया भवन्तः साक्ष्यं मे करिष्यन्ति चेत्, मोचयिष्ये तावदहं पीडिता ।

फाल्गुनरायः—कथं साद्य ते विधेयमिति कथयः। येन न मया कार्यं किमपि परिशेष्येत, इति सर्वभावेन ते कथयामि ।

देवती—येय विपन्मयि आपतिता सा मयत बुद्धिबन्धा—

फाल्गुनरायः—अवगतं मया । तस्या एव हेतोः। यद् धीरं छट्ट मय्यापतितं तद्गर्हितमपि न त्वम् आकलयिष्यसि । भवतु किन्तु, किमाचरितं तया ।

देवती—ताभिः अहं च, मम एते च, इत्यनयोः कलहः समुद्भावितः, उद्ध्वस्तं च जन्यैव मम । ननु पृच्छामि, का स्वस्वपूर्वा हानिस्तासां मया कारिता । कथमहमपरादां तासु ।

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) नवीनमेव किञ्चन कूटकमेतत्समुपरिपतम् । (प्रकाशम्) कीदृशोऽसौ कलहः समुद्भावितः, इति कथय तावत् ।

देवती—कलह एव एव, यदस्माकमेते, मयि अत्यन्तम् अप्रसन्नाः कारिताः ।

फाल्गुनरायः—तरयाश्च सर्वांनुकूलता तेन सभ्यादितः, इत्येव नु ।

देवती—कुतोऽहमेव मण्येयम् । किन्तु, आर्याणां वृत्तिकाया मनसि, मा प्रति सदानीमत्तरं प्रादुर्भूतं, इति भूतार्थ एव ।

फाल्गुनराय —सपत्नीमत्तरं । त्वां प्रति । कुतोऽसौ ।

देवती—भीरमाशान्त एव जानाति । ह्य. नूनं पतन्ती अहं भवद्भिः सभृता नु । विपरीत एव तत्पार्यस्ताभिः गृहीत । निवेदितं चास्माकम् एतेभ्यः, यद् भवतो मम च—किं नामैतत् ।

फाल्गुनराय —अयि मिथ्यारोपिणि ! आत्मनः कूटकानि निहोतु योजितः सुचिरियमनया ।

देवती—देव एव जानाति यथा तद् भवेत् । भवन्त एव तावत्कथयन्तु अप्यक्षरमपि सत्यमस्मिन्नारोपे । इति । अपि गणिकाया मे न काचन प्रतिष्ठा ।

फाल्गुनराय—तत् सत्यवदीतचिन्ता मव । अहमेव तत् तान्दृष्ट्वा निवेदयिष्ये । भवेन्तु पर्याप्तमेतत् । किं नामधेयं तत्रभवताम् ।

देवती—क्षणादागमिष्यन्त्येव ते । नामधेयं तेषाम् ' आश्विनभेद्वी ' ति ।

फाल्गुनराय.—आश्विनभेद्वी ।

रेवती—आम्, कुतस्तु चकितचकिता एव भवन्तः ! अप्सरिषु परिचय इव तैः !

फाल्गुनरायः—‘परिचय इव !’ न यादृशस्तादृशः, सम्यक्परिचय इति वक्तव्यम् । यदा तीक्ष्ण दण्डयिष्यामि त, तदैव कदाचित् विस्मरिष्यामि परिचयम् ।

रेवती—(व्रता) अग्नो ! किं नामैतत् ?

फाल्गुनराय—कूटकमेतन्मम भार्याया इति क्षणात्प्राक् कथितमेव ते मया । तत्र सहाय. अयमपि तस्याः । ताभ्या मिथो मिलित्वा यथा त्वयि तथा मय्यपि कृत आरोगः, यदनुसार त्व च अह च-अपि न सर्वथा असत्यमेव इदम् !

रेवती—अभिप्रवेशपूर्वकं वक्ष्यामि पत्न्यैव अस्त्यमिदम् । किन्तु, अपि आश्विनभेदिन एवमाचरिष्यन्ति, इति भवता मतम् !

फाल्गुनरायः—नेद मे मतमेव केवलम्, अपि तु प्रत्यय एव एव मम । अत एव मे एतावन्दाहस्तनिमित्तः ।

रेवती—मम तावन्नैतत्सत्यं भाति । अपि अवितर्कमेवैतत् !

फाल्गुनरायः—कुतः सशयः ! चित्रमेतत् आश्विनभेदिना तस्यै दत्तम् । (तदर्शयति ।) मया चैतदाच्छिन्नं तस्या हस्तात् । एतत्तया सुम्बित, आश्लिष्ट च वधूणा, प्रत्यक्षीकृतं मया । तद्बुद्धिः, कः सशयः सप्रति अवशिष्टः !

रेवती—अपि चित्रमेतत्सर्ववस्तुद्विष्ये दत्तम् ! यद्येवम्, आरुढास्ते शठतायाः परा काष्ठाम् । स्वयं परस्य समर्थे, अकारण एव मया कल्हः कृतः । तैरिदं दत्तम्, इति यदि प्रमाणितं भवेत्—

फाल्गुनरायः—मा तत्र तिलमात्रमपि सन्देहं कुरु । चोर इव इतस्तत् अवेशमाणः, मद्युहाजिष्णामन्, निगूढं प्रचरन् स्वयमालोकिताः मया । वाक्सर्पण्येन मे सहच । निर्मलितभाषो स्वरतरेः शन्दैर्मया । कुतः, अतः परमपि सशयः !

रेवती—कितवाः, ननु महान् कितवाः एव एते । कानि प्रतिभुगानि ! कति शययाः ! किमन्मधु च स्थारितं जिह्वायाम् ! किन्तु सकलं कैतवमेतन् । सप्रति भवन्त एव मे प्राणम् । किमन्यत्कथये !

फाल्गुनराय —अल तत्र चिन्तया ! यदि नाह सकलपरम्परामेव सकलं
तस्य निहनिष्यामि, तदा नात्मान 'फाल्गुनराय' इति ख्यापयिष्यामि ।
तद् गच्छामीदानीम् । न कोऽपि राम , अस्य उद्घोषण । सम्यग्दर्शनीय
सत्त्वही ।

रेयती—(नागवल्लीपत्रं मुचया योजयन्ती) सम्यगुपहास्यता नीयताम्, यथा
न पुनरुत्सो भवितुमपि उत्सरेत ।

फाल्गुनराय—यावच्छस्य सम्पादयामि सकलम् । अपि तोपसे !

रेयती—(ताम्बूलं कुर्वाणा स्वगतम्) 'व्यर्थं मया पत्रं लिखितम्' इति
इदानीं भाति । (ताम्बूलं प्रयच्छति, फाल्गुनराय आपृच्छयनिष्क्रान्त ।)

गोतम् । (घाटं चलत छेदत)

एष नूनं भाति मम भाग्यकालो । मोहिता मेवा कपटभाषिते ।
नापगताह ह्य सदनात् ॥ ध्रु० ॥ धीयुतसम्भावना दर्शयति ।
आचरणे विपरीता रीति ॥ १ ॥ यत्र हीनतत्पारयोपिता ।
स्फुटं हि तनुमो भ्रमजालम् ॥ २ ॥

पुन पत्रं लिखामि 'इदानीं महर्शनार्थम् आगमनस्य नैव आवश्यकता ।
यावन्ति जातानि दर्शनानि तानन्ति पर्याप्तानि' इति । (निष्क्रान्ता ।)

तृतीयः प्रवेशः ।

(आम्नराजिकोण । प्रविशति फाल्गुनराय ।)

फाल्गुनराय —जात स च्यवमय । प्रसरति अन्धकार । अहस्यतामिव
गतं वस्तुजातम् । अयं कथं न सा स्वाती आगच्छति ! न खलु भादव्येन
अन्यदेव स्थानं निर्दिष्टम् ? मया तावत्कथितम् 'आम्नराज्या कोण' इति ।
तेन कदाचित् मणितं स्यात् 'कोण आम्नराजि ।' इति ।
(निरीक्ष्य) किमिव तत् ! मनुष्यो विद्यते । अवगुण्ठनमपि दृश्यते ।
तस्मात्, स्त्रियाऽन्या माव्यम् । यदि च स्त्री, स्वात्यव । (कासयुक्तेन
स्वरेण) अयि, अयि स्वाति ! अयि, इत इत एहि । मुहु स्वया
विहितम् । यस्मिन्नेव क्षणे आगन्तव्यं तस्मिन्नेव क्षणे आगतासि ।
(सावगुण्ठनां स्त्री प्रविशति ।)

सायगुण्डना—(भीतभीतम्) प्राप्तास्मि तावत्सुरक्षिता । फाल्गुनरायाः !
भीतभीता सत्यहम् । अम्मो !

फाल्गुनराय —आ ! आ ! किं नु सृज्यम् ?

सायगुण्डना—दृश्यतामय सर्वाङ्गेषु कस्य । न हि न ॥ । ओलमेतादृशे
समये एकाकिन्याः सञ्चरणेन ।

फाल्गुनरायः—प्रथमं तावत्किं वृत्तमित्यपि कथय ।

सायगुण्डना—किं भवते निवेदयामि । फाल्गुनराया ! आगच्छन्त्या मया
तत्र परस्तात् धूतेश्वरहतकं कोऽपि दृष्टः । न पुनरत्र निवेदयामि । मा
पुनर्भवन्त सत्वर स्वगौह नयन्तु ।

फाल्गुनरायः—मम गेहम् ! अपि न मोहान्तरगमनेन प्रयोजनं सफलं स्यात् ।

सायगुण्डना—नैव । अपगतेष्वपि प्राणेषु, नाहमन्यस्य गृहं प्रविशेयम् ।

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) इयं तावदेव गणति । अद्यापि न... ।
किम् अधापि ख ! विस्मृतेन मया, यद् भार्या म नास्ति यदेऽस्मिन्समये ।
(प्रकाशम्) एहि तर्हि । किन्तु, पथपरस्य कस्यचिद् गेहं गतौ
अनविधाय, कल्पाद् भवमेव न उदयस्यति ।

सायगुण्डना—अगमनेन सर्वेण । येन केन प्रकारेण नयन्तु मां भवन्त
आत्मन एव गृहम् ।

फाल्गुनरायः—एव भवतु । एहि तर्हि । पुतलस्या एतावद्मयम् !
(दूरम्भाषितं मादम्य प्रति) अरे मादम्य ! इतस्तावदेहि । किं ख । अरे !
यदा बहिर्निर्गता ययम्, न सद्यः सा गृहऽभवत् ?

मादम्य.—(हाने पुरः सरति ।) नाकम्, भर्तः ।

फाल्गुनरायः—गुप्तम्, तावदप्रती भव, तथा द्वाग्दिकमयाभूत् । प्रदीप
य द्वारात्निर्गतं निर्वाणय । तथा कुक् यथा प्रविशन्ती नो, न कश्चन
परदे । गुप्तं प्रवृत्तम् इमं कुक् । अपि ज्ञातम् ! गच्छ शीघ्रम् ।

मादम्य —आम्, मां ! (निष्क्रान्तः ।)

फाल्गुनरायः—(तां पृष्टे इत्येव परामुष्य) साधु, साधु आगता त्वम्,
भीतीनि ते । एहि इदानीं, नि शयन्, आत्मानं मया दयस्वयम् ।

फाल्गुनरायः—अल तत्र चिन्तया ! यदि नाह संकल्पपरम्परामेव सकलां तस्य निहनिष्यामि, तदा नात्मानं 'फाल्गुनराय' इति ख्यापयिष्यामि । तद् गच्छामीदानीम् । न कोऽपि लामः, अस्य उद्धरणेन । सम्यग्दर्शनीयः तत्त्वसौ ।

देयती—(नागवल्लीवधं सुधया योजयन्ती) सम्यगुपहास्यतां नीयताम्, यया न पुनरुन्मुखो भवितुमपि उत्सहेत ।

फाल्गुनरायः—यावच्छक्य सम्पादयामि सकलम् । अपि तोपसे !

देयती—(ताम्बूल कुर्वाणा स्वगतम्) 'व्यर्थं मया पत्र लिखितम्' इति इदानीं भाति । (ताम्बूल प्रयच्छति, फाल्गुनरायः आपृच्छपनिष्क्रान्तः ।)

गीतम् । (बाट चलत छेडत)

पय नूनं भसति मम भाग्यकालो । मोहिता तेषां कपटभाषितैः ।
मापगताहं ■ सद्नात् ॥ध्रु॥ धीयुतसम्भावनां दर्शयति ।
आचरणे विपरीता रीति ॥ १ ॥ यदा हीनतरधारयोपिताः ।
स्फुटं हि तनुमो भ्रमजालम् ॥ २ ॥

पुनः पत्रं लिखामि 'इदानीं महर्शनार्थम् आगमनस्य नैव आवश्यकता । यावन्ति जातानि दर्शनानि तावन्ति पर्याप्तानि' इति । (निष्क्रान्ताः ।)

तृतीयः प्रवेशः ।

(आभ्रराजिकोणः । प्रविशति फाल्गुनरायः ।)

फाल्गुनरायः—जातः सन्ध्यशमयः । प्रसरति अन्धकारः । अदृश्यतामिव गत वस्तुजातम् । अथ कथं न सा स्वाती आगच्छति ? न खलु मादव्येन अन्यदेव स्थान निर्दिष्टम् ? मया तावत्कथितम् 'आभ्रराज्या कोणः' इति । तेन वदन्वित् भणितं स्पष्टं 'कोण आभ्रराजिः ।' इति । (निरीक्ष्य) किमिव तत् ? मनुष्यो विद्यते । अवगुण्ठनमपि दृश्यते । तस्मात्, स्त्रियाऽनया भाव्यम् । यदि स स्त्री, स्वात्येव । (कासयुतेन स्वरेण) अयि, अयि स्वाति ! अयि, इत इत एहि । सुधु त्वया विहितम् । यस्मिन्नेव क्षणे आगन्तव्यं तस्मिन्नेव क्षणे आगतासि । (सावगुण्ठना स्त्री प्रविशति ।)

सायगुण्डना—(मीतमीतम्) प्राप्तास्मि तावत्सुसंविता । फाल्गुनरायाः ।
मीतमीता सत्त्वहम् । अम्पो ।

फाल्गुनराय—आ ! आ ! किं नु सवृत्तम् ?

सायगुण्डना—इत्यतामय सर्वाङ्गेषु कथं । न हि न हि । अलमेतादृशे
समये एकाकिन्याः सचरणेन ।

फाल्गुनरायः—प्रथमं तावत्किं वृत्तमित्यपि वयम् ।

सायगुण्डना—किं भवते निवेदयामि ? फाल्गुनराया ! आगच्छन्त्या मया
तत्र परस्तात् धृष्टेश्वरहस्तकं कोऽपि दृष्टः । न पुनरत्र निवेदयामि । मा
पुनर्भवन्त, सत्वर स्वर्गेह नयन्तु ।

फाल्गुनरायः—मम मेहम् ! अपि न मेहान्तरगमनेन प्रयोजनं सफलं स्यात् ।

सायगुण्डना—नैव । अपगतेष्वपि प्राग्गेषु, नाहमन्यस्य गृहं प्रविशामम् ।

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) इयं तावदेव भणति । अद्यापि च... ।
किम् भवति च ? विस्मृतमेव मया, यद् भार्या मे नास्ति शृङ्गेरिस्थितये ।
(प्रकाशम्) एहि तर्हि । किन्तु, यद्यपरस्य कस्यचिद् गृहं गतौ
अभविष्याव, फलत्राद् भयमेव न उदयस्यति ।

सायगुण्डना—अल्पमनेन सर्वेण । येन केन प्रकारेण नयन्तु मा भवन्त
आत्मन एव गृहम् ।

फाल्गुनरायः—एव भवतु । एहि तर्हि । कुतस्तस्या एतावद्भवम् ?
(दूरस्थापितं भादप्यं प्रति) अरे भादप्य ! इतस्तावदेहि । किं च । अरे ।
यदा बहिर्निर्गता वयम्, न लल्ल वा गुहं भवत् ?

भादप्यः—(दामैः पुरः सरति ।) नासन्, मर्तः ।

फाल्गुनरायः—मुष्टु, त्वं तावदग्रतो भव, तथा द्वागदिकमपात्रेण । प्रदीप
च द्वारान्तर्गतं निर्वापय । तथा कुरु यथा प्रविशन्ती नौ, न वधन
परयेत् । मुष्टु प्रबन्धम् इमं कुरु । अपि ज्ञातम् ? गच्छ शीघ्रम् ।

भादप्यः—आम्, मर्तः । (निष्क्रान्तः ।)

फाल्गुनरायः—(तां धृष्टे हस्तेन परामृश्य) साधु, साधु, आगता स्वम्,
प्रीतोऽस्मि ते । एहि इदानीं, नि शब्दम्, आत्मानं मया व्यवपाय ।

सावगुण्डना—न खलु विदितमेतत्तथाद् भवता गृहे ।

फाल्गुनरायः—असम्भाव्यमवेतत् । इतो मम, ततश्च तवैव शतम् ।
(निष्क्रान्तौ ।)

चतुर्थः प्रवेशः ।

(स्वल्पम्—फाल्गुनरायस्य निवासः ।)

(ततः प्रविशति आश्विनधेष्टी रोहिणी च ।)

रोहिणी—भरो महान्तस्त्वनर्थः संवृत्तः । एतेषा मनसि ताः उद्दिश्य संशयः,
तासां मनसि च एताग्रति । सर्वोऽप्ययं तस्य भवद्भिर्निर्दिष्टस्य चित्रस्य
प्रभावः ।

आश्विनधेष्टी—संप्रमत्स्यात्य रण्णीकरणार्थमेव सहेतुकम् अत्रागतः ।
अस्मिस्तावद्विषये मम फाल्गुनरायमहोदयानां दर्शनमनिवार्यमेव । नात्र
उपायान्तरम् । अतः, तिष्ठाम्यत्र तेषामागमनं शक्यम् ।

रोहिणी—भवद्भिर्नात्र उपवेष्टव्यमिति तावन्मे भाति । भवतामत्र
उपस्थितिनां प्रदीप्तेऽग्नौ तैलसिञ्चनमिव भवेत् ।

आश्विनधेष्टी—तत्कथमिव ?

रोहिणी—कथमिति कथं शप्ये ? किन्तु, भवतामत्र अनुपवेशनमेव वरम् ।
यदि इष्टम्, सुदूतेन पुनरागच्छन्तु भवन्तः । सप्रति तु साधयन्तु ।
(सविस्मयवाक्यम्) अहो ! प्राप्ताः खलु ते एते । तेषामेवायं शब्दः ।
तदपेत, शीघ्रं प्रचलत, अनेन द्वारेण । अयं कथमेतान्बोधयामि ? यदि
भवन्तस्तैरेवलोकिता अस्मिन्पदे, स्तामिन्याः सर्वनाश एव अस्ती शयनात् ।
स्वामिनीं द्रष्टुं भवन्त आसता, इति यदि सकृत्तेषां वदः स्यात् न देवोऽपि
तमपाकर्तुं क्षमो भवेत् ।

आश्विनधेष्टी—किन्तु अहं तानेव सम्यग्बोधयिष्यामि ।

रोहिणी—आम्, यथाशक्तिवित बोधयिष्यन्ति भवन्तः, यदि नाम बोधनं
तैरिष्टम् । (श्रुत्वा) हा हन्त ! तथैव सवृत्तम् । इत एवायान्ति इति
गम्यते । दृष्ट्वा तावदागच्छामि ।

आश्विनश्रेष्ठी—अहो मूर्खता अस्याः । अकारणमेव प्रस्ता भणतु इय यत्किञ्चन । अहं फाल्गुनरायमहोदयान् द्रष्टव्याम्बेव ।

रोहिणी—(स्वरया) ते एव, ननु ते एव, आगताः । सार्धेच तैरस्ति काचन सावगुण्डना स्त्री ।

आश्विनश्रेष्ठी—(स्वगतम्) सावगुण्डना स्त्री ! न खलु इय रेवती । अयम् उद्भूतः पुनः सशय । (प्रकाशम्) अपि दृष्ट तस्या मुखम् ।

रोहिणी—नो. सावगुण्डना सा इति भणितं नु ! किन्तु कृपया यथानिर्दिष्टं निगूहन्तु आत्मानं भवन्तः । ननु कियतामेव मयि अनुग्रह एतावान् ।

आश्विनश्रेष्ठी—बाहम्, निगूहाम्यात्मानम् । मयापि ज्ञातव्यमेव का सा अवगुण्डनवतीति । अथ, कुत्र निगूहाम्यात्मानम् ? अप्यस्ति कस्यान्तरम् !

रोहिणी—फाल्गुनराय—गमनं यावत् अस्मिन्नेव कक्षे उपविष्टान्तु भवन्त । नातिदीर्घ—घटिकामात्रं अर्धघटिकामात्रमेव वा—निगूहनमावश्यकं भवेत् । नन्वागत्यन्ति भवन्तः ! न्ययेतां तर्हि ।

आश्विनश्रेष्ठी—(हस्तपटक—उपानद्रव्यादिकं गृह्णन्) चल, कक्षे निगूहस्व, पेटिकायां निगूहस्व, यथावश्यकं जयने वा निगूहस्व, यत्रकुत्रचित् निगूहस्व माम् । चल । (स्वगतम्) यदि सा रेवती स्यात् तर्हि—

रोहिणी—(त कक्षे प्रवेश्य) हूँ—उपविश्यतामत्र । अहं पुनर्बहिस्तालकं निधारयामि । यथा न चिन्तायाः कारणं भवेत् । निधारयामि नु !

आश्विनश्रेष्ठी—हूँ कुत एक एव तालकः ! यथावश्यकं, तालकद्वयं निधेहि । (सा तालकं निधाय निष्क्रान्ता ।)

(ततः प्रविशति फाल्गुनराय सावगुण्डना च ।)

फाल्गुनराय—अनुमन्यस्व यन्मया कथितम् । यदिच्छसि तत्ते प्रदास्यामि । ननु अपाक्रियतां सप्रति मुक्तावगुण्डनम् ।

सावगुण्डना—मा मेवम् । अपि आकर्णितं मयद्भिः ! जनः कश्चन मायते । जाने किं भवेत्, यदि कश्चन पश्येत् ।

फाल्गुनरायः—कः पुनरागमिष्यति अत्र द्रष्टुम् ? अतिभीष्टा नन्वसि । अस्मिन्नवसरे कुरु मे वचनम् । शो, यत्नाहं त्वां यावन्मित्रं विस्मरिष्यामि ।

सायगुण्डना—यदि पुनर्भवतां पत्न्या हृद शत स्यात्, यद् भवतां मम च एव रह सद्गत सृष्ट, न मे प्राणा सुरक्षिता ।

फाल्गुनराय—कथं तु शत स्यात् ? हे, तदपाकुरु तावदवगुण्डनम् ।

सायगुण्डना—नापाकरोमि । पश्येत्कश्चन ।

फाल्गुनराय—द्वारे तावदर्यां दत्त्वाऽऽगच्छामि । स्यात् वा तदपि पर्याप्तम् ? (तथा करोति ।) एतां स्त्रियो हि नाम परमभीष्टका ।

सायगुण्डना—अथवा दम्पती युवा मिथ कल्ह कृत्वा एकीभविष्यथ, मम पुनर्भवन्त च भवन्ती च अन्तरा, मरणमापेतेत् ।

फाल्गुनराय—पुनरपि तदेवैतत्ते मणितम् । अपि अपि सकृद्वियोजित फल, भवेत्कदाचन पुन संयोजित वृद्धेण । तत्रापि तथा नामास्मि उद्देजितस्तस्या अवहीनाया भार्याया, यथा न मुखमपि पश्यामि तस्या अतः परम् । अपास्त तर्हि इतरत् सुदूरम् ।

सायगुण्डना—किं तु किं प्रमाणमस्य वचनस्य सत्यतायाः ?

फाल्गुनराय—कण्ठेन ते श्लेषे ! अपि पर्याप्तमेतत् ।

सायगुण्डना—तदिदमगकृत मया अवगुण्डनम् । (तथा कृत्वा तिष्ठति ।)

किम् ? कुत इयं चकितचकितता ? कुतो च मच्चञ्चासो भवताम् ?

फाल्गुनराय—(सप्रान्त) अहो भार्या विय मे !

वृत्तिका—तत्कथ्यता महाराज ! ननु मणामि महाराज ! कुतो वदन-नीरज-निमीलनमिदम्, कुनश्च मूकतेयम् ! अथवा सद्यप्य स्वास्त्ये प्रतिधुतम्, अतो नाहं लक्षणीया ! अत्रि गृहीता, न वा, भवतः सम्यक् ! न इदानीमपि युक्तिं काचन प्रसिमाति !

फाल्गुनराय—मणं यथेष्टम् । गर्दभो मादव्य । तेन पैशु यमिदमाचरितम् । कथमिति विवृणोमि तावत्—

वृत्तिका—विवृण्वतु, विवृण्वतु मवत । 'गर्दभो' मादव्य ! तेन खलु विप्रलब्धोऽयं 'मुग्ध' शम्भु !

फाल्गुनराय—नेव तत्, प्रियतमे !

वृत्तिका—एवमिदम् । ननु क्षणादेव अवहीनाऽऽहं प्रियतमापि तावत्सृष्टा !

‘उद्वेजितोऽस्मि तस्याः’ न मुक्तमपि पश्यामि तस्या अतःपरम् । अपास्तं
वर्हि इतरत् सुदृश्म् ।’ इदमपि भवन्त एव क्षणात्माक् भणितवन्तो नु ।
फाल्गुनरायः—अयि त्वद्विषयकं संशयम्, अपाकर्तुं मम मनसः, युक्तिरेषा
योजिता । एतावदेव ।

एतिका—‘अस्मिन्मत्कार्ये विहिते, न त्वा यावज्जीवं विस्मरिष्यामि’—
एतत्सकलमपि युक्तेरशभूतमेव ।

फाल्गुनरायः—अय किमन्यत् ? कृतं मया, यत्तस्यै स्वात्ये प्रेषितः
सन्देशस्त्वया अवगतः स्यात्, ततः आगमिष्यसि च त्वं मा द्रष्टुम् इति
सर्वमेतत्प्रागेव मया सम्यग् योजितमासीत् । यत्नोका भणन्ति, मिष्यैव
तत्, अकारण एव संशयः सर्वथा अनिष्टः, इति अवगतं ते भवतु,
इत्यनेन प्रयोजनेन इदं मया विहितम् । अपि आकलितं त्वया ।

एतिका—ननु परम-सुमगम् इदं विहितवन्तो भवन्तः । इदानीं भ्रात्रे मे पत्र
प्रेष्य, निमग्नये तमग्र ।

फाल्गुनरायः—ननु मुनेन निःसंकोचं च निमग्नयस्व । त्वमेव तत्र उपरह-
नीया भविष्यसि ।

एतिका—द्रक्ष्यामि क उपरहसनीयो भविष्यतीति । (कक्षस्य द्वारमुपागम्य)
ताल्कः केन निहितो द्वारे ? न सद्यः मयज्जिः ? आम्, आकलितम् । मां
एताद् गतां दृष्ट्वा, कापि इयम् भौतवसेवनाय कथे उपविश, इति भाति ।

फाल्गुनरायः—(दृष्ट्वा) साधु ! साधु ! मुमु आकलितं त्वया । अहो
ते मुदता ।

एतिका—अविरोधेन ताल्कस्य पुष्टिका दीयताम् । अग्न्या, मद्भक्त्यमं
तालकं द्रक्ष्यामि जनमग्न्यन्तरे वर्तमानम् । तदहं त्वा न स्थास्यामि ।

फाल्गुनरायः—नैव स्थास्यसि । ननु मुमु जानामि ते दुरादृष्टित्वम् ।

एतिका—अयि का तत्र वदिः ? रोहिणि ! परपामि तावत् का नाम इतका
मम कथे उपविश इति । (प्रविशति रोहिणी ।)

एतिका—कथं तावत्, क्वास्व ताल्कस्य पुष्टिका ।

रोहिणी—(लभ्यम्) रश्मिनि ! ननु मर्त्याविष्यति ।

एतिका—तेहि तां प्रथमम् ।

रोहिणी—(कणे कथयति ।) भेदानी शार्ययता भवती । (प्रकाशम्)
मत्सरिषेऽस्ति इति भणितं, स्वामिनि । किन्तु नास्ति मत्सरविषे ।
(मन्दस्वरम्) गतेषु तनु प्रार्थ्यताम् । न सप्रति ।

कृत्तिका—‘ न सप्रति प्रार्थ्यताम् ’ इति किमेतावता । का स्व प्रतिषेधयन्ती ।
तदेहि तामत्र ।

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) ‘ अस्ति ’ इत्यभगत् । तथापि किं न
प्रयच्छति । ननु, अयदेव ‘ तत्रम् ’ इदं दृश्यते । (प्रकाशम्) मा तस्यै
देहि । मन्दस्वे समर्पय ।

कृत्तिका—कुतस्तत् । ननु ममैव प्रयोजनं तथा । अपि देहि ।

रोहिणी—इत्यात्मभ्रष्टा कुत्रचित् । (मन्दस्वरम्) मा सप्रति प्रार्थयता
भवनी, इति ननु भणामि ।

कृत्तिका—न तादृशं किञ्चिच्छ्रोषामि ।

रोहिणी—एषतां तर्हि इयम् । (प्रयच्छति ।) (स्वगतम्) सप्रति
प्ररत्नयनमेव अतो वरम् । (निष्क्रान्ता ।)

कृत्तिका—(कुञ्जिकामादाय तालकमपाकुर्वाणा) दृश्यम् अतिरोचकमिदानीं
प्रदर्शयामि भवद्भ्यः ।

फाल्गुनराय —नन्वत्रय प्रदर्शयताम् । अयमस्मि मिद्वस्तदवलोकयितुम् ।

कृत्तिका—का तु वर्तते तत्राम्यन्तरे । आग-उ तर्हि बहिस्तावत् ।

आश्विनश्रेष्ठी—(कक्षाद् बहिरागत्य) अयमहमस्मि आश्विनश्रेष्ठी ।

कृत्तिका—(चरितम्) भग्मो । कुतो भगवन्मम कक्षे ।

फाल्गुनराय —कथमायाता, कुत आयाता एते इति मुविदितं तव च,
तेषां च । कुतो व्यर्थं पृच्छसि । ययामन्त्रितं न बायाता ।

आश्विनश्रेष्ठी—मदागमनं कदाचिद् भवने विचित्रं किञ्चिद् मायात्, किन्तु—

फाल्गुनराय —यद्येष्टम् अपलान्तु भवन् । सप्रति भवताम् ‘ आम् ’ इति
कथितम् ‘ ओम् ’ इत्येव अनया समर्थितं भवत् ।

आश्विनश्रेष्ठी—तथापि, कुतोऽहमत्रागत इति कथयामि । तदनन्तरं
यथाकामं प्रलपन्तु भवन्त । भवत्सविषे य मे चित्रं वर्तते, तत्तावत् भवता
सकाशात् प्रत्यादातुमगतोऽस्मि । यत्, आवश्यकं तन्मम ।

फाल्गुनरायः—आवश्यकमेव भवितुमर्हति तत् । भमापि तदतीव आवश्यकम् । 'कुतः ?' इति यदि पृच्छा, तर्हि एतदुत्तरम्-
सुवयोदयोगादस्य ससर्गस्य प्रमाणमेतदेकम् ।

वृत्तिका—ननु किमुक्तवन्तो भवन्तः ? 'द्वयोरावयोः गाढस्य ससर्गस्य'
इति । पुनस्तौबहुन्यताम् । भो आश्विनधेष्टिन् ! कुतो भवानत्र प्रातः, कथं
मम कथं प्रविष्टः, इति सर्वमेव हृद् स्पष्टीक्रियताम् ।

फाल्गुनरायः—भोः सा रात्रि पृच्छति । इदानीमपि सावत् कथयन्तु
अत्रभवन्तः । न रात्रिदानीमपि मनसः किंचिदुत्तरं प्रतिभाति ?

आश्विनधेष्टी—कुत आयात इति अचिरात्प्राक् कथितमेव । 'कथं
प्रविष्टः' इति पृच्छायां प्रतिब्रवीमि 'रोहिण्या अहमत्र निगूढ
उपवेधित' इति ।

फाल्गुनरायः—तत्कोऽत्र दोषः ? समीचीनमेव तथा कृतम् । पूर्वसंकेतानु-
सार्यैव तत्—

आश्विनधेष्टी—नैत्र किमपि संकेतितमासीत् ।

वृत्तिका—एतेषामागमनविषयकम् अखरमपि न मे शतपूर्वम् ।

फाल्गुनरायः—तेन हि तु-समादः, द्वयो । न उभयाम्भ्यामपि शतपूर्वं तु ?
अत्र को विषवादः ?

आश्विनधेष्टी—निरर्थक ईदृशो वादः । दीयता मे चित्रं तावत् ।

फाल्गुनरायः—चित्रं नैव प्राप्स्येत् ।

आश्विनधेष्टी—अश्लीला च तत्, नैयात. प्रचलिष्यामि । यदि तद्विरोधं
समर्प्येत, समीचीनं स्यात्, अन्यथा—

फाल्गुनरायः—अन्यथा, किं करिष्यति भवान् ? नाहमीदृशैर्भीषणवचोभि-
स्त्रासनीयः ।

आश्विनधेष्टी—न पुनरहमपि भयकरशब्दानेन पर्याप्तान्तरस्ये । सद्य एव
दीयतां चित्रम्, अन्यथा अत्र दृष्टा इयं मे अस्त्रिका ?

फाल्गुनरायः—(चकित स्वरगतम्) आम् शतम् । केनाप्युपादेन कलह-
मुत्पाद्य उभाभिरि मां हनुकामो ! अयं च ग्रन्थः मम गार्ग्यस्य एव दत्तः ।

आश्विनभेष्टी—अपि अवलोकिता ?

फाल्गुनरायः—भवलोकिता भवदक्षिणा । ममाप्यक्षिणी प्रादशयिष्य भवदम्य ।
किन्तु, नि सङ्गाया अस्या भार्यायाः कृते, नाहमिच्छामि भवस्तु शल्ल
प्रयोस्तुम् । (विष निष्कृष्य) अन्यच्च । तृणाय मन्येह चित्रमेतत् ।
तद् अपनयन्तु भवन्तः भवदीयमिदम् । (भूमौ तत्क्षिपति ।) चित्रेण च
तेन सार्धं जीयताम् इयमपि—

पद्यम् (चतुर्भुज)

वाहि दे दीप्यमविरोधमित । प्रियं पात्रमेतत्सार्धं नय । गृहे
डाकिनी न स्यादेवा । त्वत्करशस्त्रैः पतिं घातयेत् । ध्रुवं पाययेन्मां
विषवपकम् । कालसार्पेणो दण्डमुद्यता । प्रत्येति न मे तस्यां
हृदयम् ॥ १ ॥

कृत्तिका—अयं किं ममापि भवद्गृहनिवासेन ? अस्ति मे प्राता । पाल
यिष्यत्यसौ माम् ।

फाल्गुनराय —इममघटन वृत्तान्तं निश्चित्वा तस्मै प्रेषयामि । द्रक्ष्यामि च
कथमसौ त्वां पालयिष्यतीति । एष प्रस्थितोऽस्ति तदेव सम्पादयितुम् ।
सम्प्राजानीहि । पिशाचिनी । डाकिनी ।

कृत्तिका—भवान् लिखतु । अहमपि लिखामि । (त एते भर्तारो नाम राक्षसाः,
महाराक्षसाः । रोहिणि ! अग्नि रोहिणि ! (निष्क्रान्ता ।)

आश्विनभेष्टी—अयं महाराक्षस । इयमपि पिशाचिनी । अहो 'सममत्र
समन युज्यते ।' किन्तु, कोऽहम् ? ननु रेवत्या दीपिकाधारी ! इदानीं
मनुतापदीपिका प्रज्वाल्य, तस्मामनुरागतैः निषिध्य, चित्रमेतत्तस्या
उपायनीकरोमि, 'उदयोऽस्तु ते, उदयोऽस्तु ते' इति उद्घोष कुर्वाणः ।
'बलवदस्मि त्वयि अपराद्धः । क्षमा याचे ।' इति क्षमो प्रार्थये च ।
ततः परम् इच्छा तदीया, देवमस्मदीय च । यस्तु वेत्, तद् भवतु ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

प्रथमः प्रवेशः ।

(सख्यम्—रेवत्या गृहम् ।)

(ततः प्रविशति रेवती तारका च ।)

रेवती—(स्वगतम्) ननु सकोच एव ईदृशो मनुष्यान् बाधते । यस्तस्य दुर्जनो नाम दूरत एव वन्द्यः । अयि तारके ! अपि भुत स्वया कथं पैशुन्यं माचरितम् आश्विनभेष्टिभिः, इति ।

तारका—आम् भुतम् ।

रेवती—इषन्ति वचनानि शपथवाक्यानि च कृत्वा समाकान्तसमक्षं वाणिप्रहणविधिमुत्तुङ्गाय पर्यवसाने ‘प्रकाशमेव विधेयः विवाहः’ इति निश्चित्य च अन्ते वधिता तैरहमेवम् । कुतमनेन । त्वं तावदङ्गतां गत्वा निवेदय ‘अद्यप्रभृति अन्तरिता रेवती भवताम्, भवन्तश्च रेवत्याः’ इति । नि सदेहं च कथय गद्वचनात् ‘नाहं भवन्तं पश्येयम्, न वा भवतां सम्भाषेयं, न यत्र भवत्प्रेषितं पठेयम्, न भवत्स्वेवकेन वलापमपि कुर्याम्, न वा रुन्देद्यं सेनानीतं घृणुयाम्’ इति । अप्याकस्मिन् यत्कथनीयम् !

तारका—आकस्मिकम् । किन्तु, अपि नैतदतिरिक्तमिव !

रेवती—नातिरिक्तं, न्यूनं वा । तद् गत्वा कथयेवमेव ।

तारका—ननु भणामि—

रेवती—मा भग किञ्चिदपि । ईदृशा जना एवमेव दण्ड्याः ।

तारका—किन्तु स्वामिनि ! त एवागताः । पश्यतु भवती । सप्रति—

रेवती—आयान्तु तावत् । अहं पुनरुपरितर्नी भूमिं गत्वोपविशामि । आगताश्च तान्, यन्मया शुद्धतात्प्राक् ते कथितं तत्तथैव मूढि ! (गच्छन्ती पराङ्मुख्यं) गतेषु तेषु प्रत्यागमिष्यामि । (निष्क्रान्ता ।)

(ततः प्रविशति आश्विनभेष्टी ।)

आश्विनभेष्टी—तारके ! अप्यस्ति रेवती गृहे !

तारका—आम्, अथ त्वच्छप्तास्मि आर्यया भवते स्पर्धं निवेदनम्
'न दर्शनं भविष्यति' इति ।

आश्विनधेष्टीः—कुतः खलु कारणात् ।

तारका—स्यात् यत्किञ्चन । किन्तु ह्यः सायं फाल्गुनरायाः अत्रागताः ।
मन्ये तेरेव स्वामिन्या मनसि किञ्चिदुद्भावितं स्यात् ।

आश्विनधेष्टी—अपि रेवतीं द्रष्टुं फाल्गुनराय आगतः । तेन हि स्पष्टीकरणार्थ-
मस्य विषयस्य अवश्यं मया रेवतीं द्रष्टव्या ।

तारका—न हि, नहि । न भवतः सन्देशः आगत्य, पत्रं वा द्रष्टव्यमिति
व्यवहितं ताभिः । दूरापेते तर्हि दर्शनसम्भाषणे । एवम्भूते, रेवतीदर्शन-
संकल्पं विहाय, किं भवन्तः फाल्गुनरायानेव न पश्यन्ति । मन्ये, तदुप-
कारकतरं भवेत् ।

आश्विनधेष्टीः—आम्, एतत्तत्रापि कथनं समुचितम् । तत्रैव गच्छामि ।
अपि करिष्यसि मयि अनुग्रहमेकम् । यावद्दह प्रतिनिवर्ते ज्ञापय तां सर्वं
यथावत्, कुत्र मम समयेन च । पुत्रमपनेष्यामि सत्, यत्तस्या मनसि
समुद्भूतम् । किन्तु, तारके ! अपि सम्यगिदमाचरितं रेवत्या ।

गीतम् ('भारगर्भं कोन' वत्)

सद्यः स्वति कोमलमतिः सा रेवती । शोभते किमतिनिष्ठुरेयं
तद्व्रतिः । ॥ भु० ॥ शठयचनं, श्रुतिगरलं, मत्वा सरलम् ॥
कुपितमना अदर्शना, संहरति मेम ॥ १ ॥

तारका—अत एव ब्रवीमि फाल्गुनरायान् दृष्ट्वा आगच्छतु भवान् । अहमपि
स्वामिन्या मनसः परिवर्तनार्थं यते ।

आश्विनधेष्टी—बाढम् । इदमपरमपि तस्यै निवेदय मद्रचनात् 'परास्तः

रेयती—अयि किं तैरभिहितम् ?

सारका—महता कष्टेन प्रतिनिवृत्ताः । गच्छन्निश्च तैर्विहायितास्मि भवतीनां पुरस्तात्तेषां समर्पणम् । कथितं च तैः 'अकारणमव त्वद्विषयकं सशयो ममासीत् । तदनुतप्तोऽस्मि' इति । यदा च मया निवेदितं सुस्पष्टं 'न स्वाभिण्या दर्शनं भविष्यति' इति, अतीव दुःखितास्तदा अभवन् । गच्छतो च तेषां सुखमावः परमपीडासूचकं आसीत् । 'त्व तावन्माकृते समर्पणं कुरु' इति प्रार्थितवन्तश्च ।

रेयती—एतेषां तावदेव निवेदयसि । कास्मिन्नरायैषु तथा कथितम् । तत्सप्रति किं मया करणीयम् ?

सारका—मन्ये, न परनिवेदनानि प्रत्ययनीयानि । तदपेक्षया कास्मिन्नरायस्य कुटुम्बिनी दृष्ट्वा यदि भवती पृच्छां कुर्यात्, तदा सर्वमतस्त्रिणीतं स्यात् । अन्यथा, आश्विनभेदिनोऽपि तत्रैव इदानीं गमिष्यन्ति । तः प्रायश्चीकृते समप्रमेव इमं प्रकारं, साधुरवभवसरः । ईदृशेषु विषयेषु वरः प्रत्यक्षदर्शनम्, यतो जायते संशयनिवृत्तिः ।

रेयती—साध्यं ते मन्त्रितं मे प्रतिभाति । तद्गच्छ । मम तं प्रावरक-मानसं यथा पर्याप्त्यहमायौ कृतिकाम् । (निष्क्रान्ता सारका ।) भाम्, यदि सद्यसादेव केवलमपगमयिष्यामि अहम् आश्विनभेदिनम्, याकभीन तदा दक्षमाना तिष्ठेयम् । (प्रविशति सारका ।) अप्यानीत ? देहि तावदित । (प्रावृणोति ।) यदि कदाचित् अम्बया प्रभं क्रियेत 'कुत्र गतेयम्' इति, कथय 'काम्बुनराय निवासं गत्वा शीघ्रम् आगमिष्यामि' इति कथयित्वा गताः, ' इति । (निष्क्रान्ता ।)

द्वितीयः प्रवेशः ।

(रेवत्या गताम् ।)

(ततः प्रविशति मया सारका च ।)

मया—अयि सारके ! कुतः रत्निय गता ? साः परस्तादिनाश्च महान् चपलम उपायित, अनया कन्वक्या ।

तारका—आसीत्सम्रमः समुद्रभूतः । अधुना तु शान्तप्राय एव । तदर्थमेव ता बहिर्गताः ।

मघा—किन्तु, यावदहं जीवामि केन पुनर्यदिष्टं कन्यकायाः मे एवमनुचितमाचरणम् । ननु नर्तितवती मासमेकं 'आश्विनभेष्टी आश्विनभेष्टो' इति जपन्ती । तदानीमेव कथितं मया । किन्तु, चिन्तितं तावत् 'एका एव इयं मे कन्यका । वस्तु यथेष्टिष्वं तेषां संनिधौ' इति । इमानि तु द्वित्राणि दिनानि तैः कलहायते इति भूयते मया ।

तारका—न तादृशं किञ्चित् । मधुर एव कलहप्रकारः ।

मघा—अयं यः स पाशुनरायः कुतस्तामागतः, ह्यः ।

तारका—न तद् विदितं मम । किन्तु, 'तेषां एह गत्वा आगच्छामि' इति उक्त्वा आयां गता ।

मघा—तरय एह गता । तद् गच्छ । प्रथमं तावत् प्रवहणस्य सञ्जीकरणमादिश । नैकवारं कथितं तस्यै दुर्जातायै 'ईदृशं नर्तनम् इतस्ततो न युक्तम्' । इति । सा तु सदैव आत्मनश्छान्दानुवर्तिनी । नैतन्मे रोचते । गच्छ त्वम् ।

तारका—गच्छामि । इदानीमेव आगमिष्यति आयां इति—

मघा—त्वं तावत्प्रवहणं सञ्जीकारय । अग्न्यन्तरं गत्वा, इयम् आगच्छामि ।

तृतीयः प्रवेशः ।

(स्थलम्—पाशुनरायस्य निवासः ।)

(ततः प्रविशति भादव्यः ।)

भादव्यः—ह्यः आरम्भो जातः । न षटिकामात्रमपि विभ्रमो लब्धः । इतो घाव, ततो घाव । एतत्पत्रं देहि, तं सदेशं निवेदय । सत्यं वद । असत्यं माधसे । इति एवमन्तिमहान् सम्रम खलु प्रवृत्तः । बद्धः स्वामिनो दृष्टा अययावत् । अयं तु चित्र एव प्रकारः । अरे ! कोऽप्यागत इव । को ॥ ? इयमस्मदस्वामिनी । तदन्तिममेव मे श्रुतमितिदम् । मर्ता रेवती च मिथो मन्त्रयेते तत्र कञ्चे । यदि ज्ञातम् एतत्स्यात्स्वामिन्याः तदा

तद्विनिर्णय एवम्वात् । ना-यत्किञ्चन वचनम् । इत एव आगता इयम् ।
मर्त ! मर्त !

फाल्गुनरायः—(द्वाराम्यन्तरतः पश्यन्) किं रे ! क आगत । अपि
सा प्राप्ता !

भादव्य—आम्, मर्त !

फाल्गुनराय—मा तावत्कृपय 'रेपती वर्तते अम्यन्तरे' इति ।

भादव्य—यदि पृच्छेयुस्तर्हि कथनम् । अयं तु अङ्गुल एव अम्यन्तरं प्रविष्टा
स्युस्ता, तर्हि ! एता प्राप्ता एव सा । द्वारं तावदाव्रियताम्)
(फाल्गुनरायस्तया करोति ।) अतिरमया आगच्छन्ति । कुत्र खलु
गता आसन् !

वृत्तिका—भादव्य, अपि सन्त्येते, अम्यन्तरे !

भादव्य—सतीति भाति ।

वृत्तिका—अप्यस्ति अयं कथनं गनिषी !

भादव्य—न हि न हि । न कोऽपि स्वामिनि ! मर्तेव केवल एव लिखतु
पविष्ट । आदिष्टस्वामि 'मा कचन अम्यन्तरं प्रवेशय' इति ।

वृत्तिका—ननु नाहमम्यन्तरं प्रविशामि । मुखेनैव सेव्यता रह सगत
तेरपि ।

भादव्य—(रागतम्) एवम् ? कथमेताभिर्ज्ञातम् ? (प्रकाराम्) न रह
सप्ततम्, स्वामिनि ! किमपि लिखन्तः पठन्तश्च उपविष्टा ।

वृत्तिका—अहो अस्य भणितं क्षणार्धे । सप्रति भग सत्य वा, मिथ्या वा । किं
तेन मम ! कुटितं सम्पद्य प्रशान्तं कल्ह । अहमेव गृहमिदं
स्वकं गमिष्यामि । निवेद्य तेभ्यो मद्रमनम् । कथय च 'स्वैरगिदानीं
प्रवर्षयाम् । न मभिर्मित्तं कोऽप्यन्तरायो भविष्यति ।' इति मे संदेश
तेभ्य । (निश्चान्ता ।)

(फाल्गुनराय रेवती च बहिरागच्छत ।)

रेपती—शब्दमात्राणां वृत्तिकाया कथयितुमिच्छामि ।

फाल्गुनराय—मा भेषमिदानीं नियताम् कृपया ।

रेवती—यदि प्रभमात्रेण प्रभद्रितयेन वा सर्वे निःसंशय संपद्येत, तदा कुतः प्रत्यवायमुत्पादयति भवान् ?

फाल्गुनरायः—कुत इति मा वृच्छ । सहस्रं कारणानि । यदि सा त्वामस्मिन्पदे परयेत्, सुमहान्नयौ यः समुद्भवेत्, न असौ आकलित-स्त्वया । ननु कुतर्कशतकानि सोत्थापयिष्यति । तदावत्वमत्र स्याः, न तावत्प्राणा मे सुरक्षिताः । अथ कुतस्तवापि निर्वन्धः, एतावान् ?

रेवती—यो न्यारोपः आश्विनभेष्टिनि कृतः, अपि स सत्यः, असत्यः वा, इति निर्णेतुमिच्छामि । नान्यत्किञ्चन कारणम् ।

फाल्गुनरायः—अस्य विवरणायै कुतस्तस्याः आवश्यकता ? अहं विवृणोमि । अयि, अत्र प्रमाणादनन्तरं प्रमाणानन्तरम् इत्यस्ति प्रमाणपरम्परा । त्वामहं दृष्टवान् । तदनन्तरं मम गृहे, तस्याः कक्षे, निगूढं तमहमपश्यम् ।

रेवती—ननु तासां कक्षे ?

फाल्गुनरायः—आम्, आम्, न यस्मिन्कस्मिंश्चिदपि कक्षे, अपि तु शयनकक्षे । तद् भूषणम् ।

रेवती—कुत्रोऽत्र अवकाशः किमपि प्रणिनुम् ? अपि तु, सत्यमिदम् ?

फाल्गुनरायः—‘सत्यमिदम् ?’—एते मलयने, अयमहं च । साक्षात् दृष्टवान्, तेन सभाषितवान्, उपहसितवाञ्छ तम् । अपि चातः प्रत्ययः ? तस्या एव दास्या रोहिण्या स निगूढ आसीत् कक्षे, अर्थात् स्वामिन्याः मन्त्रमनुसृत्य । कियदधिकं प्रमाणं स्वया इष्यते ?

रेवती—ननु दीयतां यावदधिकं स्यात् ।

फाल्गुनरायः—न संप्रति । पुनः कदाचन दास्यामि । संप्रति भादप्यस्त्वां गेहं प्रापयितुमामिष्यति । गृहं गच्छ तेन सार्धम् । यदि कदाचित् आवामेकत्र परयेत्सा, अकारणमेव—(भुत्वा) आगता, आगतेव सा । गच्छ त्वम् ।—कुत्र नु भादव्यो यतः ?

रेवती—यदि सत्यमिदं सिद्धं स्यात्, अणुमात्रो य आशाया अवकाशोऽभवत्, सोऽपि विनष्टप्रायो भवेत् । (निःश्वासति ।)

मथा—(नेपथ्ये) मो अस्ति मम कन्या रेवती तत्र गृहाम्यन्तरे ? अप्यस्ति भोः ?

रेवती—आः । माता मे प्राप्ता । तां प्रति भणत 'न सा अत्र' इति । अपि च निगूहन्तु मां भवन्तः कुत्रचित्, प्रथमम् । अपि गच्छामि तं कथम् !

फाल्गुनरायः—प्रथमः कल्पः । आत्मनो गूहनाथं चोरस्य रक्षकालयं प्रति घावनमेवैतत् । माता ते तमेव कथं प्रसिप्ता ।

रेवती—यदि तावत् उपरितनं कथं गच्छेयम् !

फाल्गुनरायः—ननु साधुतरोऽयं कल्पः । येन अनायासमेव मम भार्याया हस्ते पतिष्यसि । (धृत्वा) सोपाने पदरव इव भूयते । ॥॥ । हतोऽस्मि । सेवागता अघस्तात् । अथ इदानीं, भव, भव, तया पेटिकया अन्तरिता । भव अन्तरिता, शीघ्रम् ।

रेवती—अतिसन्नस्ता खल्वस्मि । यथेष्टितं भवन्त एव गान्धर्वस्य स्थापयन्तु । न मे चरणः उत्तिष्ठति (फाल्गुनरायस्ता हस्ताभ्यामुद्धृत्य स्थापयति ।) अम्मो ! किमत्र भूत्वागुपविशेयम् !

फाल्गुनरायः—शीघ्रमुपविश । (सा उपविशति ।) एष प्रत्युज्जीवितोऽस्मि । काममायातु सा संप्रति । (प्रविशति कृत्तिका ।)

कृत्तिका—एकं तावत् प्रष्टव्यम् । मातुषहादानीतो मम कण्ठहारः आसीद् भवसकाशे—

फाल्गुनरायः—ततः किं तेन संप्रति ? (प्रविशति मघा गृहाम्यन्तरम् ।)

मघा—भवन्तो गृहस्थाः । अहं पुनर्मणिका । विनैवानुवा प्रविष्टा भवद्वरमिति कुप्येयुः । किन्तु, नात्र उपायः कश्चन । मम कन्या रेवती अत्यत्र इति अवगतम् । तामन्वेष्टुमस्मि आयता ।

फाल्गुनरायः—मयती ननु...

कृत्तिका—भूयता महाराज ! तथापि शातमिदम् ।

मघा—यद्यपि न मेऽवगतं कुतो हेतोः साऽऽगता इति, तथापि तादृशी मुग्धां बालां विमोक्ष भवन्तः स्वके गृहे स्थापयन्ति, इति पापिष्ठमेतत् ।

फाल्गुनरायः—भोः केन तु कथितमेतद् मन्मथा वा स्वके गृहे स्थापिता इति ! कथमसदृशमिदम् अहं कुर्याम् !

कृत्तिका—न हि न हि, विस्तीवमेव । साधुपुण्या एते, न कदापि ईदृशमाचरेयुः । नूतमस्मि एतौरेव विमोहिता भवत्याः कन्या ।

मघा—अपि सत्यमेतत् !

फाल्गुनरायः—अलमेतेन । सर्वथा असत्यमेतत् ।

कृत्तिका—सत्यमेव कथयामि । आर्यै ! भवत्याः कन्या एहे संस्थाप्य,
निर्वासयितुकामा एते मां गृहात् ।

फाल्गुनरायः—किमस्या भाषितं शृणोति भवती ! भ्रान्तमस्या चित्तं संप्रति ।
भ्रमपरवशा यद्वा तद्वा प्रलपति ।

कृत्तिका—भ्रान्ता भवन्त एव रेवतीहेतोः । कुतोऽहं भ्रान्ता ?

फाल्गुनरायः—(दृष्ट्वा) कुतः ? ननु पश्य, ते इमे आगच्छन्ति । एतेषां
हेतोः । (अग्रान्तरे प्रविशति आश्विनभेडी ।)

मघा—समीचीनं जातम् । परमेश्वर एव प्रसन्नः । उचित एव क्षणे
प्राप्ता भवन्तः ।

फाल्गुनरायः—(भार्यै प्रति) अपि न ते परमेश्वरः प्रसन्नः ? ननु भणामि
ते इमे तव-तव आश्विनभेडिनः ।

आश्विनभेडी—भोः फाल्गुनराय ! नाहं निभृतमागतः । प्रकाशमेव
प्राप्तोऽस्मि । कुत इति चेन्मूयताम् । एतेषां सर्वेषां समक्ष भयता
पैशुन्यमधिकृत्य भवत्सकाशात् प्रतिवचनमधिगन्तुम् ।

फाल्गुनरायः—तत्र कुत एव 'प्रकाशम्' आगमनस्य आवश्यकता !
अस्ति एव असौ शून्यः कक्षः । प्रविशन्तु भवन्तः । बहिस्तालकं
निधातुमस्त्येव रोहिणी ।

कृत्तिका—ननु जिह्वा भवतामपक्षिणा पतिष्यति, यदि ईदृशं कुत्सितं वचनं
पुनर्भवन्निश्चयैत । किं तावद् भणन्ति ! 'अस्ति असौ शून्यः कक्षः' ।
इति दृढकायास्तस्या रोहिण्याः प्रमादात् मयि विपरीत एव आरोपः
कुतो नाम !

फाल्गुनरायः—यच्चावचैव मन्त्रमनुसृत्य विहितं, तत्र को रोहिण्याः
प्रमादः ? कराकी सा, स्वामिन्या आदेशपरवशा ।

मघा—किन्तु, किं मे कलहेनानेन ! आगतास्मि कन्यायाः वृत्ते । आगतास्ति
सद्य गेहे, नास्ति सा इति कथ्यताम् ।

फाल्गुनराय — अस्मिन्नेहे ! अस्माकं गेहे ! नात्र इदृश्यो गणिकाकन्यका
आगच्छन्ति । नास्ति तया मे परिचयोऽपि ।

कृत्तिका — नास्ति परिचयः ! सुष्ठु तावत्, ताम् भट्टे निधाय उपविष्टा ।
अपि नास्ति तया मे परिचयोऽपि । इति कथयन्तो भवन्तो न लज्जन्ते !

मघा — भट्टे विधाय ! इति किमेतत् ! कथ्यता तावत् । कदा ? क्व वा ?

कृत्तिका — 'क' इति, तत्र वृक्षस्याधः । एतानेव पृच्छन्तु भवती ।
कथयिष्यन्ति एते । ननु 'यस्यैव वृष्कृति, तस्यैव प्रायश्चित्ति ।'
तत्कृतोऽमुष्यारये !

फाल्गुनरायः — अहो ! कीदृशी अग्निदा मायैयमिति दृश्यताम् ।

मघा — आस्ता तत् । कदा न्वट्टे निहिता ?

कृत्तिका — कथयाम्यहम् । इयं प्रभाते, तस्य आग्नवृक्षस्य अधस्तात् —

आश्विनभेष्टी — मा मा, मैव मत्वा । आर्ये कृत्तिके ! नितरागलीकमेतत् ।
भजामि शपथपुरं सखम् —

फाल्गुनराय — अहमपि इष्टेन शप्त्या कथयामि, यस्मात् अक्षरमपि सत्यम् ।
(आश्विनभेष्टिनि समीपं गत्वा मन्दस्वरं सलपति ।)

कृत्तिका — शतम् । चोरोऽयं चोरेण सङ्गतः । द्राम्या ननु युवाभ्यां
कूटमिदं रचितम् ।

फाल्गुनराय — आर्ये ! किमेता कथयति ? किञ्च भवती शृणोति ? वस्तुतः
न पथिकोऽपि मनसि सशयमकरिष्यत् ।

आश्विनभेष्टी — तत्र वृत्ते सशयो नाम महत्पापम् ।

कृत्तिका — किं भवती एतयोर्वचनं शृणोति ? शठो उभावपि ।

आश्विनभेष्टी — ननु दृश्यताम् । रेवती मार्गे मूर्च्छिता पतिता । सा चैतै
सपृता फाल्गुनराये समाश्वासिता च । अप्ययमपराध एतेषाम् !

मघा — कुतोऽत्र अपराधः ? अपि उपकार अपराध उच्यते ! अवगत
तमम । गृहं प्राप्ता अपि सकृन्मूर्च्छिता सा ।

फाल्गुनरायः — ननु भवती एव पश्यतु । इयं च अस्माकं प्राप्तमा
एव भगिनि ।

आश्विनश्रेष्ठी—ओ कथयामि तावदहम् । रेवती ईषद् गर्विता, अतो न तथा मे सवाद । अन्यथा, आचारम् अन्तरेण तावत्, न मुग्दिणी अपि ता दूषयितुमुत्सहेत ।

फाल्गुनराय.—सभीचीनम् । सर्वथा युक्तमेतत् । आर्ये ! कथ्यताम् । अयं भूतार्यः । तदुच्यताम्, अस्मिन् प्रकरणे को मे दोषः ?

कृत्तिका—अपि समग्र एष भूतार्यः ? कुत इदानीम् एतन्निगूह्यते ? तच्चित्रपक्ष्या भवते समर्पितम्—

फाल्गुनराय.—तथा मया समर्पितम्, अथवा आश्विनश्रेष्ठिभिरेतैस्तुभ्यम् उपायनीकृतम् ?

कृत्तिका—भूयन्ता भूयन्ताम्, आश्विनश्रेष्ठिन् ! तानि इमानि मुक्ताफलानि एतेषामोष्ठमुचितं निनि सृतानि ।

आश्विनश्रेष्ठी—फाल्गुनराय ! इदं तावत्सुतरामकरम् अभिधीयते भवता । नैव मया चित्रमेताभ्यो दत्तम् ।

फाल्गुनराय —इदं भवता सुतरामम्भीकमुच्यते । भवता दत्तं तस्यै चित्रम्, कुम्भितं तस्या, साक्षादवलोकितं तामया, तदनन्तरं च आश्विनसम्भया तस्या हस्तात् ।

आश्विनश्रेष्ठी—एतदपि अत्यम् । तच्चित्रं मया रेवत्यै दत्तम् आसीत् । सा मूर्च्छिता । तदा तस्या हस्तादिनि सृतम्, तद् भवता कुटुम्बिन्या प्राप्तम् ।

कृत्तिका—आम्, एवंवृत्तमिदम् । किं निरर्थकेन असत्यकथनेन ! मया तच्चित्रं वृक्षस्याधः प्राप्तम् ।

आश्विनश्रेष्ठी—भूयताम् । अपि जातं प्रत्ययः ?

फाल्गुनराय —आस्तां तावदिदं चित्रप्रकरणम् । तत्र भवता कथनं मन्येयं नाम प्रमाणम् । किं तु, भवतः अस्याः शयनगृहे निगूढं स्थिता । कियता तत्र प्रत्युत्तरम् । ननु पृच्छन्ति भवन्तः ‘अपि जातं प्रत्ययः ?’ इति ।

कृत्तिका—किं तत्र प्रत्युत्तरम् । अपि न कथितं प्रागेव ‘स तस्या रोहिण्या प्रमादः’ इति । कथमेतेषां तेन सम्बन्धः ? एतन्नाम ‘मुखर्णाया कण्ठे

अनृद्धतो हारः । वराक्याः सरलायाः कपाले ॥ लघुदमहारः' इति
यदुच्यते । कोऽर्थः एवमाचरितेन ।

मघा—मन्ये फाल्गुनराय ! सकल एष भवतः संशयः भवन्तम् एव
बाधितवान् । एवमेव भवतः कुटुम्बिन्याः । कुतस्तु इमं पराज-
भापयन्त्यापारमर्त्रीकुर्याम् ? तथापि यन्मे प्रत्यभात्, तत् कथितं मया ।
आर्पया अनया मन कन्यायाः नाम सावदकारणमेव प्रोतमत्र ।

कृत्तिका—अप्यकारणमेव प्रोतम् ? अहमेव तर्हि असत्यमापिणी । मुक्त-
मेवेदमपि । 'काकेषु वक्रः, सोऽपि काकः' । यः कश्चन आगच्छति
एतैः सङ्गच्छते । सङ्गच्छेरन्नाम । इयमहं प्रस्थिता प्रातरं प्रति ।

फाल्गुनरायः—महता प्रमोदेन गमिष्यसि भ्रातृगृहम्, न त्वहम् अनु-
जानीयाम् । (तां निरुणद्धि ।)

कृत्तिका—तर्हि मां कूटयन्त्रे निक्षिप्य वणद्धि भवान् ?

फाल्गुनरायः—आम्, वणप्मि ।

कृत्तिका—अपि भवतः पत्नीत्वं नाम पार्षं मयाऽऽचरितम् ?

फाल्गुनरायः—अर्थात् ।

कृत्तिका—नास्ति तर्हि मे तिलमात्राणि स्वतन्त्रता ।

फाल्गुनरायः—न तिलमात्राणि ।

कृत्तिका—तत्किं पावज्जीवम् एवमेव पीडयिष्यति मां भवान् ?

फाल्गुनरायः—कोऽत्र संशयः ?

कृत्तिका—मुक्तमेतत् । 'गोत्रे रोहिणी, गोद्रे गृहिणी,' 'यावत्ताव्येत,
तावत्साद्येत' ।

मघा—मस्तु फाल्गुनराय ! सत्यमेव न मे कन्या अत्रागता ?

फाल्गुनरायः—मुक्तेन नागता । अपि सत्यामपि सत्याम्, अनल्पेयम्
अहम् ! यदीष्यते परयतु भवती, अस्ति वा सा स्वचन निगूढा इति ।
(अत्रान्तरे देवत्याः कावचपनिः भूयते ।)

आश्विनधेनु—अपि नेदानीं कस्यचित् कावचपनिरिव भुवः ?

फाल्गुनरायः—(स्वगतम्) हन्त ! हन्त ! पातः संवृत्तः । पातः संवृत्तः,
महान्तस्तु पातः संवृत्तः ।

आश्विनध्रेष्टी—भो अपि न भवद्भिः भुतः ।

फाल्गुनरायः—तत्र सा रेवती-न रेवती-रोहिणी परस्तात् कार्यमग्रा ।
तया स्पात्काशितम् ।

कृत्तिका—रोहिणी ! कथं रोहिणी कासेत् ? सा खलु मया कार्यायै षडिः
प्रेषिता ।

फाल्गुनरायः—यदि न रोहिणी, भादव्यो भवेत् ।

कृत्तिका—जायं भादव्यः । श्रियाः स्वरोऽयम् ।

फाल्गुनरायः—कुतः श्रियाः ? कस्य स्त्री पुनरुपगता ? भादव्य एवासी ।

कृत्तिका—तस्याः पेटिकाया आगतः शब्दः । पश्यामि तावत् । (फाल्गुनराये
'ननु भणामि' 'अयि भणामि' इति वदति, गच्छति कृत्तिका ।
कासमाना च तिष्ठति रेवती ।)

कृत्तिका—अयि दृष्टः अयं भादव्यः ! वत्स भादव्य ! पुरतस्तावदेहि ।
(तां पृत्वाऽऽनीय) भो रेवती नामभवद्भु नु ! तत् किमाकाशादवतीर्य
पेटिकायाः परस्ताद्वता सा !

(प्रविश्य)

भादव्यः—(स्वगतम्) सर्वोप्ययं मन्त्रो गले पतितः । आकुलीभूतं च
सकलमपि तन्त्रम् ! न जाने कुतोऽस्याः काशोऽयम् अकस्मादेव उत्पितः ।

कृत्तिका—अयि वद । मम पतिदेवेन समाहूता, अतोऽत्र आगता तु त्वम् !

रेवती—स्वयमेव अहमागता । न फाल्गुनराय-महोदयानाम् अत्र लघु-
मात्रापि प्रेरणा ।

कृत्तिका—कुतस्त्वमत्र आगता ?

रेवती—दम्पत्योर्युवयोर्मौख्येण बाधा मे आरब्धा ।

कृत्तिका—न मम । एतेषां मम गृहपतीनामव्यापारेषु व्यापारेण । आश्विन-
ध्रेष्टिनि एतैरकारणमेव मिथ्यारोगः कृतः ।

आश्विनध्रेष्टी—ननु सत्यमेव स फाल्गुनरायाणामेव 'अव्यापारे व्यापारः' ।

ननु आर्ये ! कुत इय रेवती अत्र आगता, कस्माच्च पेटिकायाः परस्तात्
निगूढमुपविष्टा, इत्यस्य शङ्कीकरणम् आवश्यकम् ।

रेवती—कुत इदं परोक्षं शरवन्धानम् ? इयमहं कथयामि । तच्चिरं भवता कृत्तिकादेवै रक्षम् । इति कथितं मे, एतैः फाल्गुनगणैः । न तु तत्सत्यमभ्यामे । अतः 'आर्यो कृत्तिका दृष्ट्वा सशयस्य अस्य निराकरणं लभेय' इति हेतोरेव आगता । किन्तु मात ! न एता गृहेऽभवन् । अतो मुहूर्तमत्र स्थिता । अनन्तरे त्वमागता । मीता चाहमत्र निगूढमुपविष्टा ।

आश्विनधेष्ठी—नात्र महदनुचितं किञ्चिद् दृश्यते ।

मघा—किन्तु, जाते ! कुत सत्यात् भयम् ? यदि गृह एव मह्यमवयविष्यः, अहमेव भाग्य आर्यो कृत्तिकामेनाम् अद्रक्ष्यम् । किन्तु किं तेनाधुना ! अपि निरस्तः सर्वेषां सशयः ?

आश्विनधेष्ठी—मम तावन्निरस्तः ।

रेवती—मम तु आदौ सशय एव नासीत्तादृशः ।

मघा—भोः फाल्गुनराय ! अपि जातः सकलः सशयनिरसनम् ?

फाल्गुनरायः—कथं निरसनं जायेत ? आगम्यताम् । अहं भवत्यै सर्वं वृत्तान्तं कथयिष्यामि । न त्वस्याः समक्षम् । इतस्तावदागम्यताम् । (तां नेतुं प्रारभते ।)

कृत्तिका—कुतो न मत्समक्षम् ? आर्ये मघे ! मयापि एतेषां बहूनि कपटानि निवेदनीयानि । अहमप्यागमिष्यामि । (सापि निष्क्रान्ता ।)

मघा—(गच्छन्ती) इयमहमागता । आश्विनधेष्ठिनः ! अप्यत्रैव स्थिताः, तु ? (मयोपि निष्क्रान्ताः ।)

(रेवती आश्विनधेष्ठी च परस्परपराङ्मुखौ तिष्ठतः ।)

रेवती—न ईदृशः प्रमादो नाम पुनर्मया क्रियेत ।

आश्विनधेष्ठी—नाहमीदृशं सशयं पुनर्मनसि कुर्याम् ।

रेवती—सत्यमेव मया मूढया इव आचरितम् ।

आश्विनधेष्ठी—अहमपि मूर्ख इव वर्तितवान् ।

रेवती—भवतु । यद् कृत्तं न तत्परान्वर्तनीयम् । किं तेन सप्रति ?

आश्विनधेष्ठी—जाम्, सृष्टे पुनः किं कार्यम् ?

रेवती—अथ तु मौनं कियन्ते कालं प्रचलिष्यति ।

आश्रितधेष्ठी—किन्तु 'त्रि' 'पद्' इत्यनयोः अङ्गयोः कथम् आभिमुख्यं
सेस्यति ।

रेवती—येन प्रारब्धो त्रि-सवादः, तेन विधीयता सवादः । यदि इष्टं तया
मन्यते । नाहं त्यजामि मौनम् अतरेणैव क्षमायाचनम् ।

आश्रितधेष्ठी—न च मुस्ताम्ने अश्वरत्नाप्युच्चारणम्, यावत् न जाने कथं
विशेषं क्षमायाचनम् ।

रेवती—किं तत्र विधेयम् ? न क्षमायाचनं नाम पादयोः एतनम् । केवलं
'प्रमादो मे जातः, प्रमादो मे जातः' इति कथनीयम् ।

आश्रितधेष्ठी—'प्रमादो जातः, समस्व ।' इति दशकृत्व उक्तम्,
तथापि नाकलनं, न क्रोधस्य अपगमनं वा । तत्र किं करणीयम् ।

रेवती—यथा दशकृत्वं भणितं, तथैव पुनरेकवारम् ।

आश्रितधेष्ठी—(मुखं परावर्त्य) रेवति । एतस्मिन्शास्त्रे, किमेकवारम्
ननु घटवारम् ।

रेवती—जात आरम्भः ।

आश्रितधेष्ठी—रेवति ।

रेवती—(मुखं परावर्त्य) प्रियकर ! प्राणपते !

आश्रितधेष्ठी—अहो मोदः । वृथा मया स्वद्विषयको निष्प्रासशयो मनसि
कृतः । प्रमादो मे जातः । प्रमादो मे जातः ।

रेवती—(हसन्ती) ननु अलम्, अलम्, अलम् ।

आश्रितधेष्ठी—मो हसितः, हसितमनसा । अपि सर्वं समधिगतम् ।

रेवती—यावन्न तच्चित्रं दत्तम् तावत्कथं सर्वम् अधिगतम् ।

आश्रितधेष्ठी—गृहाणैतच्चित्रम् । (प्रयच्छति ।)

रेवती—अन्ते भवानेव पराजितः । यत्रानादौ उक्तवान्, पश्चादहम् ।

आश्रितधेष्ठी—अपि आवयोस्तावत्कलदे ममैव पराजयोऽनिर्घो भविता ।

(अत्रान्तरे फाल्गुनरायः, मध्याः, कुत्तिका च हसन्तः प्रविशन्ति ।)

फाल्गुनरायः—इदानीं हि आत्मनो मूढताम् अहमेव उपहसामि । तत्र
अस्यास्तावन्मूढतां सविशेषमुपहसनीयां सद्यः, कथयामि, आश्रितधेष्तिन् !

मुमहदिदमाधये, यदेवमतिस्फुटमपि वस्तु न आकलितमस्माभिः ।
आवयोस्तावन्मये वा सलु 'सा' अभवत्, नूनं महाननर्थस्तथा कृतः ।

आश्रितधेष्टो—भवता 'सा' इत्यनेन आर्या कृत्तिका अवगता ।

पाशुनरायः—भवता च 'सा' इति रेवती ज्ञाता । समेत्य उमांभ्या-
मपि आवाभ्यां तदानीं घत्तूरकपानं कृतमासीत् । इदं च अपरम् ।
(इत्यन्तो मिथो मन्दस्वरं भाषेते ।)

हृत्तिश—रेवति । यद्यप्यमगलत्सर्वेषां अवितयम् । अनया तव अम्बया
रुद्राग्नेर सर्वं बोधितम् । केन निमित्तहतकेन तदानीं शिरसि विवृति-
र्जाता इति न ज्ञायते । एतासां तु पञ्चमेः प्रभेः सर्वोऽपि निर्गमो जातः ।

आश्रितधेष्टी—पाशुनराय । अत्रि नाहं मरुद्भ्यः अकथयम् ? मरतो गृहे
प्रपन्नमेव ह्यः अरमागच्छम् । ततः प्राक् नैकपारमदि मया पदमत्र कृतम् ।
न वा वागूर्जिननयो भवताः कुटुम्बिन्वा ।

पाशुनरायः—सर्वं तदाकस्मिन् मयेदानीम् । सोऽप्येतिहायाः सहाया-
धित्यहायाः प्रसन्नानः शुक्रयो मदाऽपोषः सरति, तदा सारय पातस्य
न भवति सीमा काचन । यद्दर्शकं हि उपनेत्रं, यद्दर्शकमेश हरयम्,
हायेऽदेव सत्यम् ।

रेवती—तत्र प्रथम भयता, पश्चान्मया ।

मया—सर्वोऽयं चित्रेण कृतः सधर्मः । अस्तु, यद् वृत्तं न तत्पुनरावर्तेत ।
अतःपरमपि तावत्सर्वैः सावधानं वर्तितव्यम् । यथा न काचन हानिः
स्यात् । (विरागी नेपथ्ये 'इदि हि घर त्वं बोधं सयम्' इत्यादि गीतं
गायति । तदनन्तरं प्रविश्य)

विरागी—अपि प्रतीता न वा मम बोधस्य सत्यता भवद्भिः । इदानीमपि
कार्तिकनाथस्य दोषोत्सवार्थं दानं दद्यामि वा भवन्तः ।

फाल्गुनरायः—अस्या श्रोणीमिततैकेन सार्धं ममापि तावन्मात्रकं प्रेषयामि ।
अस्मिन् शुभे अवसरे, इयमेव नः प्रार्थना भगवतः कार्तिकनाथस्य
चरणयोः —

(सांघिकं गीतम्)

चिम्मयं, सकलद्वयं, सद्यं, याचे गोविन्दो, घरं घरत्वं,
कलिमलविलयम् ॥ १ ॥ विषयपिपासापीडित इयं, निःसारे
संसारो मृगनीरामे, मूढोऽहं भ्रान्तो, विस्मृतस्त्यज्जनामृत-
पानम् ॥ २ ॥ कामधनाशा खलु विवशा, मन्त्राशो कृतघेताः ।
संयमितं तत्पाशैः, द्रुतमेहि त्वे, मोचयितुं जनमेनम् ॥ ३ ॥
शुद्धमनिशं, यत्र नर्यं, पापानां, तापानां न च लेशो,
शान्तिमृदं, नय तन्स्थानं, सुखभुवनं, दासमिमम् ॥

समाप्तः १३मोऽङ्कः ।

इति समाप्तमिदं 'सङ्गीत-संशयकलोलम्' नाम नाटकम् ।

सङ्गीत-संशयकल्लोले ग्रथितानि सुभाषितानि ।

क्रमांकः	सुभाषितानि ।	पृष्ठाङ्कः
(१)	अतिप्रशंसनशीलाः खलु पुरुषाः ।	८
(२)	अपि उपकारः अपराधः उच्यते ।	८७
(३)	अपि ज्ञानु बाह्यमलङ्करणम्, आन्तरं रूपं परिवर्तयितुं प्रमवेत् ।	४
(४)	अपि लावण्यं नाम, अन्ततो गतवा, न बाह्यावगुण्ठनमेव ।	५९
(५)	अहो आत्मच्छन्दानुवर्तिता जनानाम् ।	३२
(६)	अहो विद्वम्बना न्यायस्य । ननु, स्वामिनः प्राक् चोर एव उधैराक्रन्दति ।	५२
(७)	उद्यैः स्थितायाः संशयाधित्यकाया भ्रंशमानः पुरुषो यदाऽघोषः सरति, तदा तस्य पातस्य न भवति सीमा काचन ।	९३
(८)	एताः स्त्रियो हि नाम परमभीष्टकाः ।	९
(९)	एते भर्तारौ नाम राक्षसाः, ब्रह्मराक्षसाः ।	९
(१०)	कः खलु कस्यापि स्वाभिनिकं नन्दनवनविहारं कल्प्यात् ।	८
(११)	कर्पूरिका नाम शश्वत्कर्पूरिका ।	४
(१२)	किन्तु, कः पुनः छायादुपनते नन्दनवने, स्वाभिनिकेन विहारेण तुष्टः स्यात् ।	८
(१३)	किन्तु, 'सर्वोऽयम्' इति मत्वा किं रज्ज्या आहतदा ।	६३
(१४)	किन्तु, सुहृदः सकाशाभिगूहने वास्तवस्य मोक्षस्य, न मोक्षवद्भम् ।	३०
(१५)	कुतः सत्याङ्गीकारे सज्जा ।	२१
(१६)	कुतः सत्यान्नयम् ।	९१
(१७)	गणिकायाः सङ्गो न स्यात्, सङ्गो न स्याद् बन्धो ।	५९
(१८)	जन्मनि जन्मनि पापं कुर्वते विविधं यज्जीवः । तदेव गच्छति भोक्तु स्त्रीत्वं दारुणकष्टमयम् ॥	२३
(१९)	तनुविक्रयपामहो । पारानामुपहितं शिलेर ।	३८
(२०)	धिगिमां निर्लेभतां पुरुषाणाम् ।	१४
(२१)	.... न परनिवेदनीयानि प्रत्ययनीयानि ।	८१

रेवती—तत्र प्रथम भरता, पञ्चान्मया ।

मया—सर्वोऽयं विशेषेण कृतः संघमः । अस्तु, यद् वृत्तं न तत्पुनरावर्तेत ।
अतःपरमपि ताव-सर्वैः सावधानं वर्तितव्यम् । यथा न काचन हानि-
स्यात् । (विरागी नेत्र्ये 'इदि हि घर त्वं बोधं सयम्' इत्यादि गीतं
गायति । तदनन्तरं प्रविश्य)

विरागी—अपि प्रतीता न या मम बोधस्य सत्यता मन्त्रिः । इदानीमपि
कार्तिकनारपस्य दीपोत्सवार्थं दानं दयुर्न वा भवन्तः ।

फाल्गुनरायः—अस्या द्रोणीमितैलेन सार्धं ममापि तावन्मात्रकं प्रेषयामि ।
अस्मिन् धुमे अवसरे, इयमेव नः प्रार्थना भगवतः कार्तिकनारपस्य
चरणयोः —

(सांघिकं गीतम्)

चिन्मयं, सकलहृदयं, सद्गयं, याचे गोविन्दो, वरं वरदं,
कलिमलविलयम् ॥ ध्रु० ॥ विप्रपिपासापीडित इय, निःसारे
संसारं मृगनीरामे, मूढोऽहं भ्रान्तो, विस्मृतस्त्वद्भजनामृत-
पानम् ॥ १ ॥ कामधनाशा खलु विवशा, मन्त्राशे कृतचेताः ।
संपमितं तत्पाशैः, द्रुतमेहि त्वं, मोचयितुं जनमेतम् ॥ २ ॥
सुखमनिशं, यत्र नयं, पापानां, तापानां न च लेशो,
शान्तिगृहं, नय तत्स्थानं, सुखभुवनं, दासमिमम् ॥

समाप्तः पञ्चमोऽङ्कः ।

इति समाप्तमिदं 'सङ्गीत-संशयकलोलम्' नाम नाटकम् ।

सङ्गीत-संशयकल्लोले प्रथितानि सुभाषितानि ।

क्रमांकः	सुभाषितानि ।	पृष्ठाङ्कः
(१)	अतिप्रशंसनशीलाः खलु पुरुषाः ।	८
(२)	अपि उपकारः अपराधः उच्यते ।	८७
(३)	अपि जातु बाह्यमलदूषणम्, आन्तरं रूपं परिवर्तयितुं प्रभवेत् ।	४
(४)	अपि लावण्यं नाम, अन्तर्तो गत्वा, न बाह्यावगुण्ठनमेव ।	५९
(५)	अहो आत्मच्छन्दानुवर्तिता जनानाम् ।	३२
(६)	अहो विदग्धना न्यायस्य । ननु, स्वामिनः प्राक् चोर एव उपैरामन्दति ।	५२
(७)	उद्यैः स्थितायाः संशयाधित्वकाया प्रशमानः पुरुषो यदाऽधोः सरति, तदा तस्य पातस्य न भवति सीमा काचन ।	९१
(८)	एताः स्त्रिवी हि नाम परममीरकाः ।	९
(९)	एते भर्तारो नाम राक्षसाः, ब्रह्मराक्षसाः ।	९
(१०)	कः खलु कस्यापि स्वाप्तिक नन्दनवनविहारं कल्प्यात् ।	८
(११)	कर्पूरिका नाम वाक्कर्पूरिका ।	४
(१२)	किन्तु, कः पुनः साक्षादुपनते मन्दनवने, स्वाप्तिकेन विहारेण तृष्टः स्यात् ।	८
(१३)	किन्तु, 'सर्गोऽयम्' इति मत्वा किं रम्या आहृतया ।	६३
(१४)	किन्तु, मुद्गदः सकाशाभिगूह्यन बालास्य मोदस्य, न मोदावहम् ।	३०
(१५)	कुतः सत्याक्षीकारे रुज्रा ।	२१
(१६)	कुतः सत्याक्ष्यम् ।	९१
(१७)	गणिकाया सप्तो न स्यात्, सप्तो न स्याद् मन्थो ।	५९
(१८)	जन्मनि जन्मनि पारं कुर्वते विविध मञ्जीवः । तदेव गच्छति भोक्तु स्त्रीत्वं दारुणकष्टमयम् ॥	२३
(१९)	तनुरिकृपशायमहो ! पारानामुपनिं शिखर ।	३८
(२०)	धिगिमां निर्दित्रां पुरुषाणाम् ।	१४
(२१)	..... न परनिवेदनीयानि प्रत्ययनीयानि ।	८१

- (२२) निशाचरी कल्पना जडा । प्रसेत्कण्ठमिति महद्भयम् । ४
- (२३) परनारी खलु विषमयचपकः । व्यसने तस्मिन्सक्तो मा भूः । ३३
- (२४) बहुरूपा सा जनवाणी । यदि स्वीकृता, नाशो भविता । ८
- (२५) भर्तारः ! भर्तारः ! भर्तारः ! ननु पृच्छामि,
कुत एते भर्तारः ? कुटुम्बिनीनां प्राणहर्तार एव एते । १६
- (२६) मार्जारो ननु निमीलितनेत्रं पयः पिबति, चिन्तयति च 'को मां
पश्येत् ?' इति । ४७
- (२७) मुग्धधियो मदनवशा घनिकवणिज्जवालाः ।
संयन्तुं तान्मकलान्धन्ति विविधपाशाः ॥ ५७
- (२८) यद्दर्शनं हि उपनेत्रं तद्दर्शनमेव दृश्यम्, इत्येतदेव सत्यम् । ९१
- (२९) यद् वृत्तं न तत्पुनरावर्तेत । ९४
- (३०) सशयशठः पिशाचो महान् । स्वीकुरु तं न च क्षणमात्रम् । ४
- (३१) सति विभ्वे किं प्रतिविभ्वेन ? ८
- (३२) सर्वः खलु प्रभुरात्मनो भवति । २४
- (३३) सर्वः खलु सम्यग् जानाति स्वके जनम् । ४३
- (३४) साम्रतं, यावदहं पश्यामि, प्रायः स्त्रीभिरेव सर्वेषां कार्यम् । २६
- (३५) लज्जविधौ ननु—मिलनं जीवयोः सारभूतं ह्युच्यते । ३९
- (३६) जिया हि भूया लज्जाविनयो, कोमलमानसभावौ । ३८
- (३७) विवाहबन्धः सकृद्बध्यते । पुनः कदापि न मोचयिष्यते । ९
- (३८) विवेकः स्वल्पमात्रेण शक्यः । सुविचारसाध्यं यत्, तदेव साधनीयम् । २१

